

SULAMA HEDEFLERİ

ve

SONUÇLARI

Su Politikaları Derneği

Araştırma Dizisi:2

GAP'ta SULAMANIN BÖLGEYE SOSYO-EKONOMİK KATKISI

Dursun YILDIZ

Dr. Hasan Hüseyin DOĞAN

18 Şubat 2025

RAPOR NO: 56

Raporun Adı: GAP-2025 Sulama Hedefleri ve Sonuçları

Raporu Hazırlayanlar :

Dursun Yıldız DSİ Daire Başkan Yrd (E)
İnşaat Müh. Su Politikaları Uzmanı SPD Başkanı,TEMA Bilim Kurulu Üyesi

Dr. Hasan Hüseyin Doğan Üniversite Öğretim Üyesi (E).Su Politikaları Derneği 2. Başkanı

RAPOR HAKKINDA

Güneydoğu Anadolu Projesi için hazırlanan (GAP) 2024-2028 Eylem Planı'nın tanıtımının yapıldığı GAP Eylem Planı Bilgilendirme ve İstişare Toplantısı, 29 Aralık 2024 tarihinde Şanlıurfa'da gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sn.Cevdet YILMAZ'ın başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda, GAP Eylem Planı ve GAP kapsamında bölgede yapılan çalışmalar kapsamlı olarak ele alınmıştır. Ekonomi Koordinasyon Kurulu da aynı tarihte Şanlıurfa'da GAP gündemi ile toplanmış ve ağırlıklı olarak GAP bölgesinin kalkınmasında tarımın itici güç olmasını sağlayacak tedbirlerin değerlendirildiği belirtilmiştir.

Yapılan açıklamada sosyal refahın güçlendirilmesi ve enflasyonla mücadele kapsamında gıda üretiminin artırılmasının önemi vurgulanırken, kamu yatırım öncelikleri başta olmak üzere bu alanda atılacak adımlar ele alındığı belirtilmiştir. Suriye'de yaşanan son gelişmelerin dış ticaret üzerine olası etkilerinin de değerlendirildiği ifade edilmiştir. Bu açıklamalar GAP'ta daha hızlı adımların atılacağını ve bu süreçte tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmaların hızlandırılacağını ortaya koymuştur. Yapılan açıklamada GAP'ta sulamanın üçte ikisinin tamamlandığı da yer almıştır.

Bu durum GAP'ta sulama ve tarımın bölgesel kalkınmaya olan etkisinin ve tarıma dayalı sanayinin bölgedeki gelişmesinin gözden geçirilmesini de gündeme taşımıştır. Çünkü bölgesel kalkınma projesi olarak GAP, öncelikle, kırsal-tarımsal yapının dönüşümüne odaklanmıştır. GAP büyük ölçekli sulama projeleri aracılığıyla tarımsal işletmeleri ve dolayısıyla tarımsal üretim biçim ve tekniklerini geliştirerek bölgede tarımsal faaliyetlerle uğraşan kesimin yaşam standardını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Nitekim GAP Master Planı'nın temel kalkınma stratejisi, bölgeyi tarıma dayalı ihracat bölgesi haline getirmektir. Bu çerçevede:

- Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek,
- Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini özendirmek,
- Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli bölgeye cezbetmek ve bölgede kalmasını sağlamak için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek temel hedefler arasındadır (17).

Ulusal kalkınma hedeflerine de önemli ölçüde katkı sağlaması beklenen GAP'ta tarım sektörü, gelinen noktada bölgenin kalkınmasını gerçekleştirmede yeterince itici güç olabilmişmidir? Bölgenin sosyo-ekonomik açıdan mevcut durumu nedir ? Bu raporda konuyu bu çerçevede ele alarak incelemeye çalıştık.

GAP'ın genel kalkınma hedefleri arasında bölgesel kalkınmayı sağlamak, bölgelerarası farklılıkları gidermek, bölgede ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmek yöre halkının refah düzeyini ve yaşam standartlarını yükseltmek vardır. Her ne kadar GAP, bölgenin ekonomik, sosyal, toplumsal yönden kalkınmasını amaçlamaktaysa da dolaylı yoldan Türkiye'nin ulusal kalkınmasına hizmet etmektedir.

Ülkemiz ve aynı zamanda bölge için ekonomik ve stratejik açıdan çok büyük önem taşıyan bu projenin faydalarının artırılması gerekmektedir. Bunun için de bölgede tarım sektörünün kalkınmanın itici gücü olmasının önündeki sorunların çözülmesi gerekmektedir.. Raporumuzda bu konuda mevcut durumu inceleyip yapılması gerekenleri ele alınarak GAP'ın daha fazla ve daha hızlı bir şekilde faydaya dönüşmesine katkıda bulunmaya çalıştık. GAP bölgesi gelişmeye çalışırken büyük bir deprem felaketinden de etkilendi..6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve diğer illerimizin yanı sıra GAP illerinin büyük bir bölümünü de etkileyen depremlerde yaşamını kaybeden bütün yurttaşlarımıza Allah'tan rahmet geride kalanlara sabır ve metanet diliyoruz. GAP'ın bu yaraların sarılmasında da çok büyük bir rol oynayacağına inanıyoruz.

Saygılarımızla

SPD Yönetim Kurulu

©Bu raporun her türlü yayın hakkı Su Politikaları Derneği'ne (SPD) aittir. Raporun hiçbir bölümü değiştirilemez. SPD'nin izni olmadan raporun hiçbir bölümü elektronik, mekanik vb. yollarla kopya edilip kullanılamaz. Kaynak gösterilmek kaydı ile alıntı yapılabilir

Kaynak gösterimi : Yıldız D,Doğan H.H 2025 “ **GAP-2025 Sulama Hedefleri ve Sonuçları** ” Su Politikaları Derneği.Rapor No: 56. Ankara. 18 Şubat 2025

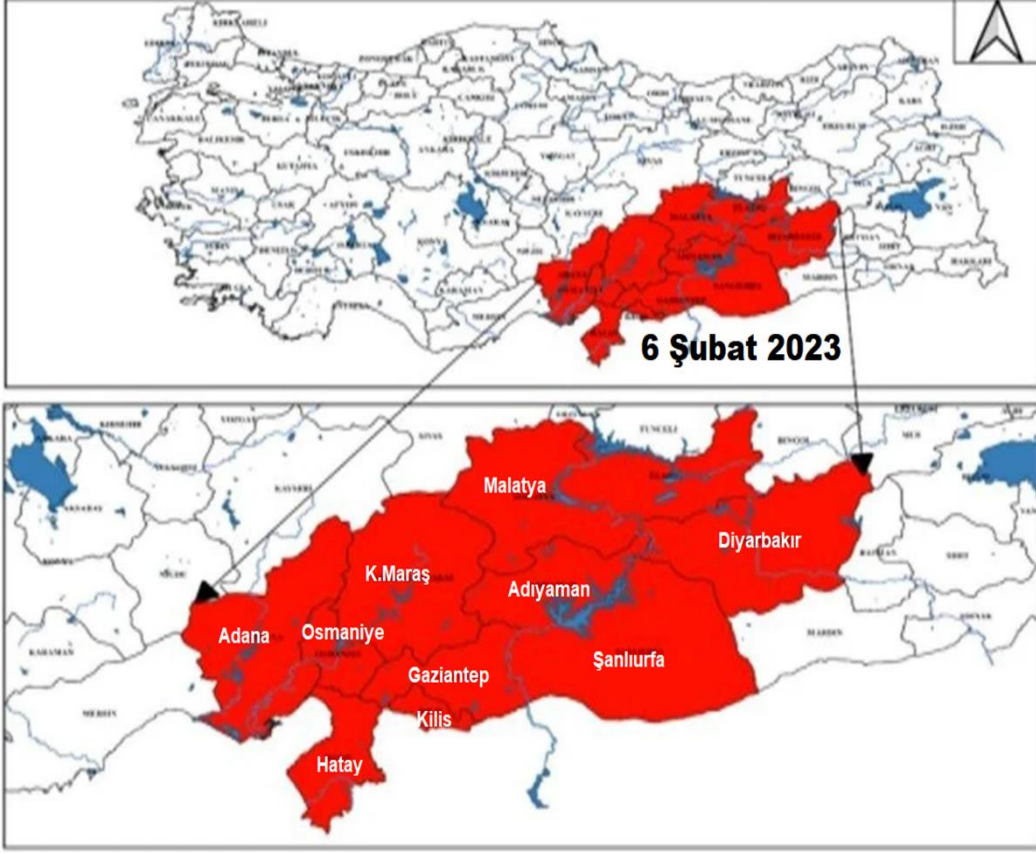

“GAP ‘ın bölge kalkınmasına olan etkisi arttırılmalı,

Bu süreçte tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmalar hızlanmalı “

Ekonomi Koordinasyon Kurulu Kararı

29 Aralık 2024 - Şanlıurfa

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve diğer illerimizin yanı sıra GAP illerinin büyük bir bölümünü de etkileyen depremlerde yaşamın kaybeden bütün yurttaşlarımıza Allah'tan rahmet, geride kalanlara sabır ve metanet diliyoruz. GAP'ın bu yaraların sarılmasında da çok büyük bir rol oynayacağına inanıyoruz.

YÖNETİCİ ÖZETİ

29 Aralık 2024 tarihinde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz başkanlığında Şanlıurfa'da gerçekleştirilen Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nda GAP ele alındı. Yapılan açıklamada GAP'ın bölge kalkınmasına olan etkisinin artırılması gerektiği ve bu süreçte tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmaların hızlandırılacağı belirtildi. Bu açıklama GAP'ın bölge kalkınmasına olan etkisini ve bu süreçte tarımın itici güç olmasının önemini tekrar ortaya koymuştur.

GAP, 1980 yılında başlayan ve neredeyse yarım asırdır devam eden suya dayalı entegre bölgesel kalkınma projesidir. Enerji projelerinde fiziki tamamlanma oranı yaklaşık %92 olmuş, ve planlanan alanın yaklaşık üçte ikisi sulamaya açılmıştır.

GAP'ın genel kalkınma hedefleri arasında bölgesel kalkınmayı sağlamak, bölgelerarası farklılıkları gidermek, bölgede ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmek yöre halkının refah düzeyini ve yaşam standartlarını yükseltmek vardır. GAP, bölgenin ekonomik, sosyal, toplumsal yönden kalkınmasını amaçlamakta ve dolaylı olarak Türkiye'nin ulusal kalkınmasına da hizmet etmektedir. GAP'ta sulamaya açılan alanın artışı ile bölgelerarası ve bölge içindeki eşitsizliğin azalması ve sosyo-ekonomik gelişmenin hızlanması planlanmıştır. GAP'ta sulama projelerinin kademeli olarak hizmete girmesi ile gelişmeler katedilmiş ancak planlanan sonuçlar tam olarak elde edilememiştir. Sulamaya açılan alan 680 000 hektara ulaşmış olmasına rağmen ürün çeşitliliği ve buna paralel tarıma dayalı sanayi ve katma değerli üretimin gelişmesi yeterince gerçekleşmemiştir. Tarım-sanayi-ticaret bütünleşmesi tam olarak sağlanamamıştır. Bu da GAP'a olan bakımımızın yenilenmesini gerekli kılmaktadır.

Bölge içindeki gelişme eşitsiz

Bölgedeki imalat sanayi ve istihdamdaki gelişmeler daha çok Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde gerçekleşmiş olup bu gelişmenin diğer 6 ile yayılması gecikmektedir. Proje'nin bölge içindeki gelir dağılımına olumlu etkisi yeterince gerçekleşmemiştir. Bölgede tarım, sanayi, ticaret bütünleşmesi ile; geniş bir pazar oluşturulması, ticaretin artırılması, imalat sanayi üretiminin daha verimli hale getirilmesi, marka oluşturulması ve dış piyasada rekabet edebilirliğinin artırılması, sermayenin çekilerek büyük yeni iş alanlarının oluşturulması konularında yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

GAP bölgesindeki kişi başına düşen gelirin dağılımında sadece son yüzde yirmilik dilimde önemli bir artış olduğu diğer dilimlerde ise azalma gerçekleştiği görülmektedir. İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralamasına göre GAP Bölgesi illerinde sosyo-ekonomik gelişmişlik derecelerinde Gaziantep dışında bir ilerleme gerçekleşmemiştir

Gelir artışı ve istihdam

2016 -2021 yılları arasında kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Gaziantep, Şırnak ve Mardin'de çok az arttığı bunun dışındaki illerde azaldığı görülmektedir. GAP Bölgesindeki işsizlik oranında yıllar içinde iki katına varan artış ve azalmalar yaşanmıştır Bu durum GAP'taki ilerlemenin işsizliği sürekli bir şekilde azaltacak yönde istikrarlı olarak gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra bölgede istihdamda artış yaşanmış ancak Master planındaki istihdam hedefinin gerisinde kalınmış ve tarımsal istihdamda hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır. Bölgedeki terör ve GAP'a yapılan yıllık kamu yatırım tahsisi miktarlarının düşüklüğü ve düzensizliği projenin ilerleme hızını etkileyen önemli faktörler olmuştur.

Toprak mülkiyeti dağılımı

Bölgede toprak mülkiyeti dağılımında büyük bir eşitsizlik vardır. TÜİK'in 2001 Genel Tarım sayımı istatistiksel verilerine göre, GAP Bölgesinde çiftçilerin %6'sı topraksızdır. Hanehalkının %51'i 50 dekardan daha az toprağa sahip olup ancak geçimlik üretim yapabilmektedir. Bu durum potansiyelden faydalanma oranını düşürdüğü gibi, gelir düşüklüğü nedeniyle modern tarım ve sulama tekniklerine geçişleri de engellemektedir. Bölge genelinde aşiret yapısının hakim olması nedeniyle toprakların yaklaşık üçte ikisi ailelerin %12,5'i tarafından işletilmektedir. Toprakların yaklaşık üçte biri ise bölgedeki çiftçilerin %81,5'i tarafından işletilmektedir.

GAP'a olan bakış yenilenmeli

Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun açıkladığı hedeflerin gerçekleşmesi bölge ve ülkemiz için çok önemlidir. GAP'ta sulamaya açılan alanlar artarken sulama-nema ilişkisi de gözetilmelidir. Bu kapsamda istihdam alanı yaratan, gelir dağılımındaki dengesizliği azaltan küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, piyasalara ulaşımın artırılması, teknoloji, bilgilendirme gibi çalışmalar da birlikte yürütülmelidir. Bu kapsamda GAP'a olan bakış yenilenmeli ve tarıma dayalı sanayiye devlet desteği arttırılmalıdır. Bunun yanı sıra yeni teknoloji ile organik tarım, modern tarımsal sulamada yenilenebilir enerji projeleri, etkin kooperatifçilik, çiftçi eğitimi gibi çeşitli alanlara yönelik uygulamalar hızlanarak sürdürülmelidir. Ürün planlaması, pazarlama ve ihracat ilişkilerine yönelik çalışmaların etkinliği arttırılmalıdır.

.İklim değişikliği ve bölgedeki yeni jeopolitik durum GAP'ın stratejik ve ekonomik önemini çok arttırmıştır. Planlarda yer aldığı gibi bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayiler yönünden bir ihracat üssü olması mümkün ve gereklidir. Bunun için de bölgede tarım sektörünün kalkınmanın itici gücü olmasının önündeki sorunların çözülmesi gerekmektedir.

Soğuk Savaş döneminin küresel ekonomik ve uluslararası ilişkiler döneminde planlanan bir entegre kalkınma projesi olan GAP, bugün siyasi olarak yeniden şekillendirilmeye çalışılan bir bölgeye sınırdaş bir proje olmuştur. İklimdeki değişiklikler ve bölgede yaşanan siyasi gelişmeler GAP'ın bölgesel fayda sınırlarını genişletmiştir Suriye'de yaşanan son gelişmeler ise GAP'ın ekonomik ve stratejik açılardan önemini arttırmıştır. GAP, su'dan oluşturulacak olan faydaların tüm bölgenin istikrarı için kullanılabilmesine yönelik çok farklı imkanlar sunabilecek bir proje olarak önümüzdedir. Stratejik önemi artan bu projemizi bölgedeki yeni jeopolitik durumu dikkate alıp hem korumalı hem de yeni bir anlayışla tamamlamalıyız.

Dursun Yıldız, .Dr. .Hasan Hüseyin Doğan

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BÖLÜM I

GAP'ın GELİŞİMİ VE EYLEM PLANLARI

1.GAP'IN KISA YAKIN GEÇMİŞİ	3
2. GAP BÖLGE KALKINMA PLANI (2002-2010) VE EYLEM PLANLARI	4
2.1. Birinci GAP Eylem Planı (2008-2012)	
2.2. İkinci GAP Eylem Planı (2014-2018)	
2.3. Birinci GAP Bölge Kalkınma Programı Eylem Planı :2021-2023	
2.4. Üçüncü GAP Eylem Planı (2024-2028)	
2.4.1. Hayvancılık Altyapısı Geliştirilecek	
2.4.2.Kişi Başına Yıllık Gelir artacak	
2.4.3. GAP'ta Planlanan Yeni Hedefler	
2.4.4. Sulamanın Üçte İki Tamamlanmıştır	
3.GAP'a YAPILAN KAMU YATIRIM TAHSİSLERİ	

BÖLÜM II

GAP'ta SULAMANIN BÖLGEYE SOSYO-EKONOMİK KATKISI

4.GAP'ta TARIMSAL SULAMA ve TARIM SEKTÖRÜ	
4.1.Yıllar İtibariyle Sulamaya Açılan Alan	
4.2.GAP'ta Ürün Deseni	
4.3. GAP'ın Tamamlanması ile Bölgenin Sosyo-Ekonomik Gelişmesi	
4.4.GAP'ta Sulama'nın Bazı Sonuçları:	
5. GAP'ta ENERJİ SEKTÖRÜ	
5.1.GAP Barajlarında Yıllık Enerji Üretimi	

5.2.Fırat Nehri Üzerindeki GAP Barajlarında Enerji Üretimi

6.GAP'TA TARIMSAL KALKINMA HEDEFLERİ

7. GAP BÖLGESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİNİN DURUMU

7.1.GAP Bölgesinin Stratejik Tarımsal Ürünleri ve Tarıma Dayalı Sanayide Verimlilik

7.2.GAP'ta Tarıma Dayalı Saniyedeki Gelişme

7.3.GAP Sanayi Gelişim Raporu (2012)

7.4.GAP Bölgesi'nde İmalat Sanayinin Konumu ve Gelişme Perspektifleri 2010" Raporu

8.GAP'ta TARIMSAL ÜRÜN İHRACAT VE İTHALATI

9. GAP BÖLGESİNDE KİŞİ BAŞINA YILLIK GELİR DAĞILIMI VE İSTİHDAMIN DURUMU

9.1.GAP Bölgesinde Kişi Başına Yıllık Gelir Dağılımı

9.2 GAP Bölgesinde Gelir Dağılımı Eşitsizliği

9.3 GAP Bölgesinde İstihdam

10. GAP BÖLGESİNDE TOPRAK DAĞILIMI ve İÇ GÖÇLER .....

10.1 GAP'ta Toprak Dağılımı

10.2 İç Göçler

11.GAP'TA STRATEJİK HEDEFLER VE DÖRT YILLIK 'YENİ NESİL BÖLGE

KALKINMA PROGRAMI' (2024-2028)

11.1. GAP Bölgesi Kalkınma İdaresinin Stratejik Plan Hedefleri

11.2. GAP'ın Dört Yıllık Yeni Nesil Bölge Kalkınma Programı :2024-2028

12.GAP'IN ULUSLARARASI BOYUTU.....

13. SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME .....

14.KAYNAKLAR .....

BÖLÜM I

GAP'ın GELİŞİMİ ve EYLEM PLANLARI

1.GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ'NİN KISA YAKIN GEÇMİŞİ

Güneydoğu Anadolu'nun toprak,su, iklim gibi doğal ve insan varlığı ve becerileri gibi beşeri kaynaklarını değerlendirerek bu yörede yaşayan insanlarımızın gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanısıra bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermeyi ve ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan GAP'ın temelleri; Ulu Önder Atatürk'ün 1935 yılında Fırat Nehri'nin enerji potansiyelinin ölçümü emriyle atılmıştır(4). Atatürk'ün emri ile 1935 yılında 2819 sayılı yasaya göre hükmü şahsiyete sahip Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. Fırat Nehri üzerinde ilk araştırmalar "Keban Projesi" ile başlamıştır. 1980'li yıllarının ortasına kadar Fırat ve Dicle alt havzalarında ayrı ayrı yürütülen plan ve proje faaliyetleri birleştirilerek GAP adını almış ve Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) 1989 yılında "GAP Master Planı"nı hazırlatmıştır(4).Çok amaçlı bir bölgesel kalkınma projesi olan GAP; bölgede altyapı, tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık ve benzeri tüm sosyo-ekonomik kesimlerin bir bütün olarak ,aynı zamanda birbirleriyle bağlantılı bir biçimde geliştirilmesi amacına yönelik bir projedir.

1970'lerde planlanan ancak fiili olarak inşa çalışmalarına 1989'da başlanan GAP; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerini kapsamaktadır.Yapıldığı dönemde GAP, dünyanın 9 büyük projesinden biri olarak tanıtılmıştı. GAP, Fırat-Dicle havzasında sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik 13 proje paketinin toplamı olarak planlanmış, bu kapsamda 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve yaklaşık 1,8 milyon hektar alanda sulama şebekesi yapımı öngörülmüştü.

1989-2005 GAP Master planına göre 1988 yılında başlanan GAP inşasının büyük ölçüde 2000'lerin başında, tam anlamıyla bitmesinin ise 2010'da olacağı açıklanmıştır.

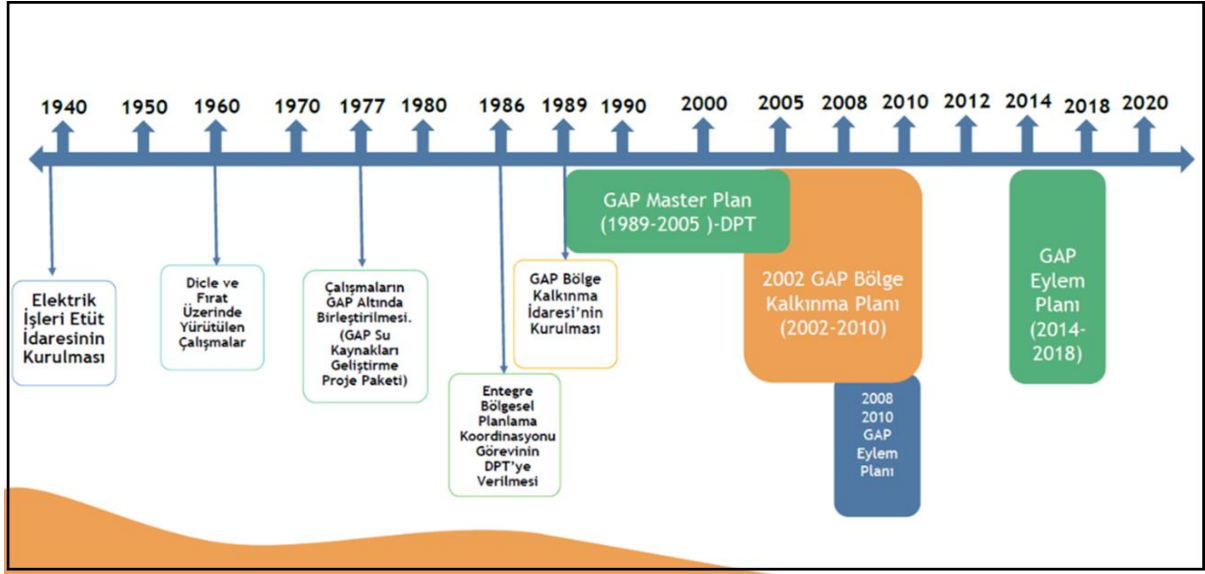
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgenin sahip olduğu kaynakları değerlendirerek bu yörede yaşayan insanların gelir düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölgelerarası farklılıkları gidermeyi yada en az düzeye indirmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra ulusal düzeyde ekonomik gelişme ve sosyal istikrar hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlayan, aynı zamanda ülkemizi uluslararası alanda markalaştıran son derece önemli ve kapsamlı bir projedir.

GAP, başlangıçta Bölge'nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesine dayanan bir program olarak ele alınmış; Fırat-Dicle Havzası'nda sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik olarak planlanmıştır.

Devlet Su İşleri (DSİ) 1966'da Keban Barajı'nın yapımını üstlenmiş ve 1974'te tamamlamıştır. İzleyen yıllarda Karakaya Barajı'nın temelleri atılmış, 1980'de Fırat ve Dicle projeleri birleştirilerek GAP adı altında toplanmıştır. Atatürk Barajı'nın yapımına da 1981'de başlanmıştır. GAP'ın entegre bölgesel planlama çerçevesinde ele alınması, yürütülmekte olan çalışmaların eşgüdüm içinde gerçekleştirilmesi görevi 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) verilmiştir.

Bu çalışmaların belirli bir birimin sorumluluğunda ve eşgüdüm içinde yürütülmesi amacıyla 1989'da GAP Bölge Kalkınma İdaresi (BKİ) kurulmuş ve GAP Master Planı hazırlanmıştır.

Bölgenin kalkınma hedeflerini ortaya koyan GAP Master Planında Güneydoğu Anadolu'da ciddi bir değişim öngörülmüş ve yapılacaklar belirli bir takvime bağlanmıştır. Bu değişim sürecinde ekonomik ve sosyal hedefler belirlenerek temel strateji olarak tarımsal gelişimin sağlanması ve Güneydoğu'nun bir ihracat bölgesi haline gelmesi benimsenmiştir. GAP'ın gelişme aşamaları Şekil 1 de verilmiştir.

Şekil 1. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Gelişme Aşamaları¹

GAP Master Planı'nın hazırlanmasından sonra bölge'de ve Türkiye'de planı etkileyecek önemli gelişmeler (Körfez Savaşı, Irak Ambargosu, terör, ekonomik krizler) meydana gelmiş ve özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren derinleşen kamu kesiminin finansal sorunları nedeniyle plan hedeflerinden önemli ölçüde sapılmıştır. Böylece GAP'ın 2005 yılında tamamlanmasının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Diğer yandan, dünyada çevre konularına duyarlılık artmış, katılımcılık, kalkınmanın sürdürülebilirliği, cinsiyet, dengeli kalkınma gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Tüm bu nedenlerle, bölge kalkınmasına farklı bir yaklaşım getirecek yeni bir plan hazırlanması ihtiyacı doğmuştur. (www.gap.gov.tr)

27 Ekim 1989 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ve 388 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur. Bu idare bölgesel kalkınmanın planlanması, çeşitli sektörlerde farklı kuruluşlar tarafından yürütülmekte olan GAP yatırımlarının yönlendirilmesi, izlenmesi ve kuruluşlar arası koordinasyonun sağlanması ile görevlendirilmiştir

1990'larda dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak Güneydoğu Anadolu Projesi uygulamalarında da sürdürülebilir kalkınma felsefesi benimsenmiş ve bu çerçevede insani gelişme, katılımcılık, eşitlik ve adalet ilkeleri temel alınmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, GAP Master Planı'nın hazırlanmasından sonra Bölge'de ve Türkiye'de plan kapsamındaki varsayımlara uymayan önemli gelişmelerin meydana geldiği ve özellikle kamu kesiminin finansal sorunları nedeniyle plan hedeflerinden önemli ölçüde sapma olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, dünyada yeni kalkınma anlayışı ve kavramları ön plana çıkmış ve bölge kalkınmasına farklı bir yaklaşım getirecek yeni bir plan hazırlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu çerçevede GAP İdaresi, GAP Bölge Kalkınma Planı'nı hazırlamıştır.

GAP bugün, su kaynakları geliştirme programının yanı sıra tüm sektörlerdeki yatırımları da içine alan, sürdürülebilir insani kalkınmaya dayalı bütünlük (entegre) bir bölgesel kalkınma projesi olarak uygulanmaktadır.

2. GAP BÖLGE KALKINMA PLANI (2002-2010) VE EYLEM PLANLARI

¹ GAP Broşürü 2020 " GAP Büyük Türkiye " TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı .Şanlıurfa www.gap.gov.tr

Haziran 1998’de alınan Bakanlar Kurulu kararı ile GAP’taki tüm yatırımların tamamlanması için 2010 hedef yılı olarak belirlenmiştir. GAP’ın tüm sektörel bileşenleriyle birlikte öngörülen tarihte tamamlanabilmesi için gerekli koordinasyon ve planlama çalışmalarını yapma görevi GAP İdaresine verilmiştir. Böylece, 1989 yılından farklı olarak, insani gelişmeyi öncelikli hedef kabul eden GAP Bölge Kalkınma Planı (BKP), sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı doğrultusunda ve çeşitli kesimlerden paydaşların etkin katılımıyla hazırlanmıştır. Plan, aynı zamanda uygulanacak projeleri kapsayan eylem planını da içermektedir. Hazırlanan **GAP Bölge Kalkınma Planı** 6.11.2002 tarihli ve 2002/48 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilmiştir.

Plan’ın hazırlanması sürecinde paydaşların talepleri doğrultusunda üç temel amaç belirlenmiştir. Bunlar;

- “kalkınma altyapılarının geliştirilmesi ve çevrenin korunması”,
- “insan kaynaklarının geliştirilmesi” ve
- “Bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması”dır.

Bölge Kalkınma Planı bu amaçlar çerçevesinde hazırlanmıştır. Yüksek Planlama Kurulunun 2002 yılında aldığı kararla yürürlüğe giren Planda sulanabilir arazi 2,1milyon hektara çıkarılmıştır. Kalkınma Planı sonu olan 2008’de sulamaya açılan alan 300 bin hektar, gerçekleşme oranı yüzde16,4 olmuştur(4).Bugüne kadar üç eylem planı ve GAP Bölge Kalkınma Programı hazırlanmıştır.

2.1. Birinci GAP Eylem Planı (2008-2012)

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve başta sulama olmak üzere temel altyapı yatırımlarının hızlandırılması amacıyla 2008-2012 dönemini kapsayan GAP Eylem Planı (EP) hazırlanmış ve uygulanmıştır.

GAP Eylem Planı kapsamında;

- Ekonomik Kalkınmanın Gerçekleştirilmesi,
- Sosyal Gelişiminin Sağlanması,
- Altyapının Geliştirilmesi,
- Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

olmak üzere dört stratejik gelişme ekseninde projeler uygulanmıştır.

Birinci GAP Eylem Planı, su kaynağı hazır olan ve inşaatına başlanılmış veya projesi hazır olan 1,06 milyon hektar arazinin sulanmasının hedeflendiği kamuoyuna sunulsa bile; plan ayrıntılarında gerçekte 650 bin hektarın (%61;3) sulanması, kalan 410 bin hektar alanın(%38,68) sadece sulama ana kanal inşaatının tamamlanması öngörülmüştür(4). Eylem Planı’nın açıklandığı Nisan 2008’de GAP’a başlanalı 18 yılı geçmiş ve bu zaman diliminde eski sulamalar dahil ancak 300 bin hektar alan sulamaya açılmıştı. İlave 500 bin hektar alanın 5 yılda açılması, finansmanı bulunsa bile uygulama projelerinin olmaması nedeniyle hayaldi. Bu dönemde ülke yatırım bütçesinin yüzde 12-14 payı GAP’a ayrılmış ve mevcut sulama alanına 5 yılda 124 bin hektar alan ilave edilerek 397 bin hektara ulaşılmıştır.

2.2. İkinci GAP Eylem Planı (2014-2018)

İkinci GAP Eylem Planı(EP) (2014-2018); öncelikle birinci EP kapsamında devam eden yatırımları tamamlamak, yapılan yatırımlarla yaratılan potansiyeli ekonomik, sosyal ve

kültürel gelişimin hızlandırılması yönünde tam olarak kullanmak, Bölge'nin rekabet gücünü artırmak ve GAP'ı daha ileriye taşımak amacıyla hazırlanmıştır. Eylem Planı'nda insanı hedef alan, yenilikçi, sürdürülebilir, gelir eşitsizliğini giderici, dezavantajlı alanları ve grupları önceleyen ve yaşanabilir mekânlar oluşturan proje ve programlara yer verilmiştir (1).

Bölgesel gelişmeye ivme kazandıracak, eğitimli ve nitelikli insan gücüne dayalı, istihdamı artıran, doğal kaynakları, kültürel mirası ve çevreyi koruyan, teknolojik gelişmeleri ön plana alan, sulama, ulaşım ve sanayi altyapısının tamamlanmasını amaçlayan proje ve programlar planın temel eylemleri arasındadır(1). Son yıllarda büyümenin odağına kentleşmenin taşınması ve dünyadaki diğer gelişmeler dikkate alınarak İkinci GAP EP (2014-2018)'de yaşam kalitesi yüksek yerleşimlerin oluşturulmasına yönelik eylemleri kapsayan "Kentlerde Yaşanabilirliğin Artırılması" yeni bir eksen olarak yer almıştır.

İlk Eylem Planı'na ilave olarak bağımsız 3-15 bin hektar sulama alanına sahip barajların inşaatlarının tamamlanması ve yeni pompaj ve cazibe sulama şebekelerinin inşaatlarına başlanması hedeflenmiştir. Eylem planı sonunda bölgede 1,06 milyon hektar alanın sulamaya açılması planlanmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla 598 bin hektar alan (%56,4) sulamaya açılmıştır(4).GAP Eylem Planlarının yıllara göre harcamaları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.GAP Eylem Planları Parasal Harcaması (Bin TL)

Yıllar	Cari Fiyatlarla			2023 Yılı Fiyatlarıyla			Gerçekleşme (%)	
	Program Ödeneği	Revize Ödenek	Harcama	Program Ödeneği	Revize Ödenek	Harcama	Program Ödeneğine Göre	Revize Ödeneye Göre
2008	1 898 039	1 898 039	1 588 871	24 166 525	24 166 525	20 230 085	83,7	83,7
2009	2 667 977	2 650 984	2 147 595	34 189 413	33 971 652	27 520 856	80,5	81,0
2010	3 244 794	3 791 290	3 042 991	40 929 921	47 823 437	38 384 373	93,8	80,3
2011	3 345 784	3 928 000	3 210 864	36 246 227	42 553 607	34 784 584	96,0	81,7
2012	3 498 157	3 740 291	2 907 754	36 877 238	39 429 792	30 653 266	83,1	77,7
2013	4 189 572	4 004 103	3 413 626	41 054 949	39 237 479	33 451 207	81,5	85,3
2014	3 322 680	3 681 144	3 141 296	29 571 953	32 762 293	27 957 630	94,5	85,3
2015	3 796 280	3 588 741	3 208 501	31 455 291	29 735 660	26 585 060	84,5	89,4
2016	3 862 066	3 577 649	2 953 411	29 482 927	27 311 694	22 546 275	76,5	82,6
2017	4 420 477	4 844 297	4 115 210	28 823 772	31 587 295	26 833 275	93,1	84,9
2018	4 763 562	7 384 013	6 391 102	25 065 819	38 854 608	33 629 920	134,2	86,6
2019	3 644 577	5 290 961	4 917 936	16 533 464	24 002 213	22 310 002	134,9	92,9
2008-2013	18 844 323	20 012 707	16 311 701	213 464 272	227 182 491	185 024 371	86,7	81,4
Toplamı								
2014-2019	23 809 642	28 366 805	24 727 456	160 933 226	184 253 764	159 862 161	99,2	86,8
Toplamı								
2008-2019	42 653 965	48 379 512	41 039 157	374 397 498	411 436 255	344 886 532	92,1	83,8
Toplamı								

Kaynak: GAP Eylem Planı 2008-2019 ,Ankara

2.3. Birinci GAP Bölge Kalkınma Programı Eylem Planı :2021-2023

2014-2018 yıllarını kapsayan İkinci GAP Eylem Planı uygulama süresi 2018 yılı sonu itibarıyla sona ermiştir. GAP Bölge Kalkınma Programı'nın hazırlığına 2019 yılında başlanmıştır.

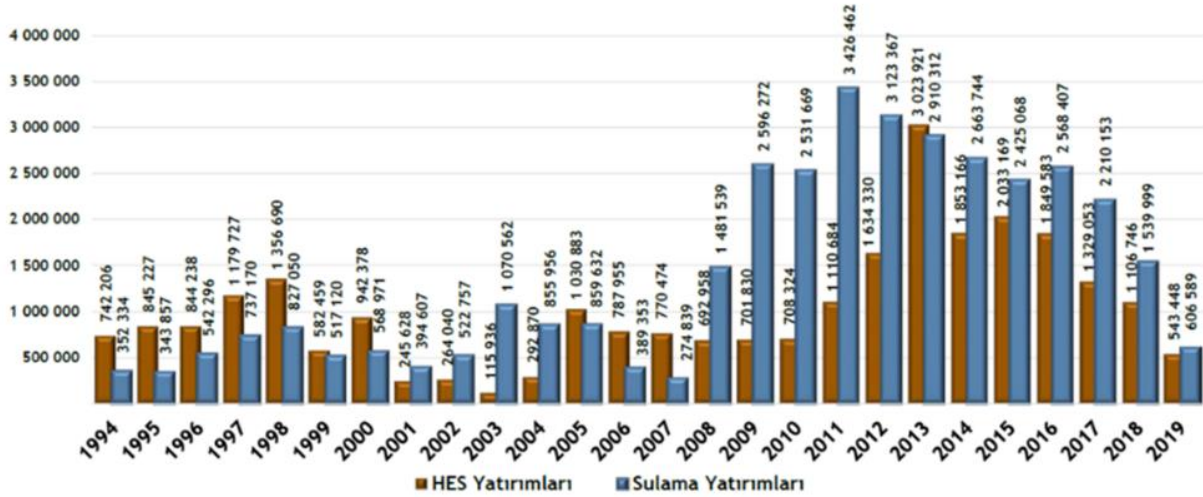
2021-2023 dönemini kapsayacak olan GAP Bölge Kalkınma Programı hazırlığında, Eylem

Planı'nın (2014-2018) hazırlık ve uygulama tecrübesi yol gösterici olmuştur.

GAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023) hazırlığında öncelikle mevcut veriler üzerinden durum değerlendirmesi yapılmıştır. Bölgenin sektörler itibarıyla mevcut durumu ortaya konulmuş; seçilmiş göstergeler yerel, bölgesel ve ulusal verilerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu sayede, bölgenin ihtiyaçları, sorunları, gelişme alanları ve potansiyeli sektörler bazında ortaya konulmuştur. GAP Bölge Kalkınma Programı (2021-2023), 3 amaç, 9 hedef ve 15 sektörel operasyonel programdan (SOP) oluşmuştur. Belirlenen amaç, hedef ve SOP'lar aracılığıyla, GAP Bölgesi'nin diğer bölgeler ile gelişmişlik farklarını azaltması amaçlanmıştır. Bu kapsamda "Tarımda Rekabet Gücünün Artırılması ve Sürdürülebilir Çevre", "Turizm ve Sanayide Ekonomik Büyüme", "Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi" amaçları 2021-2023 GAP Bölge Kalkınma Programı'nın ana omurgasını oluşturmuştur.

GAP İdaresi Başkanlığı kurumsal hedef ve programlarını içeren Stratejik Plan gibi görülebilecek GAP Bölge Kalkınma Programı adlı Eylem Planını 2021-2023 için devreye koymuştur. Bu plan kuruma özgü olduğundan GAP'ta beklenen fayda hedeflerine ulaşılması için gereken diğer faaliyetleri GAP İdaresi ölçeğinde ele almaktadır. Sulama yatırımları, İkinci GAP Eylem planı öngörülerine göre devam etmiştir (GAP 2021).

Sulama yatırımları olarak hiçbir hedefi tutmayan projenin daraltılmış 2. GAP Eylem Planı hedefi olan 1 milyon 70 bin 355 hektar sulama alanının tamamlanma zamanı 2018 yılı sonu olmasına karşın, 2023 yılı sonunda ancak 634 bin hektar alana ulaşılabilmiştir. İnşaatı devam eden sulama alanı 125 bin hektar olmuştur². Bunda en büyük neden GAP'a ayrılan bütçe payıdır. Devlet yatırım bütçesinden GAP'ın aldığı yıllık pay ortalama %8 olmuştur. Bu pay 2020 yılından sonra tedrici olarak artmış ve %18'e kadar çıkmıştır. 2019 yılına kadar GAP'ta HES ve sulama yatırımlarına ayrılan bütçe şekil 2 de verilmiştir.

Şekil 2. GAP'ta HES ve Sulama yatırımlarına ayrılan bütçe³

2.4. Üçüncü GAP Eylem Planı (2024-2028)

² GAP Bölgesi'ndeki sulama yatırımlarında yüzde 72'ye ulaşılacak <https://www.ekonomim.com/sehirler/gap-bolgesindeki-sulama-yatirimlarinda-yuzde-72ye-ulasilacak-haberi-723280> 4 Ocak 2024

³ GAP Broşürü 2020 "GAP Büyük Türkiye" TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı .Şanlıurfa www.gap.gov.tr

Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır, yeni "GAP Eylem Planı" kapsamında 198 projeye, 2024-2028 döneminde, 496 milyar lira kaynak aktaracaklarını bildirmiştir.

Bakan Kacır, Türkiye'nin tarımsal üretim potansiyelinin en yüksek olduğu coğrafyalardan biri olan **bölgenin tarımsal üretimi ve verimliliğini yükseltmeyi geleceğin inşası için kilit taşı olarak gördüklerini söylemiştir.**

Bu doğrultuda, bölgede tarımsal üretim potansiyelini artırmak üzere devreye aldıkları "**Küçük Ölçekli Tarımsal Sulama Programı**" ile 318 bin dekar alanı sulamaya açtıklarını ifade eden Kacır, "Önümüzdeki yıl itibarıyla da 49 bin vatandaşımıza istihdam sağlanacağını ve 52 bin 500 dekar alanın daha sulamaya açılacağını belirtmiştir.

Kacır, Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi'yle uyumlu olarak GAP'a yeni bir soluk getirecek ve kazanımları besleyecek yeni projeleri içine alan ve 2024-2028 dönemini kapsayan Üçüncü GAP Eylem Planı'nın tüm paydaşların katkılarıyla, titiz bir çalışma sonucu oluşturulduğunu söyledi.

Plan kapsamında sürdürülebilir akıllı tarım uygulamalarıyla sulama hedeflerine ulaşmayı ve kırsaldaki ekonomik katma değeri artırmayı hedeflediklerini bildiren Kacır, "GAP Bölgesi vizyonumuzun çerçevesini, kaynak kullanımında verimliliği sağlayan, bütünlük ve sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla çizerek 5 öncelikli dönüşüm programı oluşturduk. Bunlardan ilki 214 milyar liralık bütçeyle gerçekleştirmeyi planladığımız sulama programı." Bilgisini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Bakan Kacır, program doğrultusunda su kaynaklarının verimli kullanılmasını sağlayarak maliyetleri düşürecek **Silvan, Kralkızı-Dicle ile Mardin sulamaları, Adıyaman Koçali ve Gömükan Barajı Sulaması**, küçük ölçekli sulama işleri projelerini hayata geçireceklerini belirtmiştir.

Katma değer oluşturacak bu dönüşümü, **2028'e kadar, 475 bin hektar alanı sulamaya açarak** gerçekleştireceklerini anlatan Kacır, "570 bin kişiye istihdam sağlayacak programla, hedefimiz kuru tarımda 1605 dolarlık katma değer artışı ve GAP Bölgesi tarımsal Gayrisafi Katma Değer'in ülke içindeki payının yüzde 19'a, bitkisel üretim değerinin de yüzde 21,5'e yükselmesidir." diye konuştu. Kacır, "Tarımda Hassas Dönüşüm Programı"yla akıllı tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, rekabetçi tarım ürünlerinde bütünlük kaynak verimliliği, sulama pompalarında verimlilik ve iyi pamuk uygulamalarını 64 milyar liralık bütçeyle hayata geçirileceğinin bilgisini vermiştir.⁴

2.4.1. Hayvancılık Altyapısı Geliştirilecek

Hayvancılık altyapısının geliştirilmesi, meraların ıslahı ve optimizasyonu, taşlık arazilerin iyileştirilmesi (ıslahı) ile yenilenebilir enerji kaynaklarının tarımda kullanımının yaygınlaştırılmasını hedefleyen projelere de ağırlık vereceklerini bildiren Kacır, programla akıllı sulama sistemlerinin kullanıldığı alanın 400 bin hektara, iyi pamuk yetiştiriciliği yapılan alanın 611 bin dekara çıkarılmasını, 50 bin dekar mera alanının iyileştirilmesini, 50 bin dekar taşlık arazinin tarıma kazandırılmasını hedeflediklerini söylemiştir.

Bakan Kacır, küçükbaş hayvan varlığının 11,8 milyona, hayvan başına süt veriminin 0,75 litreden 0,9 litreye ve sulama pompalarındaki verimliliğinin yüzde 53'e yükseltilmesinin

⁴ Bakan Kacır: Yeni GAP Eylem Planı, 570 bin 246 kişiye istihdam sağlayacak.29 12 2024 .
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-kacir-yeni-gap-eylem-planı-570-bin-246-kisiye-istihdam-saglayacak/3437159>

program hedefleri arasında yer aldığını vurgulayarak, şunları kaydetti:

"GAP Bütünleşik (Entegre) 2.0 Programı'yla kırsal alanda yaşayan, işlemeli tarıma uygun arazilerin az bulunduğu ve **sulamadan yararlanamayan nüfusun sosyoekonomik koşullarını** tarım dışı gelir ve istihdamla yükseltmeyi hedefliyoruz. Söz konusu hedeflerimiz için 4,6 milyar liralık bütçe öngörüyoruz." açıklamasını yaptı.

Projenin gerçekleşmesine koşut olarak bitkisel üretim deseninin çeşitlenip üretim boyutlarının büyümesi ile gerek münavebeye yem bitkilerinin girmesi sonucu ve gerekse bitkisel üretim artıklarının hayvan yemi olarak değerlendirilmesi ile bölgede hayvansal üretim deseninde de büyük değişimler ve gelişmeler beklenmektedir. Bu gelişmeler etkisini iki yönlü olarak gösterecektir. Birinci etki, bölgede hayvansal ürünler tüketiminin artması ile hayvancılıkta meydana gelecek değişimler ikinci etki ise Türkiye'nin hayvansal ürünler ihtiyacına belli düzeyde cevap vermesidir (11).

2.4.2. Kişi Başına Yıllık Gelir artacak

"Yatırıma dönüştürülmesini planladığımız 70 ürünün tespitini de gerçekleştireceğiz. GAP Eylem Planı kapsamında 198 projeye 2024-2028 arasında toplam 496 milyar lira kaynak aktaracağız. **Projelerin hayata geçmesiyle öngörümüz, bölgemizde kişi başına düşen yıllık gelirden ilave 49 bin lira artış sağlamasıdır.** Hep birlikte, bölgemizin bereketini artıracak projeleri kararlılıkla hayata geçirerek, bu kıymetli kadim toprakları geleceğin büyük ve güçlü üretim merkezi haline getireceğiz.

Suriye'deki gelişmeler özellikle sınır bölgesindeki illerimiz için önemli ekonomik işbirliği fırsatlarına işaret ediyor. Diğer yandan, Irak ile Ortak Mutabakat Zaptı imzaladığımız Kalkınma Yolu Projesi de GAP Bölgesi'nden başlamak üzere Kapıkule Sınır Kapısı'na kadar kentlerimizin ekonomik ve ticari faaliyetlerini geliştirecek. Önümüzdeki dönemde Bereketli Hilal'in yıldızı, daha güçlü parlayacak. Kazanan hem bölgemiz, hem ülkemiz olacak."

2.4.3. GAP'ta Planlanan Yeni Hedefler

Sn. Bakan Fatih Kacır'ın GAP 2024-2028 Eylem Planı kapsamında yaptığı açıklamalarda yer alan planlanan hedefler aşağıda sıralanmıştır;

- **Bölgenin tarımsal üretimi ve verimliliğini yükseltmeyi geleceğin inşası için kilit taşı olarak görüyoruz,**
- **Suriye'deki gelişmeler** özellikle sınır bölgesindeki illerimiz için önemli ekonomik işbirliği fırsatlarına işaret ediyor.
- 198 projeye, 2024-2028 döneminde, **496 milyar lira** kaynak aktaracak,
- Sulama programına 214 milyar TL'lik bütçe ayırdık. **Silvan, Kralkızı-Dicle ile Mardin sulamaları, Adıyaman Koçali ve Gömükan Barajı Sulaması**, küçük ölçekli sulama işleri projelerini hayata geçirilecek.
- Hayvancılık altyapısının geliştirilmesi, **meraların ıslahı ve optimizasyonu**, taşlık arazilerin ıslahı ile **yenilenebilir enerji kaynaklarının tarımda kullanımının yaygınlaştırılmasını** hedefleyen projelere ağırlık verilecek,
- Akıllı sulama sistemlerinin kullanıldığı alan 400 bin hektara çıkarılacak
- İyi pamuk yetiştiriciliği yapılan alan 611 bin dekara çıkarılacak,
- Bölgedeki küçükbaş hayvan varlığı 11,8 milyona çıkarılacak,
- Sulama pompalarındaki verimlilik yüzde 53'e yükseltilecek,

- Bölgede kişi başına düşen yıllık gelirden ilave 49 bin lira artış sağlanacak,

2.4.4.Sulama'nın üçte ikisi tamamlanmıştır

Tarım ve Orman Bakanı Sn.İbrahim Yumaklı, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır ile GAP Tarımsal Araştırma Enstitüsü'nde 22 11 2024 tarihinde düzenlenen GAP Hassas Tarım 2. Faz Tanıtım Töreni'nde açıklamalar yapmış ve bu açıklamalarda aşağıdaki hususlara işaret etmişti,

- GAP kapsamında 10,6 milyon dekar alanın sulamaya açılmasını hedefleniyordu. Şu anda bunun üçte ikisi tamamlanmış durumda. Kalanının da 2032'ye kadar tamamlanması öngörülüyor,
- Bu projelerin bitmesiyle ekonomimizin yıllık yaklaşık 7 milyar dolarlık kazanç elde edeceği öngörülüyor. Bununla birlikte 1,3 milyon kişiye istihdam sağlanmış olacak,
- Son 22 yılda GAP bölgesine sağladığımız yatırımlar ile bitkisel üretim miktarımız 2 kat, büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığımız 2 kat, kanatlı hayvan varlığımız 3 kat, su ürünleri üretimimiz 9 kat, bal üretimimiz 7 kat artış gösterdi. Bu sayede GAP bölgesi tarımsal hasılasını 18 yılda 22 kat artırdık. Ayrıca tarımsal ihracatı 56 kat artışla 5,6 milyar dolara çıkardık."

3.GAP'a YAPILAN KAMU YATIRIM TAHSİSLERİ

1990-2005 Plan dönemine ilişkin yatırım öngöröleri ile 1990 öncesinde tamamlanan GAP kamu yatırımlarının toplamından yola çıkarak GAP'ın 2005 yılında bitirilebilmesi için gerekli olan kamu yatırım maliyeti (32 milyar ABD Doları eş değeri olarak) hesaplanmıştır. Bu maliyet hesaplarına 1980 yılından önce yapımına başlanan ve bir kısmı tamamlanan tarım ve enerji yatırımları da (Karakaya Barajı ve HES gibi) dâhildir.

Ancak, GAP Master Planı'nın yapımından sonra Bölge'de ve Türkiye'de plan kapsamındaki varsayımlara uymayan önemli gelişmeler meydana gelmiş ve özellikle kamu kesiminin finansal sorunları nedeniyle plan hedeflerinden önemli ölçüde sapma olmuştur.

Bu çerçevede önce GAP Bölge Kalkınma Planı (2002-2010), daha sonra da Birinci GAP Eylem Planı (2008-2012) ve İkinci GAP Eylem Planı (2014-2018) hazırlanmıştır.

GAP yatırımları, yaklaşık 50 kamu kurum ve kuruluşunun ekonomik ve sosyal sektörlerdeki proje ve faaliyetlerinin toplamından oluşmaktadır. Farklı sektörlerde çeşitli kuruluşlar tarafından yürütölen bu yatırımlar için tahsis edilen ödenekler, projeleri uygulayan kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım bütçesinde yer almakta ve ilgili kurum tarafından kullanılmaktadır.

1990-2023 yılları arasında GAP'a yapılan kamu yatırım tahsisleri Tablo.2., Şekil. 3 ve Şekil 4'de verilmiştir.

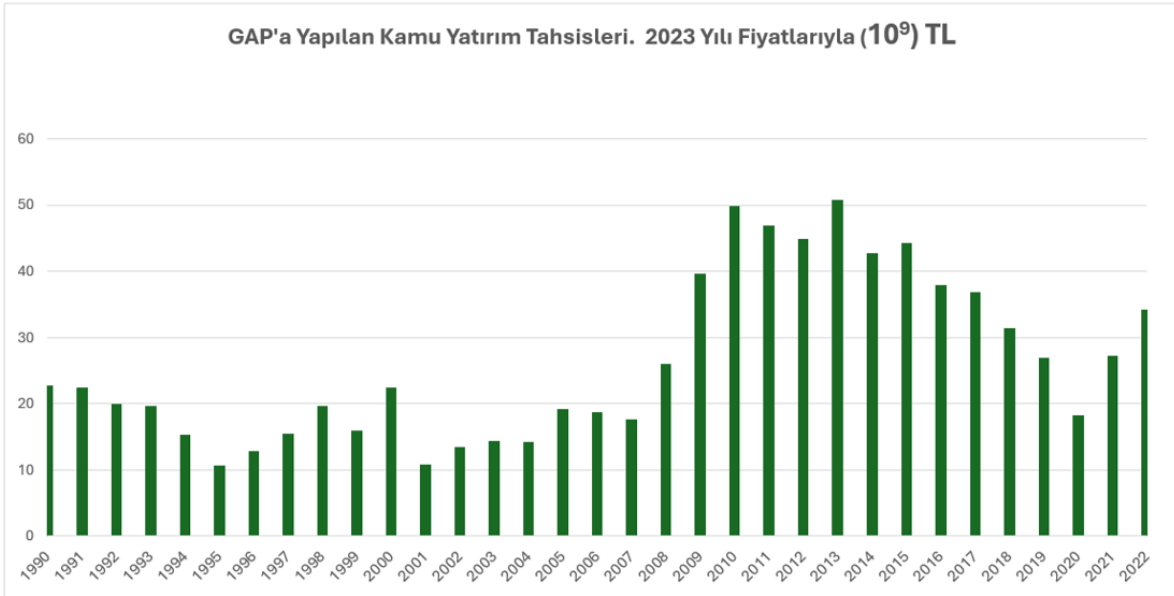
Tablo 2. GAP'a Yapılan Kamu Yatırım Tahsisleri (1990-2022 (Bin TL))

Yıllar	Türkiye		GAP		GAP'ın Türkiye İçindeki Payı (%)
	Cari Fiyatlarla	2023 Yılı Fiyatlarıyla	Cari Fiyatlarla	2023 Yılı Fiyatlarıyla	
1990	24 639	275 283 184	2 038	22 769 882	8,3
1991	39 800	262 612 832	3 398	22 421 065	8,5
1992	66 133	272 073 796	4 856	19 977 777	7,3
1993	103 154	259 449 519	7 823	19 676 150	7,6
1994	182 702	203 496 454	13 755	15 320 542	7,5
1995	226 651	147 376 287	16 321	10 612 476	7,2
1996	466 577	168 902 396	35 618	12 893 832	7,6
1997	1 008 100	201 256 463	77 536	15 479 239	7,7
1998	2 535 000	292 642 704	169 715	19 592 054	6,7
1999	3 560 000	272 104 849	208 890	15 966 287	5,9
2000	5 905 000	314 512 527	422 619	22 509 563	7,2
2001	6 887 000	219 280 134	338 887	10 790 066	4,9
2002	9 835 000	229 725 440	577 842	13 497 205	5,9
2003	12 464 000	248 161 276	724 689	14 428 735	5,8
2004	11 977 543	210 266 845	818 252	14 364 487	6,8
2005	16 174 256	275 196 668	1 131 637	19 254 223	7,0
2006	17 521 667	260 169 760	1 262 913	18 752 312	7,2
2007	17 076 806	246 575 977	1 221 005	17 630 375	7,2
2008	17 123 197	218 018 790	2 044 596	26 032 542	11,9
2009	21 534 153	275 954 420	3 092 933	39 635 110	14,4
2010	27 795 290	350 610 556	3 962 763	49 986 402	14,3
2011	31 286 345	338 937 585	4 334 174	46 953 854	13,9
2012	38 168 774	402 371 581	4 261 396	44 923 231	11,2
2013	45 649 121	447 330 260	5 202 204	50 978 052	11,4
2014	47 523 961	422 964 696	4 807 008	42 782 517	10,1
2015	53 528 639	443 528 641	5 344 584	44 284 258	10,0
2016	64 927 811	495 657 486	4 976 184	37 988 080	7,7
2017	80 393 089	524 204 069	5 647 657	36 825 613	7,0
2018	88 053 499	463 336 697	5 983 745	31 486 412	6,8
2019	65 388 723	296 633 086	5 930 804	26 904 833	9,1
2020	77 134 953	305 551 848	4 633 414	18 354 171	6,0
2021	93 366 426	253 251 946	10 064 775	27 300 219	10,8
2022	184 306 554	243 886 565	25 902 413	34 275 778	14,1
Toplam	1 042 234 563	9 841 325 336	103 226 444	864 647 345	9,9

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Şanlıurfa, 2023

Şekil 3. GAP Yatırım Tahsislerinin Türkiye İçindeki Payı
Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Şanlıurfa, 2024

Şekil 4. GAP'a Yapılan Kamu Yatırım Tahsisleri (2023 Yılı Fiyatlarıyla)
Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Şanlıurfa, 2024

GAP yatırım tahsislerinin Türkiye içindeki payına bakıldığında (Şekil 3) 1990-2007 dönemi itibariyle GAP Bölgesi'ndeki bütün yatırımlara kamu kaynaklarından yılda ortalama %7 düzeyinde pay ayrıldığı görülmektedir.

Tablo2'de Şekil 3 ve 4 'te görüldüğü gibi, GAP'a yapılan kamu yatırım tahsisleri 2008 yılından 2013 yılına kadar artmış ve bu dönemde tahsisler ortalama olarak 1990-2007 yılları arasındaki tahsis ortalama değerinin yaklaşık iki katına çıkmıştır. Ancak daha sonra tekrar

sürekli olarak azalmaya başlamış ve 2021 ve 2022 yıllarında yeniden kısmi bir artış eğilimine girmiştir.

Özet olarak: GAP Eylem Planı'nın uygulamaya başlanmasıyla birlikte 2008 yılında GAP yatırımlarının toplam kamu yatırımları içindeki payı %14'e yükselmiş, daha sonra 2018 yılına kadar tedrici bir şekilde azalmıştır.

2020 yılında %6 ya kadar inen tahsislerin Türkiye içindeki payı son yıllarda ise hızla artarak 2023'de %18 seviyesine ulaşmıştır. Bu da bu 3 yılda GAP'a yönelik siyasi ilginin arttığı anlamına gelmektedir.

BÖLÜM II

GAP'ta SULAMANIN BÖLGEYE SOSYO-EKONOMİK KATKISI

4.GAP'ta TARIMSAL SULAMA ve TARIM SEKTÖRÜ

Sulamannın Etkileri (11)

Bir bölgede veya ülkede sulama yatırımlarının devreye girmesi ve sulu tarımın başlaması ile sulamanın doğrudan ve dolaylı etkileri görülmekte, bu etkiler üreticilere ve diğer-sektörlere yansımaktadır. Bu bağlamda ülke ekonomisine önemli yararlar sağlamaktadır. Sulamannın etkileri doğrudan ve dolaylı olarak aşağıdaki biçimde sıralanabilir:

Sulamannın Doğrudan Etkileri

- Verimlilik,
- Girdi kullanımı,
- Ürün deseni,
- İstihdam,
- Gelir artışı.

Sulamannın Dolaylı Etkileri

- Tarıma dayalı sanayi,
- Tarımsal sanayi,
- Ticaret,
- Ulaşım,
- Eğitim ve sağlık,
- Tüketim ve tasarruf,
- Kredi kullanımı ve bankacılık,
- Pazarlama ve pazarlama ile ilgili altyapı,

- Kurumsal gelişme.

Proje nin tamamlanması ile bölgede ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmayı sağlayacak ana sektör tarımdır. Sulamanın doğrudan etkileri tarımda görülecek ve dolaylı etkileri tarıma dayalı sanayilere yansiyacaktır. Dolayısı ile tarıma dayalı sanayiler gelişme gösterecektir (8).

Bölge’de yaklaşık 2,1 milyon hektarlık brüt alan sulama potansiyeline sahiptir. Bu, Türkiye’nin ekonomik olarak sulanabilir arazisinin %20’sini oluşturmaktadır. DSİ Genel Müdürlüğü, Fırat-Dicle Havzası’nda, yaklaşık 1,8 milyon hektar (ha) alanda sulama imkânı oluşturacaktır. Buna ek olarak, mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) projelerinin 200 bin hektar ve halk sulamalarının ise 100 bin hektar brüt alanda sulama potansiyelinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bölge kırsal alanı agro-ekolojik yapılara ve üretim olanaklarına sahip bulunmaktadır. Planlama çalışmalarında, agro-ekolojik açıdan birbirinden farklılık gösteren 22 adet bölge tespit edilmiştir.

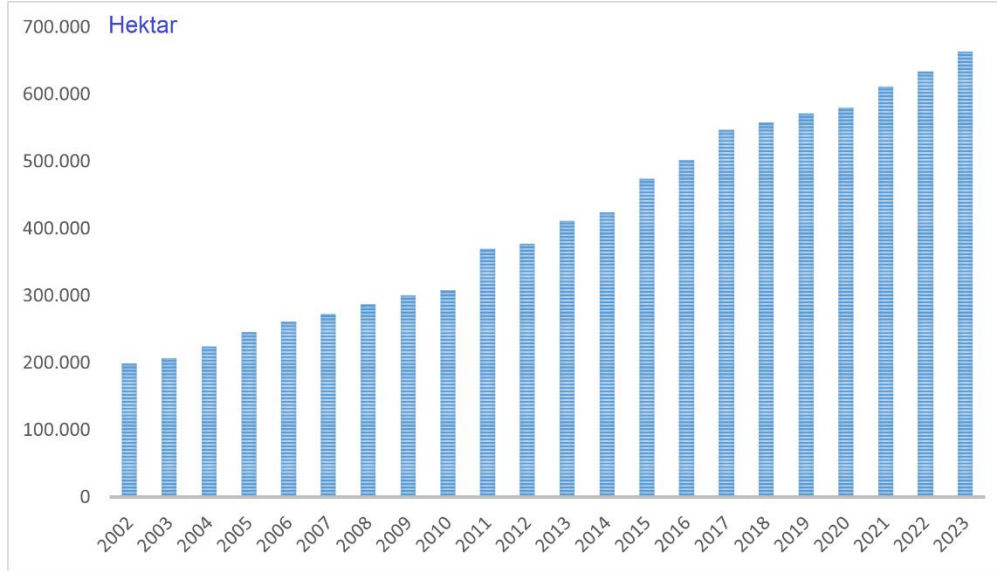
4.1.Yıllar İtibariyle Sulamaya Açılan Alan

Güneydoğu Anadolu Projesinden yararlanılarak 2002-2023 yılları arasını kapsayan dönemde bölgede sulamaya açılana tarım alanları Tablo3’te verilmiştir.

Tablo 3 : Yıllar İtibariyle Sulamaya Açılan Alanlar (2023)

Yıllar	Sulama Alanı (ha)	Yıl İçinde İşletmeye Açılan Sulama Alanı (ha)
2002	198.854	4.758
2003	206.954	8.100
2004	224.604	17.650
2005	245.613	21.009
2006	261.835	16.222
2007	272.697	10.862
2008	287.295	14.598
2009	300.397	13.102
2010	308.535	8.138
2011 (DSİ 4.630 ha+TIGEM 57.253 ha)	370.418	61.883
2012	377.672	7.254
2013	411.508	33.836
2014	424.710	13.202
2015	474.528	49.818
2016	502.154	27.626
2017	547.333	45.179
2018	558.507	12.569
2019	571.591	13.084
2020	580.666	9.075
2021	611.731	31.065
2022	633.984	22.253
2023	663.919	29.935

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü 2023,Ankara

Şekil 5. GAP'ta Yıllar İtibariyle Sulamaya Açılan Alanlar.(1).

GAP'ta DSİ tarafından sulamaya açılan alan 2023 yılı itibariyle yaklaşık 664 000 hektara ulaşmıştır. Tablo 3 ve Şekil 5 'te 2002'den 2023 yılına kadar sulamaya açılan alanlar verilmiştir. Ayrıca literatürde 2000 yılında 71 049 hektarlık alanın halk tarafından 63408 hektar alanın ise Mülga Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından sulamaya açılmış olduğu belirtilmektedir.(11).

Tablo3 incelendiğinde en fazla sulamaya açılana alanın 2015(49 818 hektar) ve 2017 (45 179 hektar) yıllarında gerçekleştirildiği görülmektedir.

4.2.GAP'ta Ürün Deseni

Türkiye'nin yaklaşık % 10'nuna karşılık gelen GAP arazilerinde genelde geleneksel olarak kuru tarım yapılmakla birlikte, proje çerçevesinde gerçekleşen sulamalarla birlikte ürün deseninde değişimler başlamıştır. Sulama sonrasında pamuk, II. ürün mısır, sebze ve meyve alanlarında artış görülmektedir. Diğer alternatif ürünler pazar sorunu ve kooperatifleşme eksikliği gibi bazı nedenlerle yeterince yaygınlaşmamıştır(3).

Bölge'de kuru tarımdan sulu tarıma geçişle birlikte, üretim yapısı ve ilişkilerinde önemli değişimler yaşanmış ve tarımsal hasıla ile birlikte ürünlerin verimliliği de artmıştır. 1995 öncesi kuru tarımın ağırlıklı olduğu bölgede sulu tarıma geçiş ile başta pamuk olmak üzere ayçiçeği, soya, mısır gibi sulu tarım gerektiren ikinci ürünlerin ekimine de geçilmiştir.

Bölge’de 2023 yılında gerçekleşen ürün desenine baktığımızda sulu tarım alanlarında pamuk başat üründür.

2023’te GAP’ta yaklaşık 300 000 hektar alanda Pamuk yetiştirilmiştir. Bu da DSİ tarafından sulamaya açılan alanın %45’ine karşılık gelmektedir.

GAP Bölgesi, Türkiye pamuk üretiminin %61,59’unu karşılamaktadır. Türkiye’de yetiştirilen bitkisel ürünlerden kırmızı mercimeğin %95,91’i, dane burçağın %77,92’si, durum buğdayın %41,81’i, sebzelerde; acurun %81,21’si, nanenin %76,49’ü, salçalık biberin %11,43’ü, karpuzun %15,38’si, patlıcanın %13,47’i, meyvelerde; antepfıstığının %93,52’si, işlenmemiş baharatlık kırmızı biberin %84,29’u, kurutmalık çekirdekli üzümün %45,56’sı, şaraplık üzümün %20,53’ü, bademin %28,02’si GAP Bölgesi’nden karşılanmaktadır(1).

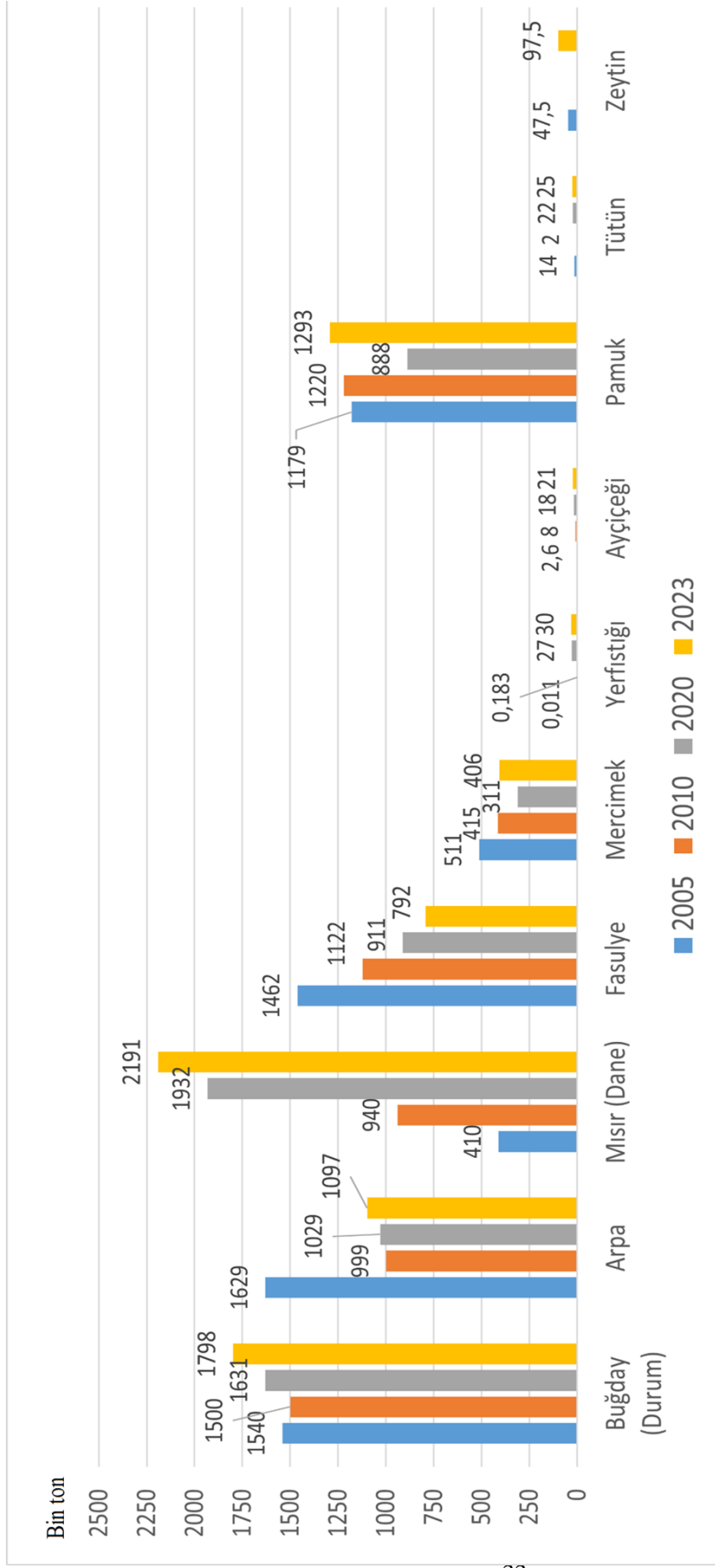
Sulamaların devreye girmesiyle birlikte özellikle yaş sebze, meyve ve endüstri bitkilerinin üretimlerinde büyük artışlar meydana gelmiş ve ürün deseni zenginleştirmiştir (Tablo 5, Tablo 6). Şekil 6 incelendiğinde sulamaya açılan alanların artışı ile 2005 yılından günümüze kadar arpa üretiminin azalıp sabit kaldığı, fasulye ve mercimek üretiminin azaldığı, mısır ekilen alanın ve mısır üretiminin 5 kat arttığı, durum buğday ekilen alanın üçte bir oranında azalmasına karşın üretimin yüzde 20 oranında arttığı, Pamuk ekilen alanların ve üretiminin sabit kaldığı görülmektedir.

Tablo 4 : GAP Bölgesi'nde Seçilmiş Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünlerin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (2005-2010-2023)

Ürün adı	GAP 2005			Türkiye 2005			GAP/ Türkiye % Üretim			GAP 2010			Türkiye 2010			GAP/ Türkiye % Üretim			GAP 2023			Türkiye 2023			GAP/ Türkiye % Üretim
	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)		
Buğday (Durum)	5 907 280	1 540 216	20 000 000	4 500 000	4 500 000	34,23	5 262 391	1 500 264	13 340 000	3 450 000	43,49	4 072 492	1 798 008	12 633 479	4 300 000	41,81									
Buğday (Diğer)	5 758 840	1 443 906	72 500 000	17 000 000	8,49	7 805 794	2 138 950	67 694 000	16 224 000	13,18	6 380 855	2 613 677	55 860 529	18 039 720	14,48										
Arpa (Bıralık)	465 760	136 512	3 500 000	900 000	15,17	263 970	58 186	2 403 000	600 000	9,70	25 190	10 975	1 079 040	400 000	2,74										
Arpa (Diğer)	5 966 310	1 629 302	33 000 000	8 600 000	18,95	4 232 200	999 002	27 997 000	6 650 000	15,02	3 701 356	1 097 569	31 702 723	8 800 000	12,47										
Mısır (Dane)	490 080	410 870	6 000 000	4 200 000	9,78	1 299 202	940 877	5 940 000	4 310 000	21,83	2 650 548	2 191 068	9 580 171	9 000 000	24,34										
Mısır (Hasıl)	7 240	15 575	200 000	460 000	3,39	200	600	92 608	207 899	0,29	0	0	37 563	90 169	0,00										
Mısır (Sıfajlık)	38 180	174 187	1 800 000	7 600 000	2,29	96 941	403 161	2 844 728	12 446 450	3,24	270 242	1 307 903	5 248 609	28 653 531	4,56										
Baklagiller																									
Nohut	726 150	96 233	5 578 000	600 000	16,04	542 999	82 247	4 556 900	530 634	15,50	343 214	49 730	4 587 718	580 000	8,57										
Fasulye (Kuru)	8 580	1 462	1 412 000	210 000	0,70	5 105	1 122	1 033 811	212 758	0,53	2 794	792	884 569	240 000	0,33										
Mercimek (Kırmızı)	3 802 070	511 236	3 867 000	520 000	98,31	2 071 308	415 547	2 116 000	422 000	98,47	2 680 243	406 666	2 781 522	424 000	95,91										
Mercimek (Yeşil)	6 100	1 667	86 000	29 000	5,75	2 048	404	234 727	86 540	0,47	10 172	3 228	326 840	137 500	2,34										
Burçak (Dane)	4 890	536	20 000	2 300	23,30	81 334	10 445	100 785	12 100	86,32	9 729	1 571	13 564	2 016	77,92										
Burçak (Yeşil Ot)	4 390	1 188	20 000	3 000	39,60	49 409	41 050	99 508	80 005	51,31	6 510	6 580	17 755	17 084	38,51										
Yağlı Tohumlar																									
Soya	6 100	1 667	86 000	29 000	5,75	2 048	404	234 727	86 540	0,47	10 172	3 228	326 840	137 500	2,34										
Yerfıstığı	50	11	258 500	85 000	0,01	437	183	274 500	97 310	0,19	82 143	30 212	460 098	185 137	16,31										
Ayçiçeği	29 280	2 619	4 900 000	865 000	0,30	66 297	8 130	5 514 000	1 170 000	0,69	85 410	21 855	9 526 052	2 198 000	0,99										
Susam	151 560	6 827	424 500	26 000	26,26	22 423	1 202	318 242	23 460	5,12	5 487	409	220 205	16 190	2,52										
Endüstri Bitkileri																									
Pamuk (Kütü)	2 950 950	1 179 252	5 468 800	2 240 000	52,65	2 878 947	1 220 804	4 806 500	2 150 000	56,78	2 998 800	1 293 458	4 774 384	2 100 000	61,59										
Pamuk Tohumu (Çiğit)	2 950 950	686 779	5 468 800	1 291 180	53,19	2 878 947	722 722	4 806 500	1 272 800	56,78	2 998 800	776 072	4 774 384	1 260 000	61,59										

Kaynak: 2023 Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum .GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.2024 Şanlıurfa

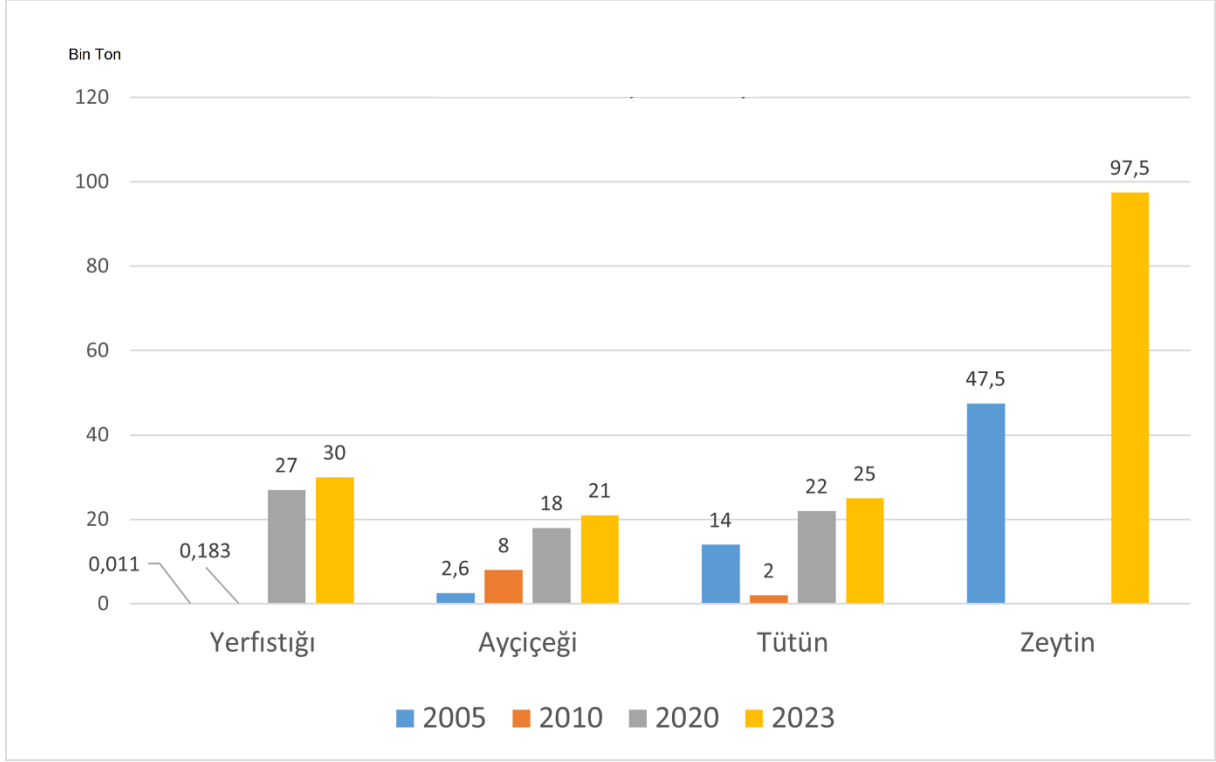

Şekil 6. GAP Bölgesinde Yetiştirilen Bazı Tarımsal Ürünler, Baklagiller ve Diğer Ürünlerin Üretim Miktarları (Bin Ton) (1)

Tablo 5 : GAP Bölgesi'nde Seçilmiş Sebze/ekim Alanları ve Üretim Miktarları (1995-2005-2023)

Ürün adı	GAP 1995			Türkiye 1995			GAP/ Türkiye 2005			GAP/ Türkiye 2005			GAP/ Türkiye 2023			GAP/ Türkiye (Üretim) %		
	Ekilme Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)
Domates (Salçalık)	25 660	89 079	629 860	2 983 000	3,0	69 287	332 534	556 902	2 878 812	11,6	27 910	139 351	705 118	5 550 848	2,51			
Acur	6 230	11 430	13 450	23 500	48,6	8 980	14 625	15 180	25 621	57,1	23 446	35 801	27 656	44 081	81,21			
Biber (Salçalık)	86 620	166 928	289 010	685 000	24,4	81 547	143 474	327 066	782 173	18,3	61 598	172 875	375 147	1 602 457	11,43			
Biber (Dolmalık)	37 520	63 705	189 010	400 000	15,9	29 966	44 225	165 993	387 626	11,4	24 612	46 684	114 197	395 441	10,78			
Biber (Sivri)	16 820	29 391	326 910	744 000	4,0	13 853	18 640	318 556	816 901	2,3	13 531	24 939	251 672	939 178	2,65			
Patlıcan	54 720	164 416	307 890	930 000	17,7	42 460	122 948	267 540	846 998	14,5	33 425	110 193	166 619	817 591	13,47			
Kavun	122 550	258 694	925 430	1 825 000	14,2	95 477	175 148	795 713	1 611 695	10,9	105 255	222 660	548 123	1 403 214	15,86			
Karpuz	239 530	726 387	1 165 460	3 970 000	18,3	168 964	498 450	956 598	3 683 103	13,5	148 281	484 387	640 700	3 147 921	15,38			
Hiyar (Sofralık)	34 990	58 723	462 570	1 825 000	3,2	39 588	71 841	315 795	1 593 844	4,5	28 448	91 977	239 349	1 562 058	5,88			
Kabak (Sakız)	1 930	3 307	118 400	260 000	1,3	1 567	2 474	101 455	314 340	0,8	2 861	6 767	98 816	573 617	1,17			
Marul (Göbekli)	5 420	7 265	116 260	215 000	3,4	5 679	7 060	107 685	226 144	3,1	3 277	7 490	83 260	211 660	3,53			
Maydanoz	4 130	1 775	38 620	40 000	4,4	4 638	2 364	48 671	56 332	4,2	1 464	1 843	88 316	127 183	1,44			
Tere	690	138	2 070	1 250	11,0	154	41	3 329	2 380	1,7	427	579	8 514	11 006	5,26			
Nane	4 170	3 321	6 960	5 000	66,4	5 626	5 651	11 733	11 772	48,0	9 107	20 039	14 506	26 198	76,49			

Kaynak: 2023 Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum .GAP BKİ Başkanlığı.2024

Şekil 7. GAP Bölgesinde Yetiştirilen Bazı Tarımsal Ürünlerin Üretim Miktarları (1)

Şekil 7 incelendiğinde 2005 yılından bu yana yerfıstığı, ayçiçeği, tütün ve zeytin üretim miktarında başlangıca göre önemli artışların gerçekleştiği görülmektedir. GAP Bölgesinde seçilmiş meyvelerin ve ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarları (1995-2005-2023) Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6 : GAP Bölgesi'nde Seçilmiş Meyvelerin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (1995-2005-2023)

Ürün adı	GAP 1995			GAP/ Türkiye (Üretim) %			Türkiye 1995			GAP 2005			GAP/ Türkiye (Üretim) %			Türkiye 2005			GAP 2023			GAP/ Türkiye (Üretim) %		
	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)	Toplu Meyvelik Alanı (Dekar)	Üretim (Ton)
İncir	14 960	5 262	483 000	240 000	2,2	15 549	7 291	478 572	254 838	2,9	12 372	6 457	574 587	356 000	1,81	12 372	6 457	574 587	356 000	1,81	12 372	6 457	574 587	356 000
Dut	3 200	2 951	18 600	60 000	4,9	9 577	12 650	18 662	75 096	16,8	3 324	11 168	17 665	71 383	15,64	3 324	11 168	17 665	71 383	15,64	3 324	11 168	17 665	71 383
Nar	18 880	11 833	46 750	59 000	20,1	37 505	22 814	206 073	208 502	10,9	75 122	108 963	293 507	638 821	17,05	75 122	108 963	293 507	638 821	17,05	75 122	108 963	293 507	638 821
Badem	9 310	3 564	82 000	47 000	7,6	37 987	6 061	171 478	55 398	10,9	239 985	47 650	686 966	170 000	28,02	239 985	47 650	686 966	170 000	28,02	239 985	47 650	686 966	170 000
Ceviz	6 540	5 195	111 000	116 000	4,5	10 856	7 215	413 932	178 142	4,1	67 410	14 764	1 740 796	360 000	4,10	67 410	14 764	1 740 796	360 000	4,10	67 410	14 764	1 740 796	360 000
Antep Fıstığı	2 086 340	65 960	2 175 500	75 000	87,9	2 110 284	117 012	2 212 229	128 000	91,4	4 063 322	164 609	4 205 622	176 000	93,52	4 063 322	164 609	4 205 622	176 000	93,52	4 063 322	164 609	4 205 622	176 000
Kırmızı Biber (Baharatlık-İşlenmemiş)	45 290	11 613	80 940	21 340	54,4	74 971	125 024	104 049	186 272	67,1	106 402	242 203	125 517	287 322	84,29	106 402	242 203	125 517	287 322	84,29	106 402	242 203	125 517	287 322
Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)	1 269 820	536 540	5 350 000	2 160 000	24,8	695 069	402 985	2 344 519	1 695 727	23,8	557 509	328 519	1 632 727	1 376 067	23,87	557 509	328 519	1 632 727	1 376 067	23,87	557 509	328 519	1 632 727	1 376 067
Üzüm (Sofralık-Çekirdeksiz)	7 921	7 921	1 440 000	1 440 000	0,6	21 106	18 655	355 089	553 803	3,4	4 250	4 998	309 838	422 983	1,18	4 250	4 998	309 838	422 983	1,18	4 250	4 998	309 838	422 983
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)						369 891	187 654	687 504	431 326	43,5	301 126	146 995	509 089	322 603	45,56	301 126	146 995	509 089	322 603	45,56	301 126	146 995	509 089	322 603
Üzüm (Şaraplık)						238 254	124 540	737 606	461 508	27,0	144 784	60 897	559 034	296 606	20,53	144 784	60 897	559 034	296 606	20,53	144 784	60 897	559 034	296 606
Zerdali	2 490	1 072	22 350	49 000	2,2	1 204	949	10 681	26 132	3,6	0	142	9 487	16 576	0,85	0	142	9 487	16 576	0,85	0	142	9 487	16 576
Trabzon Hurması	3 610	330	15 000	12 000	2,8	2 387	1 650	19 741	26 277	6,3	6 967	9 780	70 003	127 314	7,68	6 967	9 780	70 003	127 314	7,68	6 967	9 780	70 003	127 314
Zeytin (Sofralık)						101 234	9 677	2 201 970	375 000	2,6	107 308	12 428	2 386 570	490 000	2,53	107 308	12 428	2 386 570	490 000	2,53	107 308	12 428	2 386 570	490 000
Zeytin (Yağlık)						519 652	47 502	5 638 343	1 040 000	4,6	803 033	97 554	6 644 041	1 030 000	9,47	803 033	97 554	6 644 041	1 030 000	9,47	803 033	97 554	6 644 041	1 030 000

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Bitkisel Üretim İstatistikleri 2023, Ankara

Tablo 7. GAP Bölgesinde Seçilmiş Tahılların, Ürünlerin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (2005-2010-2020)

Ürünler	GAP					
	2005		2010		2020	
	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)
Buğday (Durum)	5.907.280	1.540.216	5.262.391	1.500.264	4.139.917	1.631.797
Buğday (Diğer)	5.758.840	1.443.906	7.805.794	2.138.950	7.102.438	2605326
Arpa (Biralık)	465.760	136.512	263.970	58.186	44.047	15.036
Arpa (Diğer)	5.966.310	1.629.302	4.232.200	999.002	3.595.371	1.029.841
Mısır (Dane)	490.080	410.870	1.299.202	940.877	2.157.257	1.932.107
Mısır (Hasıl)	7.240	15.575	200	600	60	60
Mısır (Silajlık)	38.180	174.187	96.941	403.161	320.275	1.502.430
Nohut	726.150	96.233	542.999	82.247	588.874	90.751
Fasulye (Kuru)	8.580	1.462	5.105	1.122	3.953	911
Mercimek (Kırmızı)	3.802.070	511.236	2.071.308	415.547	1.965.492	311.796
Mercimek (Yeşil)					53	7
Burçak (Dane)	4.890	536	81.334	10.445	9.600	2.383
Burçak (Yeşil Ot)	4.390	1.188	49.409	41.050	9.698	2.950
Soya	6.100	1.667	2.048	404	8.853	2.468
Yerfıstığı	50	11	437	183	27.000	27295
Ayçiçeği (Yağlık)	29.280	2.619	66.297	8.130	69.857	18.067
Susam	151.560	6.827	22.423	1.202	8.283	475
Pamuk (Kütlü)	2.950.950	1.179.252	2.878.947	1.220.804	1.895.537	888.035
Pamuk Tohumu (Çiğit)	2.950.950	686.779	2.878.947	722.722	1.895.537	532.822
Pamuk (Lif)	2.950.950	447.658	2.878.947	464.194	1.895.537	328.572
Tütün	177.680	14.807	32.086	2.792	134.367	22.899
Şekerpancarı	9.680	40.533	18.781	101.023	47.938	340.650
Patates	1.550	1.205	2.328	6.014	12.805	46.903
Soğan (Taze)	16.430	24.159	16.701	24.146	8.037	12.300
Soğan (Kuru)	40.010	89.080	25.320	47.734	26.917	79.021
Sarımsak (Taze)	5.050	7.757	4.425	6.219	7.786	14.837
Sarımsak (Kuru)	11.940	6.193	11.327	7.540	27.940	28.595

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı 2020, Ankara

Tablo 8..GAP Bölgesinde Seçilmiş Ürünlerin, Meyvelerin Ekim Alanları ve Üretim Miktarları (2005-2010-2020)

Ürünler	GAP					
	2005		2010		2020	
	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)	Ekilen alan(da)	Üretim(ton)
Domates (Sofralık)	87.380	235.223	82.644	226.093	73.928	278.534
Domates (Salçalık)	25.660	89.079	69.287	332.534	28.004	119.129
Biber (Salçalık)	86.620	166.928	81.547	143.474	86.260	219.134
Biber (Dolmalık)	37.520	63.705	29.966	44.225	18.549	30.954
Biber (Sivri)	16.820	29.391	13.853	18.640	17.957	29.673
Patlıcan	54.720	164.416	42.460	122.948	31.644	104.945
Kavun	122.550	258.694	95.477	175.148	95.408	192.215
Karpuz	239.530	726.387	168.964	498.450	136.960	469.924
Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)	711.620	347.426	695.069	402.985	607.523	607.523
Üzüm (Sofralık-Çekirdeksiz)	12.870	10.116	21.106	18.655	4.369	4.369
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)	338.710	168.785	369.891	187.654	306.382	306.382
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdeksiz)	6.130	4.514	1.717	256	381	381
Üzüm (Şaraplık)	175.890	87.838	238.254	124.540	166.432	166.432
Antep Fıstığı	2.318.740	47.723	2.110.284	117.012	3.678.341	284.225
Zeytin (Sofralık)	51.910	8.235	101.234	9.677	89.697	8.678
Zeytin (Yağlık)	356.410	69.197	519.652	47.502	778.678	81.579

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı, 2020.Ankara

GAP Bölgesinde seçilmiş meyvelerin ve ürünlerin ekim alanları ve üretim miktarları Tablo 8’de verilmiştir.

GAP Bölgesinin yıllara göre büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı Tablo 9 ve Şekil 8’de verilmiştir.Tablo 9 ve Şekil 8’de verilen GAP Bölgesinin yıllara göre büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı incelendiğinde 1990 yılından 2020 yılına kadar daha çok sığır sayısının iki katına çıktığı ,koyun ve kıl keçisi sayısının hemen hemen sabit kaldığı ,tiftik keçisi sayısının çok azaldığı görülmektedir. Bu tablo ve grafikte ayrıca Türkiye’deki koyun varlığının ortalama %15’inin GAP bölgesinde yer aldığı ancak son yıllarda bu oranın artarak %20 ‘ye ulaştığı görülmektedir.

Tablo 9. GAP Bölgesinin Yıllara Göre Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı :1990-2020

Yıllar	GAP Bölgesi				Türkiye				GAP/Türkiye %			
	Sığır	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi
1990	786.545	5.799.490	1.987.390	63.680	11.377.057	40.553.000	9.698.000	1.279.000	6,91	14,30	20,49	4,98
1995	638.640	4.923.660	1.735.150	61.010	11.789.000	33.791.000	8.397.000	714.000	5,42	14,57	20,66	8,54
2000	649.080	3.909.220	1.268.600	41.270	10.761.000	28.492.000	6.828.000	373.000	6,03	13,72	18,58	11,06
2005	649.951	3.603.069	1.205.913	17.494	10.526.440	25.304.325	6.284.498	232.966	6,17	14,24	19,19	7,51
2010	740.278	4.044.657	1.344.804	20.740	11.369.800	23.089.691	6.140.627	152.603	6,51	17,52	21,90	13,59
2013	963.540	4.844.744	2.045.624	20.686	14.415.257	29.284.247	9.059.259	166.289	6,68	16,54	22,58	12,44
2014	1.037.616	5.346.182	2.256.441	25.819	14.122.847	31.115.190	10.169.348	177.811	7,35	17,18	22,19	14,52
2015	1.019.686	5.114.613	2.337.093	36.364	13.994.071	31.507.934	10.210.338	205.828	7,29	16,23	22,89	17,67
2016	1.475.775	5.059.036	2.318.567	28.068	14.080.155	30.983.933	10.137.534	207.765	10,48	16,33	22,87	13,51
2020	1.234.201	7.607.575	2.894.094	28.300	13.049.977	37.276.050	11.698.825	287.000	9,46	20,41	24,74	9,86

Kaynak: TÜİK Hayvancılık İstatistikleri 2020 ,Ankara

Şekil 8. GAP Bölgesindeki Büyük ve Küçükbaş Hayvan Varlığının Türkiye'ye Oranı (1)

4.3. GAP'ın Tamamlanmasıyla Bölgenin Sosyo-Ekonomik Gelişmesi

Gerek 2024-2028 GAP Eylem Planı gerekse Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun GAP gündemiyle toplanması ve toplantı sonrasında yapılan açıklamalarda GAP 'ın bölge kalkınmasına olan etkisinin arttırılacağı , bu süreçte tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmaların hızlanacağı belirtilmiştir. Bu açıklamada GAP'ta sulamanın üçte ikisinin tamamlandığına da yer verilmiştir.

Bu durum GAP'ta sulama ve tarımın bölgesel kalkınmaya olan etkisinin ve tarıma dayalı sanayinin bölgedeki durumunun gözden geçirilmesini de gündeme taşıdı. Çünkü bölgesel kalkınma projesi olarak GAP, öncelikle, kırsal-tarımsal yapının dönüşümüne odaklanmıştır. Büyük ölçekli sulama projeleri aracılığıyla tarımsal işletmeleri ve dolayısıyla tarımsal üretim biçim ve tekniklerini geliştirerek bölgede tarımsal faaliyetlerle uğraşan kesimin yaşam standardını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Nitekim GAP Master Planı'nın temel kalkınma stratejisi, bölgeyi tarıma dayalı ihracat bölgesi haline getirmektir. Bu çerçevede,

- Su ve arazi kaynaklarını gerek sulama, gerekse kentsel ve endüstriyel kullanım amaçları için geliştirmek ve yönetmek,
- Daha iyi tarımsal işletme yönetimi, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulayarak arazi kullanımını geliştirmek,
- Tarımla ilişkili ve yerel kaynaklara dayalı üretime özel ağırlık vererek imalat sanayilerini teşvik etmek,
- Yöre halkının ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak, nitelikli personeli bölgeye cezbetmek ve bölgede kalmasını temin etmek için sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek temel hedefler arasındadır (17).

Ulusal kalkınma hedeflerine de önemli ölçüde katkı sağlaması beklenen GAP'ta tarım bölgenin kalkınmasını gerçekleştirmede yeterince itici güç olabilmişmidir, Bölgenin sosyo-ekonomik açıdan mevcut durumu nedir? GAP'ta sulamanın bölgeye sosyo-ekonomik katkıları nelerdir ? Bu bölümde konuyu bu çerçevede ele aldık ve elde edebildiğimiz verilerle incelemeye çalıştık.

4.4.GAP'ta Sulama'nın Bazı Sonuçları:

GAP bölgesindeki sulama oranları tesislerin yeniliği, sulamaya olan doğal ihtiyaç ve başka istihdam olanaklarını olmaması, ortalama işletme büyüklüğünün fazlalığı nedeniyle tarımın nispeten ekonomik olması nedeniyle diğer bölgelerden yüksektir. Ancak sulama şebekelerinin projelendirilmesindeki bitki deseninden ayrılarak monokültür diyebileceğimiz ağırlıklı hububat, pamuk, ikinci ürün mısır yetiştiriciliği nedeniyle sulama suyu temin yüzdesi diğer bölgelere göre yüksek olsa dahi bu bölge için düşüktür.

Şanlıurfa sulamalarının büyük bir kısmını oluşturan Şanlıurfa-Harran Ovaları sulaması Yukarı Harran ve Akçakale YAS (Yeraltı Suyu Sulaması) 157 bin hektar daha geniş alanı kapsamaktadır ve 2021 yılında ürün deseni yüzde 122 yoğunlukta gerçekleşmiştir(4). Ağustos ayı ; ürün yoğunluğu yüzde 67'5i pamuk ve yüzde 22'si ikinci ürün mısırla sulama suyuna en fazla ihtiyaç duyulduğu aydır. Bu dönemde drenaj kanallarından takviyeler, sulama kanallarının kapasitesini artıracak ilave duvar örmelere rağmen sulama suyu ihtiyacının ancak yüzde 55-60'ı karşılanabilmektedir. Buna rağmen; gelecekte kötü sonuçları ortaya çıkaracak drenaj yetersizliği nedeniyle su tablasından beslenmeyle verimler ülke ortalamasından yüzde 20-25 daha fazladır (4).

Harran Ovasında sulu tarım gerçekleştirilen 165 678 ha alanda 2017 üretim dönemi ürün deseninin ihtiyaç duyduğu sulama suyu miktarı 2,79 milyar m³ tür. 2017 yılında Harran ovası sulama kanallarına bırakılan su miktarı ise yaklaşık 6,34 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Bu durum ovaya planlanan değerden 3,55 milyar m³ daha fazla su bırakıldığı anlamına gelmektedir(15). Ürün deseninin dikkate alınmayışı yatırımlarda verim düşüklüğüne neden olmaktadır.

GAP Bölgesi, Türkiye pamuk üretiminin %61,59'unu kırmızı mercimeğin yaklaşık %96'sını, dane burçağın %78'ini, durum buğdayın %42'sini karşılamaktadır.

Ayrıca sebzelerde; acurun %81'i, nanenin %76'sı salçalık biberin %11'i karpuzun %15'i, patlıcanın %13'ü, meyvelerde; antepfıstığının %94'ü, işlenmemiş baharatlık kırmızı biberin %84'ü, kurutmalık çekirdekli üzümün %46'sı, şaraplık üzümün %21'i, bademin %28'i GAP Bölgesi'nden karşılanmaktadır(1). Bu üretimde sulama çok büyük bir rol oynamıştır. Ancak bu üretim modelinin sürdürülebilirliğini sağlamak, sulamanın yanı sıra birim alan üretim değerini artıracak teknik ve teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırması ile mümkün olacaktır. GAP Bölgesinde sulamaların yaklaşık %35'i rehabilitasyon projesi kapsamında modern sulama sistemlerine dönüştürülmüştür. Çiftçinin eğitiminin yetersiz olması ve klasik sulama nedeniyle tarım topraklarının bir kısmında drenaj sorunu ile karşılaşılmış ve tarım toprağında tuzlanma sorunu ortaya çıkmıştır.

GAP Bölgesi'nin tarımsal potansiyeli, sulama ve tarıma dayalı sanayileşme ile bütünleşince istihdam olanakları ile bölge ve ülke gelir seviyesinin artmasına, kırsal nüfus ile kaynakların korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır.

5.GAP'ta ENERJİ SEKTÖRÜ

GAP kapsamında 2023 yılı itibariyle 14 hidroelektrik santrali tamamlanmış; GAP enerji yatırımlarında %91,2 oranında fiziki gerçekleşme sağlanmıştır(1). Bu çerçevede GAP, belli bir süreden beri üretilen hidroelektrik enerji ile Türkiye ekonomisine ve Bölge halkının refahına katkı sağlamaktadır.

Atatürk Barajı (Fırat Nehri)

İlisu Barajı (Dicle Nehri)

GAP enerji projelerinin fiziki gerçekleşme durumu havzalar itibariyle Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: GAP Enerji Projelerinde Fiziki Gerçekleşme Durumu

Proje Adı	Kurulu Güç (MW)	Enerji Üretimi (GWh)	Projenin Hangi Safhada Olduğu	İşletmeye Geçiş Yılı
FIRAT HAVZASI	5.318	20.001		
Karakaya Barajı ve HES	1 800	7 354	İşletme	1987
Atatürk Barajı ve HES	2 400	8 900	İşletme	1993
Karkamış Barajı ve HES	189	652	İşletme	1999
Birecik Barajı ve HES	672	2 516	İşletme	2000
Şanlıurfa HES	51	124	İşletme	2006
Erkenek HES	13	52	İşletme	2010
Sırtıtaş Barajı ve HES(1)	27	80	İşletme	2013
Koçali Barajı, HES ve Sulaması	39	136	Kati Proje	
Büyükçay Barajı, HES ve Sulaması	30	84	Master Plan	
Kâhta Barajı ve HES	75	71	Master Plan	
Fatopaşa HES	22	32	Master Plan	
DİCLE HAVZASI	2.144	7.090		
Dicle Barajı ve HES	110	298	İşletme	1999
Kralkızı Barajı ve HES	94	146	İşletme	1998
Batman Barajı ve HES	198	483	İşletme	2003
Garzan Barajı ve HES(2)	52	158	İşletme	2013
Ilısu Barajı ve HES	1 200	3 833	İşletme	2020
Silvan Barajı ve HES	160	623	İnşa	
Cizre Barajı ve HES	240	1 208	Kati Proje	
Kayser Barajı ve HES	90	341	Kati Proje	
MÜNFERİT PROJELER				
FIRAT HAVZASI	21,4	75		
Çağçağ HES	14,4	42	İşletme	1968
Bulam HES (4.628) (3)	7	33	İşletme	2010
Toplam	7.483	27.166		14 adet

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü 2023

Karakaya, Atatürk, Kralkızı, Dicle, Batman, Birecik, Karkamış, Şanlıurfa, Çağçağ, Erkenek, Sırtıtaş, Garzan, Bulam ve Ilısu HES’lerinin işletmeye alınışından 2023 yılı sonuna kadar 530 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi üretilmiş olup, üretilen bu enerjinin parasal değeri 31,8 milyar ABD Doları’dır (1kWh=6 sent) (1).

2023 yılında ülke genelinde 63,8 milyar kilovat-saat hidrolik enerjisi üretilirken GAP’ta ise 14,2 milyar kilovat-saat hidrolik enerjisi üretilmiştir(1).

GAP’ta enerji projelerinin önce tamamlanması , sulama projelerinin ise uzun bir döneme yayılmış olması bu gecikmenin nedenleri konusunda birçok spekülasyona neden olmaktadır. GAP’taki enerji projelerinin daha önce tamamlanması artan enerji ihtiyacımızın karşılanması

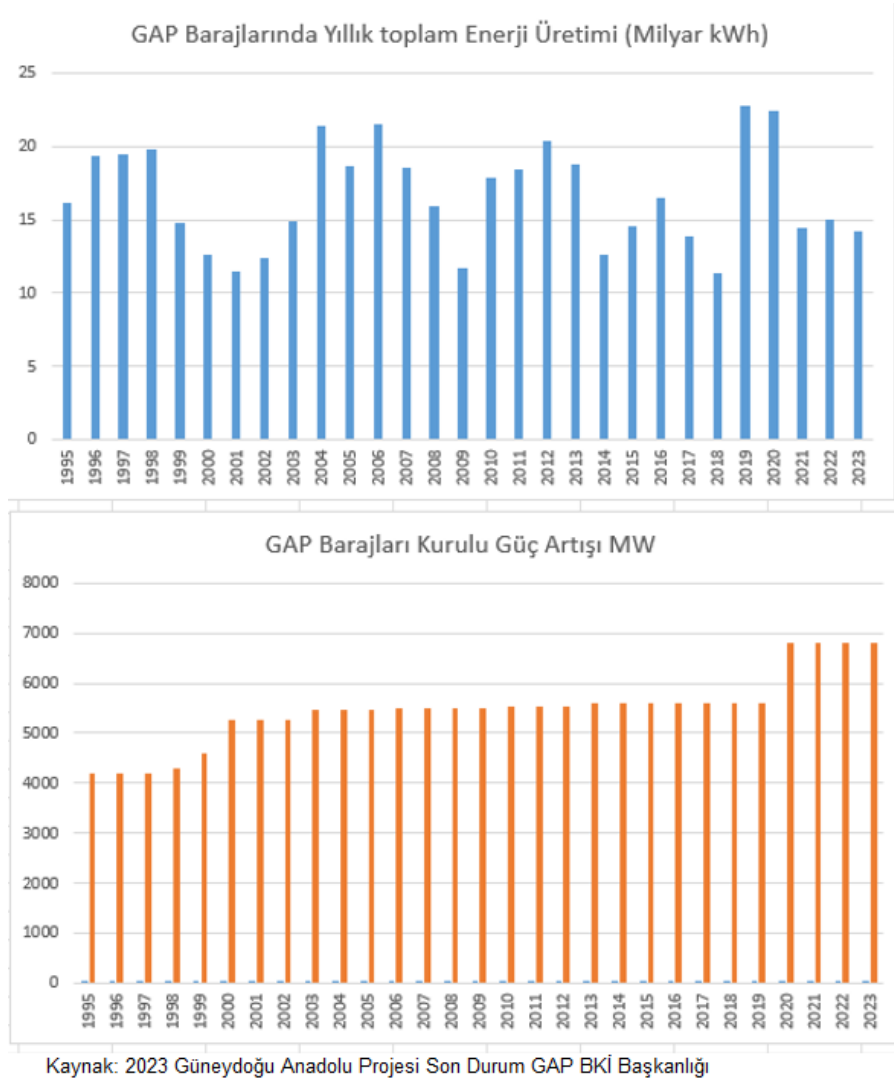
kadar bu projelerin işletmeye alınıp geri ödemeye başlamasının sulama projelerinden çok daha kolay olması ve ikincil hazırlıklara çok daha az ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır. Sulama projeleri ile birlikte çiftçinin, toprağın, sulama birliklerinin, depolama ve lojistik hizmetlerinin, pazarlama imkanlarının hazır olması gerekir. Bu hazırlık zincirinin oluşturulması zaman alır ve bu zincir en zayıf halkası kadar sağlam olur. Bu hazırlıkların birbirini tamamlayan adımlar olarak gerçekleştirilmesinde bölgenin güvenlik, sosyo - ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinden dolayı çeşitli aksamalar yaşanmıştır. Örneğin planlanan ürün desenine uyulmaması, Harran Ovasındaki yanlış sulama toprağın önemli bir bölümünün tuzlanmasına neden olmuştur.

Bazı sulama projelerine sonradan drenaj sistemlerinin eklenmesi gerekmiştir. Sulamadan dönen drenaj sularının sınıraşan bir dereye boşalması, bu suların arıtılıp tekrar kullanımı projesindeki aksamalar, bölgede pamuk ekiminin plan hedeflerinin çok üstüne çıkması, sulama birliklerinin kurumsal yapısındaki zafiyetler ve bu kuruluşların daha sonra DSİ kontrolüne devredilmesi, DSİ Genel Müdürlüğü'nün 2000'li yılların başında aldığı, uygulanmış olanlar dahil tüm sulama projelerini modern sulama sistemlerine dönüştürme kararı gibi hususlar sulama projelerindeki ilerleme hızını yavaşlatan etkenlerden olmuştur.

5.1.GAP Barajlarında Yıllık Enerji Üretimi

GAP Bölgesindeki hidroelektrik enerji projelerinden önce Fırat nehri üzerindeki barajlar tamamlanarak işletmeye alınmıştır. 1999 yılından itibaren Dicle Nehri üzerindeki barajlar da işletmeye alınmış ve yaklaşık %92'lik bir fiziki gerçekleştirme sağlanmıştır. GAP Bölgesindeki barajların kurulu gücünde ve üretilen enerjide yıllara göre değişim Şekil 9 da verilmiştir. Bu şekil incelendiğinde GAP Bölgesinde üretilen elektrik enerjisinde yıllara göre büyük bir değişim ve son yıllarda büyük bir azalma görülmektedir. Ayrıca GAP Bölgesindeki sulamaların yaklaşık üçte biri pompaj sulamaları olup bu sulamaların elektrik enerjisi ihtiyacının ucuz ve güvenilir bir şekilde sağlanması önem taşımaktadır.

Bölgede sulama için yasa dışı elektrik kullanımının önemli bir miktara çıktığı bilinmektedir. Bunun önlenmesi ve tarımın sürdürülebilir olarak geliştirilmesi için çiftçinin kendi enerjisini başta güneş olmak üzere yenilenebilir kaynaklardan elde edebilmesine yönelik teşviklerin artırılmasına büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

Şekil 9. GAP Bölgesindeki Barajların Kurulu Gücünün ve Üretilen Enerjinin Yıllara Göre Değişimi

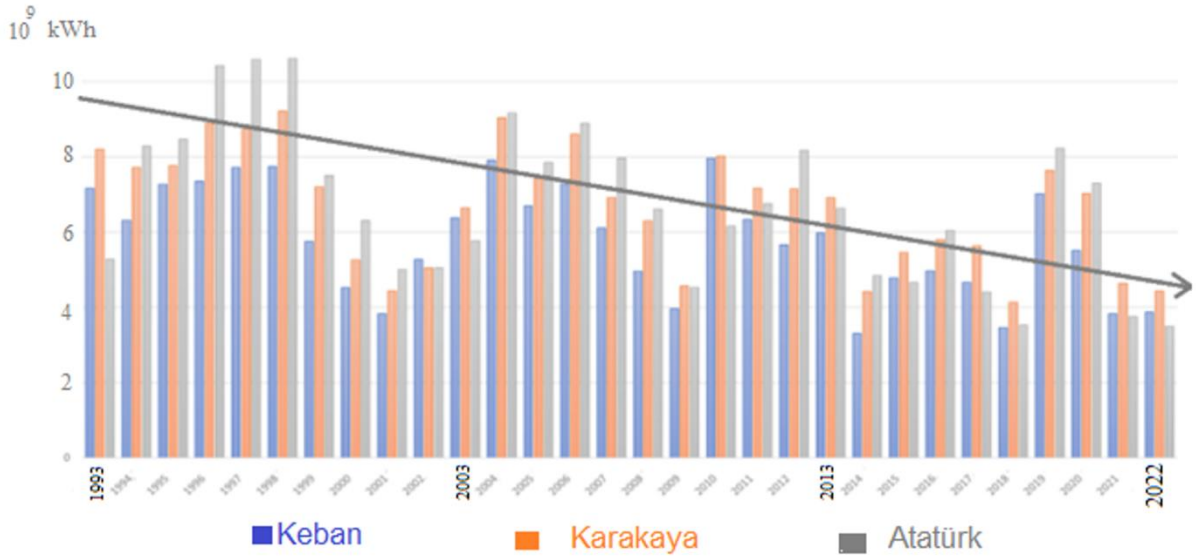
GAP Bölgesindeki hidroelektrik enerjinin büyük bölümü Fırat Nehri üzerindeki barajlardan elde edilmektedir. 1996-1997-1998 yıllarında 4000 MW civarındaki bir toplam kurulu güç ile yılda yaklaşık 20 milyar kWh enerji üretilmiştir. Daha sonra kurulu güç artmasına rağmen bu değere bazı yıllarda ulaşılabılmıştır. 2021,2022,2023 yıllarında GAP'taki barajların toplam kurulu gücü 7000 MW'a yaklaşmış olmasına rağmen bu üç yılda yıllık ortalama üretim 15 milyar kWh olmuştur. Enerji üretimindeki bu düşüş Fırat Nehri üzerindeki Keban, Karakaya ve Atatürk Barajları özelinde aşağıdaki bölümde detaylı olarak incelenmiştir.

5.2.Fırat Nehri Üzerindeki GAP Barajlarında Enerji Üretimi (13)

Keban ,Karakaya ve Atatürk Barajları Türkiye'nin sınıraşan bir nehri olan Fırat Nehri üzerindeki en önemli barajlardır. Bu üç barajdan Keban barajı 1974,Karakaya barajı 1987 ,Atatürk Barajı ise 1992 yılında işletmeye alınmıştır. Bu üç barajın kurulu gücünün toplamı 5530 MW olup halen Türkiye'deki toplam HES kurulu gücünün % 17,5 'ini, üretilen hidroelektrik enerjinin ise 2022 yılında 11,80Gwh ile % 19'unu üretmiştir. Bu üç baraj Türkiye'deki hidroelektrik enerjinin yaklaşık beşte birini üretmektedir.

1993 yılında Atatürk Barajı'nın üretime başlaması ile bu üç baraj senkronize bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Bu üç barajda 1993 yılından itibaren işletme programı senkronize olarak planlanmış ve elektrik üretiminde en yüksek seviyeye çıkılması amaçlanmıştır.

Keban ,Karakaya ve Atatürk Barajlarının proje enerji üretim kapasiteleri sırasıyla 6,6 GWh, 7,5 GWh ve 8,9 GWh olup bu üç barajın toplam proje üretim değeri 23 GWh dır. Hidroelektrik enerji santrallerinde proje üretim kapasiteleri ile güvenilir enerji üretimleri arasında bir fark vardır. Ancak depolama kapasiteleri çok büyük olan bu barajlar birbirleriyle senkronize bir şekilde işletilme avantajına sahiptir. Bu nedenle iyi planlanmış bir işletme programı ile enerji üretimi en yüksek seviyede gerçekleştirilebilir. 1993 yılını takip eden 5 yılda bu üretim son 30 yılın en yüksek seviyesinde gerçekleşmiş daha sonra ise tedrici bir şekilde azalmaya başlamıştır.

Şekil 10 Keban, Karakaya ve Atatürk Barajlarında Yıllara Göre Elektrik Üretiminde Değişim(13) .

Bu barajlar son 30 yıl içinde 17 kez çeşitli seviyelerde proje üretiminin altında üretim yapmıştır. Bu barajlar arasında yıllık enerji üretiminde tedrici azalmanın en fazla görüldüğü baraj Atatürk Barajı olmuştur. Atatürk Barajında son 30 yılın 9 yılındaki yıllık üretim miktarları 8,9 Gwh'lik kapasitenin %45 altında gerçekleşmiştir

Özet olarak; Keban, Karakaya ve Atatürk Barajlarının toplam yıllık elektrik üretimlerinde son 30 yıldır tedrici bir azalma görülmektedir. Bu çalışmada bu sürekli azalmaya neden olabilecek hususlar detaylı olarak ele alınmıştır. 2019 yılında bölgedeki akım verilerindeki değişim üzerinde yaptığımız ve yayınladığımız bir çalışmanın (14) sonuçları da bu değerlendirmeye dahil edilmiştir. Barajların yer aldığı Fırat Nehri havzasında Meteoroloji Genel Müdürlüğüne gerçekleştirilen bir çalışma kapsamında elde edilen yıllık ortalama kar yüksekliğindeki değişimler ve analizler de incelenmiştir. Bunun yanı sıra Dicle ve Fırat havzasındaki kuraklığın iklim değişikliği etkisi ile oluştuğunu ileri süren son bilimsel çalışmalar(6) da incelenmiştir.

2019 yılında tarafımızca yapılan çalışmanın (1) sonuçları ve diğer bilimsel çalışmaların sonuçları (5,6) ile Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) tarafından yapılan analizler Dicle-

Fırat havzasındaki hidroklimatolojik değişiklikler konusunda birbiri ile uyumlu sonuçlar vermiştir.

Sonuç olarak Fırat havzasındaki barajların enerji üretimindeki azalmaya neden olabilecek birçok etki ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, bu tedrici ve sürekli azalmanın yaşanan kurak dönemler, havzaya düşen yağışlardaki azalmadan kaynaklandığı ve sürmekte olduğu sonucuna varılmıştır.

Bölgede su kaynakları üzerinde oluşan bu baskının suyun sektörel tahsisine ve bölge hidropolitikğine etkilerinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve planların buna göre güncellenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Keban, Karakaya ve Atatürk Barajlarının son 30 yıllık aylık elektrik üretimleri, baraj gölü su seviyeleri ve bölgedeki yağış değerlerinin baraj havzalarına karşılık gelen alansal dağılımı hesaplanarak daha detaylı bir şekilde gerçekleştirilebilir.

6.GAP'TA TARIMSAL KALKINMA HEDEFLERİ (3).

Tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçilik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal bölgelerdeki gelir düzeyini yükseltmek, tarıma dayalı sanayilere yeterli girdi sağlamak, istihdam olanaklarını artırarak kırsal nüfusun dışa göç etme eğilimini en aza indirmek, ihraç edilebilir ürünlerin üretilmesine katkıda bulunmak GAP'ın en önemli hedefleri arasında yer almaktadır.Master Plan'da, temel amaç "Bölge'nin gelişmişlik düzeyini en kısa sürede ülke'nin genel düzeyine yükseltmek" olarak tanımlanmış, bu amaca ulaşmak üzere ekonomik ve sosyal hedefler belirlenmiş ve temel strateji olarak Bölge'nin "tarıma dayalı ihracat üssü" haline getirilmesi benimsenmiştir.

GAP Master Plan Çalışmasına Göre; sulama projeleri tamamlandığında yaratılacak toplam ilave katma değerin % 31.8 'i tarım, % 17 .1 'i sanayi ve %51. 1 'i hizmetler sektöründen elde edilecektir. Toplam tahmini istihdam 3 305 bin kişi olacak, bunun 1 milyon 929 bini tarım kesiminde, 309 bini sanayi kesiminde ve 1 milyon 067 bini hizmetler kesiminde çalışacaktır. Proje ile yaklaşık 1 milyon 200 bin kişiye yeni iş olanakları yaratılacaktır. Plan dönemi sonunda kişi başına katma değer, 1998 yılındaki 1685 dolar düzeyinden 3 563 dolara çıkacaktır. 1998 yılı gerçekleştirmelerine göre ülke ortalamasının % 52.0'si olan bölge kişi başına geliri, proje tamamlandığında ülke ortalamasının % 62.0'sine yükselecektir (11).

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın 2009 yılı raporunda "GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyeli, Bölgede gelir düzeyini 5 kat artıracak, Bölge nüfusunun yaklaşık 3.8 milyonuna iş imkanı yaratılacaktır " açıklaması yer almıştır. Ayrıca birçok raporda bölge gelişmesinin temel bileşeni olan üretimin çeşitlendirilmesi ve buna bağlı olarak tarımsal sanayinin geliştirilmesinin, sulama yatırımlarının gerçekleştirilmesi ile mümkün olacağı belirtilmekteydi. Bu nedenle sulama alt yapısının öncelikle ve kısa sürede tamamlanması büyük önem taşımaktaydı.

Bu tespitler çerçevesinde 2000'li yılların başında GAP sulama programı gözden geçirilerek su kaynağı hazır, ana kanal inşaatı süren, tasarımı büyük ölçüde tamamlanmış ve cazibeyle sulama yapacak projeler ile ekonomik görülen birinci seviye pompaj sulamalarının tamamlanması hedeflenmişti. Böylece GAP'ta yer alan 1 milyon 820 bin hektarlık nihai sulama hedefinin öncelikle 1 milyon 060 bin hektarlık kısmının tamamlanması planlanmıştı. Halen bu planlanan sulamanın üçte ikisi tamamlanmış durumdadır.

2000'li yılların başında yapılan çalışmalarda "GAP çok sektörlü bir kalkınma projesi olup,

mevcut zengin kaynakların kullanımında tarım sektörü lokomotif görevi üstlenecektir. Tarım sektöründe üretilen, mal ve sanayide mevcut işgücü ve sermaye, tarımsal ürünlere dayalı sanayi ve hizmet sektörlerine aktararak ülke ve dünya ekonomisinin gelişmesine katkılarda bulunacaktır” görüşleri yer almaktadır (21).

Tarım ve tarım ürünlerine dayalı sanayi ile tarıma girdi sağlayan sanayiler birbirini etkileyen sektörler olduğundan, GAP'ta tarım ve sanayi sektörünün bütünleşmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmakta ve nüfusun büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktadır. Bölgede toprak dağılımındaki dengesizlik ve çiftçiye verilen desteklerin yetersiz oluşu üreticileri yerel koşulları dikkate alarak monokültür (tek ürünlü tarım) tarımı yapmaya yönelmektedir.

Daha önce yayınlanan raporlarda bölgede 2010 yılında, toplam tahmini istihdamın 3.3 milyon kişi olacağı, bunun yaklaşık olarak 2 milyonunun tarım sektöründe çalışacağı ve 2006 yılı fiyatlarıyla 46.772 milyon YTL hasıla elde edileceği yer almıştır (3).

GAP Bölgesinin tarım olanakları çok büyüktür. Ekonomik bakımdan Güneydoğu Anadolu Bölgesi her şeyden önce tarım gelirlerinin yüksek olduğu bir bölgedir. Bununla beraber bölgede hayvancılık en az tarım kadar önemlidir. GAP alanında zengin, temiz toprak ve su kaynaklarının varlığı, bölgede üretilecek tarımsal ürünlerin kalite ve aromaları pazar bulma şansını yükseltecektir. Bu nedenle bölgede tarımsal ürünleri işleyen yatırımlara ağırlık verilmelidir.

Proje süresi içinde tarımın, bölgesel ekonomi içindeki payının yüzde 40'tan yüzde 23'e inmesi, ağırlıklı bir şekilde tarımsal sanayinin yüzde 16'dan yüzde 24'e çıkması ve hizmetler kesimi payının da yüzde 44'ten yüzde 53'e çıkması öngörülmüştür. GAP Master Planda bölgede tarımın payının azaltılması öngörülmüşse de, artan nüfus ve artan gıda güvencemizi sağlama ihtiyacımız, tarımda verimlilik artırılarak ve tarıma dayalı sanayi geliştirilerek, ürün deseni çeşitlendirilerek tarımın payının da artırılmasını gerektirmektedir.

Bu konu Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun Şanlıurfa'da GAP gündemi ile yapılan toplantısında da yer almıştır. Toplantı sonrası yapılan açıklamada ağırlıklı olarak GAP bölgesinin kalkınmasında tarımın itici güç olmasını sağlayacak tedbirlerin değerlendirildiği belirtilmiştir. Tarımdaki bu gelişme yukarıda belirtilen açıklamalar dikkate alınarak gerçekleştirilebilir.

7. GAP BÖLGESİNDE TARIMA DAYALI SANAYİNİN DURUMU

Tarıma dayalı sanayi, tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan, hammaddeleri farklı işleme, muhafaza, ambalajlama ve diğer pazarlama hizmetleri uygulayarak ürünlerin nitelik ve niceliklerini iyileştiren imalat sanayinin bir dalıdır(32).

Dünya genelinde ileri tarım uygulaması yapan ülkelerde tarımsal ürünlerin yaklaşık %60 kadarı sanayi tesislerinde işlenmekte iken bu oran ülkemizde %30 civarındadır (6,32).

Tarıma dayalı sanayiler Gayrisafi Milli Hasılaya, istihdama, üretime, katma değere ve ihracata olumlu etkisinden dolayı Türkiye'nin en önemli sektörlerinin başında gelmektedir (32).

GAP Bölgesinde elde edilen tarım ürünlerindeki artış ve çeşitlenme bölgede gıda sanayinin daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır.

Daha çok gelişerek çeşitlenecek gıda sanayileri arasında;

- Değirmencilik ve ekmekçilik,
- Makarna, bulgur ve irmik sanayi,
- Bisküvi ve pasta sanayi,
- Nişasta ve glikoz sanayi,
- Meyve ve sebze işleme tesisleri,
- Su ürünleri yetiştiriciliği,
- Şeker ve şeker ürünleri,
- Et ve et ürünleri,
- Süt ve süt ürünleri,
- Yağ sanayi,
- İçki sanayi,
- Tütün ve tütün ürünleri,
- Dokuma ve tekstil sanayi,
- Deri ve deri ürünleri sanayi,
- Kağıt sanayi sayılabilir.

Bu sanayi tipleri içerisinde tarım ürünlerini işleyen gıda sanayi ve tekstil sektöründeki gelişmeler tarımsal büyümeyi hızlandıran istihdam olanağı sağlayan ve ihracatı büyük ölçüde arttıracak sektörler olacaktır (6).GAP bölgesindeki illerde tarıma dayalı sanayi, bölgenin ekonomik yapısında önemli bir yer tutmaktadır. Bölgedeki sanayi kuruluşlarının yaklaşık üçte ikisi tarıma dayalı sektörlerde faaliyet göstermektedir.

1990'lı yıllardan itibaren, özellikle sulama projelerinin devreye girmesiyle birlikte, tarımsal üretimdeki artış tarıma dayalı sanayinin gelişimini desteklemiştir. Bölgedeki tarıma dayalı sanayi işletmeleri; gıda, içki, tütün, dokuma, giyim, deri, orman ürünleri ve kâğıt sanayi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır.

Bölge için öngörülen ürün deseni GAP Master Planında “Bölgede sulu koşullarda; buğday, arpa, nohut, mercimek, pamuk (% 45.6 oranında üretim deseninde yer alacak), şeker pancarı, yumru bitkiler, sebzeler, meyveler ve ikinci ürün olarak mısır, soya, yerfıstığı ve ayçiçeği yetiştirilebilecektir” şeklinde yer almıştır .GAP bölgesinde bu ürünlerin yetiştirilmesi ile kurulması ve gelişmesi muhtemel tarıma dayalı sanayiler GAP Master Plan'ında aşağıdaki gibi belirlenmiştir(11).

- **Buğdaya dayalı sanayiler:** Buğday unu, makarna, irmik, hazır şehriye, bisküvi,
- **Pamuğa bağlı sanayiler:** Çırçır, pamuk ipliği, yünlü ve pamuklu dokumalar, giyim,
- **Yemeklik yağların üretimine yönelik sanayiler:** Ham ve rafine yemeklik yağlar, hayvan yemi.
- **Baklagiller işleme sanayi :** Mercimek.
- **Meyve ve sebzeler ile ilgili sanayiler:** Konserve, dondurulmuş gıda, meyve suyu, antepfıstığı işleme.
- **Hayvansal üretime bağlı sanayiler:** Hayvan kesimi, postlar ve deriler, et ve süt mamulleri, deri ürünleri,yapağı,
- **Diğer sanayiler:** Basım ve yayın, ambalaj malzemeleri, ambalajlama.

Bölgede tarıma dayalı sanayi altyapısı gelişmektedir. Sanayileşme daha çok Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde yoğunlaşmıştır. Sanayide sektör çeşitliliği daha çok Gaziantep'te bulunmaktadır.

Türkiye'de sanayi içerisinde tarıma dayalı sanayilerin payı girişim sayısı bakımından %6.38, istihdam sayısı bakımından %13.38, üretim değeri bakımından %16.94, katma değer bakımından %13.04, ihracat değeri bakımından ise %29.08'dir (32).

Ülkemizde 2020 yılında toplam 210 958 tarıma dayalı sanayi işyeri vardır (32). 2021 yılı itibarıyla GAP Bölgesindeki tarıma dayalı sanayi işletmeleri, imalat sanayi işletme sayısı toplamı olarak alındığında 7480 dir (34).GAP Bölgesindeki bu işletmeler Türkiye genelindeki işletmelerin %3,5 ini oluşturmaktadır. Bu oranlar, bölgenin potansiyelinin henüz yeterli düzeyde kullanılmadığını göstermektedir. Ayrıca, işletmelerin büyük bir kısmı küçük ölçekli olup, modern teknolojilerin kullanımında ve verimlilikte sorunlar yaşanmaktadır.Bu sorunların çözümü için çeşitli projeler yürütülmektedir. Örneğin, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayide Entegre Kaynak Verimliliği Projesi, GAP bölgesinde tarımsal üretim ve tarıma dayalı sanayi alanlarında üretim faktörlerinin ve üretim kaynaklarının daha etkin ve verimli bir biçimde kullanılmasını hedeflenmektedir.

Sonuç olarak, GAP bölgesindeki tarıma dayalı sanayi, bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, sulamaya açılan alanlarla birlikte bu alanda bir gelişme olmasına karşın mevcut durum bu potansiyelin tam anlamıyla kullanılmadığını göstermektedir. Bu nedenle, modern teknolojilerin kullanımı, altyapı yatırımlarının artırılması ve işletmelerin ölçeklerinin büyütülmesi gibi adımların atılması gerekmektedir.

7.1.GAP Bölgesinin Stratejik Tarımsal Ürünleri ve Tarıma Dayalı Sanayide Verimlilik

GAP Bölgesinin sosyo-ekonomik yapısına en çok etkide bulunan stratejik tarımsal ürünler: Pamuk, buğday, mısır, kırmızıbiber, Antep fıstığı, zeytin ve koyun sütü olarak belirlenmiştir. GAP'ta Tarımda verimlilik artırılarak tarıma dayalı sanayinin rekabet gücünün geliştirilmesi ve bölge ihracatının artırılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda 2017 yılında başlayan ve 5 yıl süren Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayide Entegre Kaynak Verimliliği Projesi gerçekleştirilmiştir.

Proje çerçevesinde GAP Bölgesinin sosyo-ekonomik yapısına en çok etkide bulunan toplam kaynak verimliliği ekseninde değer zinciri analizleri gerçekleştirilmiş, tarımsal ürünlerin seçimine yönelik parametrik filtreleme yaklaşımı geliştirilmiş ve 7 adet stratejik tarımsal ürün (Pamuk, buğday, mısır, kırmızıbiber, Antep fıstığı, zeytin ve koyun sütü) belirlenmiştir. Ayrıca GAP Bölgesinde 43 adet tarım ve tarıma dayalı sanayi işletmesinde veri derleme ve mülakat çalışması gerçekleştirilmiştir.

Proje ile GAP Bölgesinin başat ekonomik sektörleri arasında yer alan tarımsal üretimde ve tarımsal ürünlerin işlenmesinde başta su ve enerji girdisi olmak üzere, kaynakların en etkin biçimde kullanımının modellenmesi, bunun yaygınlaştırılması ile birincil üretim ve işleme süreçlerinde verimliliğin artırılmasına çalışılmıştır.GAP Bölgesi rekabet gündemi çalışmalarında da vurgulanan; sürdürülebilir üretim stratejisi, girişimciliği geliştirme, uygulamalı teknoloji, kümelenme ve ağ oluşturma stratejileri ile organik tarım, organik tekstil ve konfeksiyon yenilenebilir enerji ve turizm gibi alanlar öncelikli olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sektörlerle yönelik arzulan seviyede yatırım yapılamadığı görülmektedir.

7.2.GAP'ta Tarıma Dayalı Sanayideki Gelişme

2000'li yılların başında GAP Bölgesinde tarıma dayalı sanayilerin olduğu işletmelerin : Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin ve Şanlıurfa'da %35'i tekstil konfeksiyon ve %27'si de gıda üretimi yapmaktaydı. Yapılan çalışma bölgede tarıma dayalı sanayileşme sürecinin başladığını, ancak yeterli yatırım düzeyine ulaşılmadığını göstermişti. 2002 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığınca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde üst düzey yöneticilerin profilleri araştırması

tamamlanmış ve dönemin GAP BKİ Başkanı Mustafa Aydoğdu, bölgelerinde yapılan araştırmada, bölge sanayisinin tarıma dayalı olduğunun bir kez daha belirlendiğini söylemiştir. GAP Bölgesinde sanayileşme trendi 1994 yılından sonra sulamaya geçilmesi ile başlamıştır. Teşvikler ve her ilde kurulmaya başlanan Organize Sanayi Bölgeleri yatırımların artmasında etkili olmuştur. GAP Bölgesinde sulamaya açılan alan 2023 yılı itibariyle 664 000 hektara ulaşmış olup bu alanın arttırılmasına yönelik yeni planlar da açıklanmıştır.

Ancak GAP Bölgesindeki tarıma dayalı sanayinin sulamaya açılan alanlarla paralel olarak çeşitlenip gelişmediği görölmektedir. Bir diğer deyişle, tarımsal alanların sulamaya açılması sonucu üretimde artış gerçekleşmiş ancak tarımsal girdileri ham madde olarak kullanan sanayi dalları yeterince çeşitlenmemiştir. GAP Bölgesinde tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ile ilgili yapılan araştırmalar ise 2000’li yılların başında gerçekleşmiş ve daha sonraki dönemde yetersiz kalmıştır. Bu alanda yapılan en kapsamlı çalışma 2008-2012 yıllarını kapsayan GAP Eylem Planı kapsamında Bölge Kalkınma İdaresi tarafından gerçekleştirilen GAP Sanayi Gelişim Raporu olmuştur(16). GAP Bölgesi’nde değişik zamanlarda yapılan planlarda da vurgulandığı gibi tarımsal üretimin ve bu tarımsal üretime dayalı imalat sanayinin gelişimi Bölge için hayati bir öneme sahiptir.

7.3.GAP Sanayi Gelişim Raporu (2012)

Bu raporda Tarım -Sanayi Entegrasyonunun GAP’taki hedeflere ulaşılmasındaki öneminden detaylı bir şekilde söz edilmiştir.

Raporda *“Tarım-sanayi entegrasyonu, nüfusunun büyük çoğunluğu tarımla uğraşan, Bölge dışına hızlı bir göçün olduğu, yüksek işsizlik oranlarına sahip ve ekonomisi tarıma dayalı bir bölgede daha da büyük bir önem kazanmaktadır. Ayrıca tarım-sanayi entegrasyonunun başarılı bir şekilde sağlanması sonucunda gerçekleşecek gelişme sadece Bölge’nin sosyal ve ekonomik kalkınması için değil, ulusal ölçekte ekonomiyi önemli biçimde etkileyecek bir potansiyele sahiptir”*(16) denmiştir.

Ayrıca raporda *“GAP’ta sulamaya açılacak geniş tarımsal alanların sanayi ile entegrasyonunun sağlanması ile beraber GAP’ın temel stratejik hedeflerinden ve öngörülerinden birisi olan “GAP Bölgesi’nin tarıma dayalı ihracat üssü olması” hedefinin daha hızlı bir biçimde hayata geçirilebilmesi için önemli bir mesafe kat edilmiş olacaktır.”* açıklaması yer almıştır.

7.4.GAP Bölgesi’nde İmalat Sanayinin Konumu ve Gelişme Perspektifleri 2010” Raporu

2001 yılında ODTÜ tarafından Bölge Kalkınma Planı için hazırlanan “GAP Bölgesi’nde İmalat Sanayinin Konumu ve Gelişme Perspektifleri 2010” başlıklı raporda, GAP Bölgesi’nde sanayinin hangi alanlarda gelişebileceği ve gelişmesi gerektiği sorularına yanıt aranmıştır. Raporun temel vurgularından biri artan/artacak olan tarımsal üretim ile birlikte Bölge sanayisinde iki şekilde dönüşüm sağlanacağı vurgusu olmuştur. GAP Sanayi Gelişim Raporunda bu iki etki sonucu aşağıda belirtilen sanayilerin gelişme potansiyelinin yüksek olduğu tespiti yer almıştır(16).

1. **Tarıma-dayalı sanayiler:** Tarımsal ürünleri girdi olarak kullanan gıda ve tekstil sanayilerinin, coğrafi avantajları da kullanarak GAP Bölgesi’nde gelişebileceği söylenebilir. Bu sanayiler arasında **un, makarna, tahıl ürünlerine dayalı hazır**

gıdalar, mezbaha ve süt ürünleri, elyaf, iplik, dokuma, tekstil ürünleri gibi sanayiler sayılabilir.

2. **Tarıma-dayalı sanayi ile düşey-ilişkili sanayiler:** Tarımsal retim artışı ve tarıma-dayalı sanayilerin gelişimi sonucu, bu sanayiler ile düşey-ilişkili sanayilerin de gelişmesi beklenebilir. Özellikle tarımsal üretim için gerekli ürünleri üreten sanayiler (sulama araçları, tarımsal araçlar, vb) ile bu sanayilerin girdilerini üreten (ambalaj, vb.) sanayilerin gelişme potansiyeli vardır.
3. **Tarıma-dayalı sanayi ile yatay-ilişkili sanayiler:** Tarıma dayalı sanayiler ile yatay ilişkili sanayiler de önemli bir gelişme potansiyeline sahiptir. Geleneksel gıda ve tekstil sanayilerinde sağlanan bilgi ve beceri birikiminin kullanılabileceği bu sektörler uzun dönemli gelişme stratejileri açısından da önem kazanmaktadır. Özellikle tarımsal girdi kullanmayan, fakat tarıma-dayalı sanayiler ile ikame edici-tamamlayıcı ilişkileri olan **sunî ve sentetik iplik, sunî ve sentetik kumaş, bu ürünlere ilişkin boyama, terbiye** vb işlemler bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Ayrıca raporda tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinin;

- Tarımsal faaliyetlerin modernleşmesine,
- İstihdamın artmasına,
- Daha fazla katma değer yaratılmasına,
- Diğer sanayilerin ve hizmetlerin gelişmesine öncülük etmek gibi olumlu etkileri olmaktadır denmiştir.

Sulamaların başlaması ile özellikle tekstil ve gıda sektörlerinde tarıma dayalı sanayi gelişiminin hızlandığı GAP Sanayi Gelişim Raporunda(16) yer almıştır. Ayrıca bu raporda *“Sulamaların başlaması ile diğer sektörler de gelişme göstermişlerdir. Sulama ekipmanlarına ihtiyacın artması, sulu arazilerde kullanılan makinelere talebin fazlalaşması bu alanlarda da yatırımların artmasına sebep olmuştur. Sulama sonrası üretim artması ve rnlerin Bölge dışındaki pazarlara ulaştırılması için otobanlar ve duble yollar inşa edilmiş, havaalanları hizmete açılmış ve teknik altyapıda önemli gelişmeler sağlanmıştır”* tespiti de yer almıştır.

8.GAP'ta TARIMSAL ÜRÜN İHRACAT VE İTHALATI

Güneydoğu Torosların etekleri ile Suriye sınırı arasında yer alan GAP Bölgesi; lkemizin

yüzde 9,7 alanında (75 bin kilometrekare,7,5 milyon hektar) 9 milyonu aşkın insanın yaşadığı bir bölgedir. Bu bölge Kilis, Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Batman, Siirt ve Şırnak illerini kapsamaktadır. Bölge yer şekillerinin sadeliği ile dikkat çeken bir bölge olup burada en geniş yeri platolar kaplar(29). Çoğu yüksek platolar olmak üzere düzlüklerden oluşan verimli bölge topraklarının 3,2 milyon hektar arazisinde işlemeli tarım yapılabilmektedir(4).

Bölgede ülke yüzey sularının %30,4'ü (yıllık 56 milyar metreküp) ve yeraltı suyu miktarının % 21,7'sine (yıllık 5 milyar metreküp) sahiptir. Harran, Ceylanpınar gibi güneydeki ovalarda 300 güne kadar uzayan yetiştirme periyoduyla iki yılda 5 ürün yetiştirilebilecek bir iklim sahip. Bölgeye; "Yukarı Mezopotamya" ve yaygın olarak "Bereketli Hilal" adı verilmektedir.

GAP'ın tarımın başkenti ve ihracatın üssü olacağı, tarımdan 2,5 milyar dolar yıllık gelir geleceği ve üreten, girdi temin eden, işleyen, pazarlayanla 3, 5 milyondan fazla insana iş bulacağı öngörülmekteydi. Sabah hasat edilen taze meyveler, sebzeler işlenecek, paketlenecek ve akşamında İstanbul, Frankfurt, Londra, Dubai'ye uçakla ihraç edilecekti. Şanlıurfa'da kargo ağırlıklı Şanlıurfa GAP Uluslararası Havalimanı inşa edilmiş ancak bu öngörüler tam olarak gerçekleşmemiştir.

Bölgede GAP'ın ihracata etkisi olmuş ve ihracat artmıştır. Bölge'den 2023 yılında yapılan 14,4 milyar dolar ihracatı mal gruplarına göre incelediğimizde ilk sırayı 12,1 milyar dolar ile imalat sanayi, ikinci sırayı yaklaşık 1,3 milyar dolar ile tarım, ormancılık ve balıkçılık, üçüncü sırayı ise yaklaşık 118 milyon dolar ile madencilik ve taş ocakçılığı almaktadır (1). Bölgede ihracatın yanı sıra ithalatın da arttığı görülmektedir. Bölge'den 2023 yılında yapılan 9,3 milyar dolarlık ithalatı mal gruplarına göre incelediğimizde en yüksek grup 7,5 milyar dolar ile imalat sanayi ve 1,6 milyar dolar ile tarım ve ormancılık olduğu görülmektedir(1). Bu durumda tarım sektöründe 2023 yılında bölgeden yapılan ihracatın ithalatı karşılamadığı görülmektedir.

9. GAP BÖLGESİNDE KİŞİ BAŞINA YILLIK GELİR DAĞILIMI ve İSTİHDAM DURUMU

Kişi başına gelir; bilim insanlarının genellikle yaptığı tanım, bir ülkedeki gayri safi milli gelirin ülkenin nüfusuna bölünmesiyle bulunan yaklaşık ortalama bir değerdir. Bir ekonomide belirli bir dönemde (genellikle bir yıl içinde) yaratılan gelirin ne şekilde bölüştürüldüğü gelir dağılımına bakılarak ölçülmektedir. Milli gelirin dağılımının adil olup olmadığını ölçmede yararlanılan katsayı "Gini katsayısı"dır. Bu sayı 0 ile 1 arasında değişir. Gini katsayısı sıfıra ne kadar yaklaşırsa mutlak eşitliğe o kadar yaklaşmış; bire ne kadar yaklaşırsa mutlak eşitlikten o kadar uzaklaşmış demektir(39).Kişi başına gelir miktarı ekonomik gönencin (refah) bir ölçüsüdür. Kişi başına gelir, gerek ekonominin zaman içinde gelişimi açısından, gerekse uluslararası ve ülkenin bölgeleri arası karşılaştırmalarda başvurulan önemli bir ekonomik göstergedir. Bu göstergenin önemli bir özelliği de, yıllık nüfus artışı ile büyüme hızı arasındaki açıklayıcı özelliğidir (40).

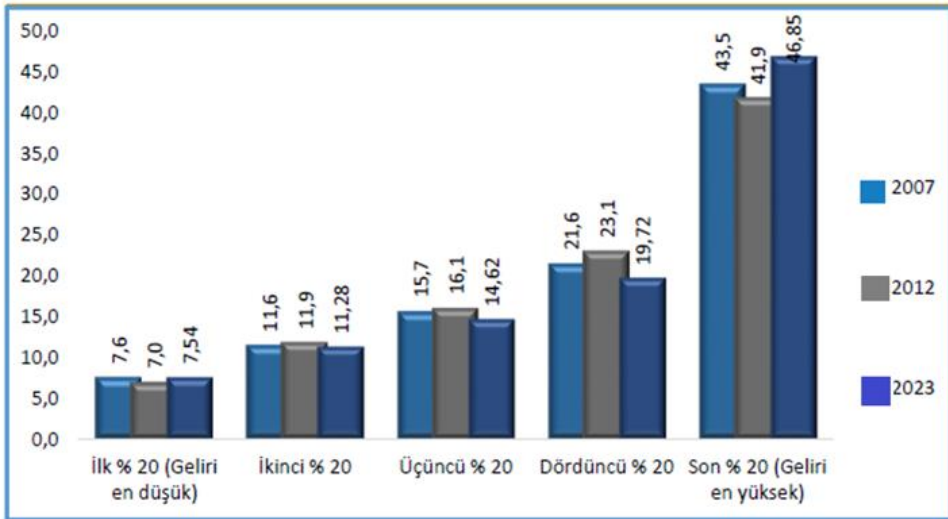
9.1. GAP Bölgesinde Kişi Başına Yıllık Gelir Dağılımı

Tablo 11. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Kişi Başı Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar İtibarıyla Gelirin Dağılımı: 2007-2012-2022

İBBS 1. Düzey	Yüzde 20'lik gruplar				
	İlk %20 ⁽¹⁾	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 ⁽¹⁾
2007					
GAP Yüzde (%)	7,60	11,60	15,70	21,60	43,50
GAP Ortalama	4 245	6 437	8 744	12 012	24 137
Türkiye Yüzde (%)	6,40	10,90	15,40	21,80	45,50
Türkiye Ortalama	6 003	10 294	14 535	20 513	42 781
2012					
GAP Yüzde (%)	7,00	11,90	16,10	23,10	41,90
GAP Ortalama	6 049	10 281	13 961	20 058	36 407
Türkiye Yüzde (%)	6,50	11,00	15,60	22,00	45,00
Türkiye Ortalama	8 584	14 585	20 706	29 209	59 797
2023					
GAP Yüzde (%)	7,54	11,28	14,62	19,72	46,85
GAP Ortalama	18 002	26 970	34 778	47 321	112 078
Türkiye Yüzde (%)	6	10	14	20	50
Türkiye Ortalama	24 780	41 196	58 726	85 717	208 653

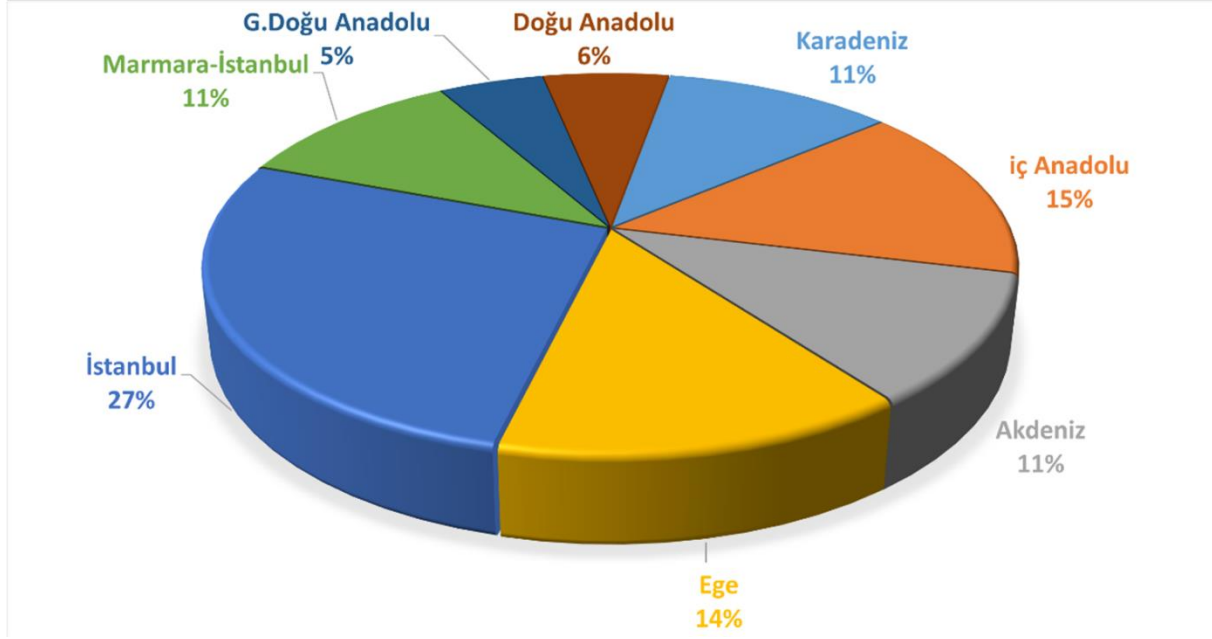
Kaynak: Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri,Merkezi Dağıtım Sistemi,Türkiye İstatistik Kurumu 2023
(1) Kişiler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak beş gruba ayrıldığında:" İlk yüzde yirmilik grup" geliri en düşük olan grub,son yüzde yirmilik grup ise gelir en yüksek olan gruptur.

Tablo 11 ve Şekil 11 de verilen GAP Bölgesinde kişi başına düşen yıllık gelirin dağılımı incelendiğinde 2023 yılında 2007 yılına kıyasla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzde yirmilik dilimlerde yer alan kişilerin bölge gelirinden aldıkları payın düştüğü görülmektedir. Buna karşın son yüzde yirmilik dilimde yer alan kişilerin gelir düzeyi önemli ölçüde artmıştır. Bu durum GAP bölgesindeki kişi başına düşen gelirin dağılımında sadece son yüzde yirmilik dilimde önemli bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da bölgenin gelir dağılımındaki bozukluğu açıkça göstermektedir.

içindeki gelir dağılımını olumlu bir biçimde etkilemeyi hedeflemiştir. Bölge ile ilgili yapılan çalışmalar GAP bölgesinde yoksulluk sınırı ve altında yaşayan nüfusun çokluğuna dikkat çekerken gelir dağılımı eşitsizliği açısından diğer bölgelerle arasında çok fark bulamamışlardır(24).

Şekil 12. Türkiye'nin Bölgelere Göre Gelir Dağılımı

Kaynak: Mustafa Sönmez (2001) Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü İstanbul Om.Yayınevi.

Bu çalışmalardan birinde (24) diğer çalışmalardan farklı olarak bölgeyi oluşturan iller arasında gelir dağılımı eşitsizliği olup olmadığı da incelenmiştir.. Bu çalışmadan çıkan sonuçlara göre gelir dağılımında en iyi il Adıyaman, en kötü il ise Kilis olarak görünmektedir. İller sosyo-ekonomik gelişmişlik derecelerine göre 6 kademeye ayrılmıştır. En gelişmiş iller birinci kademede yer alırken beşinci ve altıncı kademede yer alan iller sosyo-ekonomik yönden en az gelişmiş iller kategorisindedir(12). Kalkınma Bakanlığının 2011 yılında yapmış olduğu İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralamasında Kilis (63) ve Adıyaman (66). sırada her iki ilde 5. Derece Gelişmiş iller arasında yer almaktadır. Aynı Bakanlığın 2017 yılında yaptığı çalışmada Kilis 5. Derece İller arasında 62. sırada yer alırken Adıyaman 6. Derecede ve 66. sırada yer almıştır(12).

Tablo12: GAP illerinde kişi başına GSYH ve Gelişmişlik Kademesi

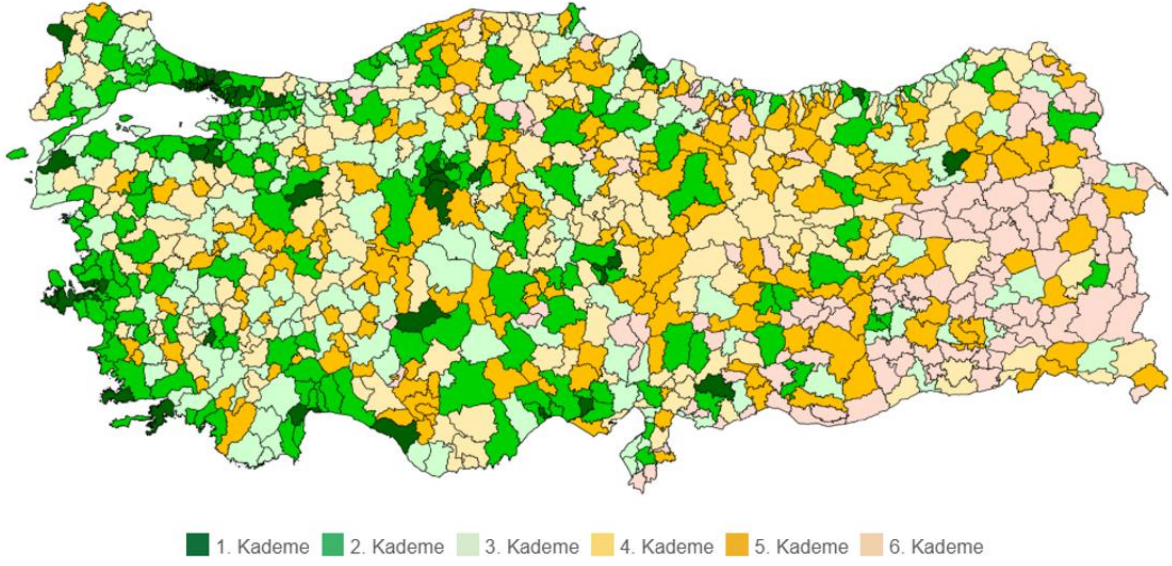
GAP İlleri 2021	GSYH \$	GSYH İt Sıralaması	SEGE	SEGE	Kişi Başına GSYH 2016 \$	Kişi Başına GSYH 2021 \$
			Sırası	Sırası		
			(Gelişmişlik Kademesi)	(Gelişmişlik Kademesi)		
			2011	2017		
Adıyaman	4092	74	66 (5)	66 (6)	4859	4092
Batman	4073	75	70 (6)	72 (6)	4785	4073
Diyarbakır	3893	77	67(6)	68(6)	5113	3893
Gaziantep	7819	29	30 (3)	30(3)	7710	7819
Kilis	5406	58	63(5)	62(5)	6276	5406
Mardin	5516	56	74(6)	74(6)	5491	5516
Siirt	4421	73	77(6)	75(6)	5072	4421
Şanlıurfa	3012	80	73(6)	73(6)	4038	3012
Şırnak	5014	66	78(6)	81(6)	4983	5014

Kaynak: GAP İllerinin 2021 Sanayi Durum Raporlarından derlenmiştir.

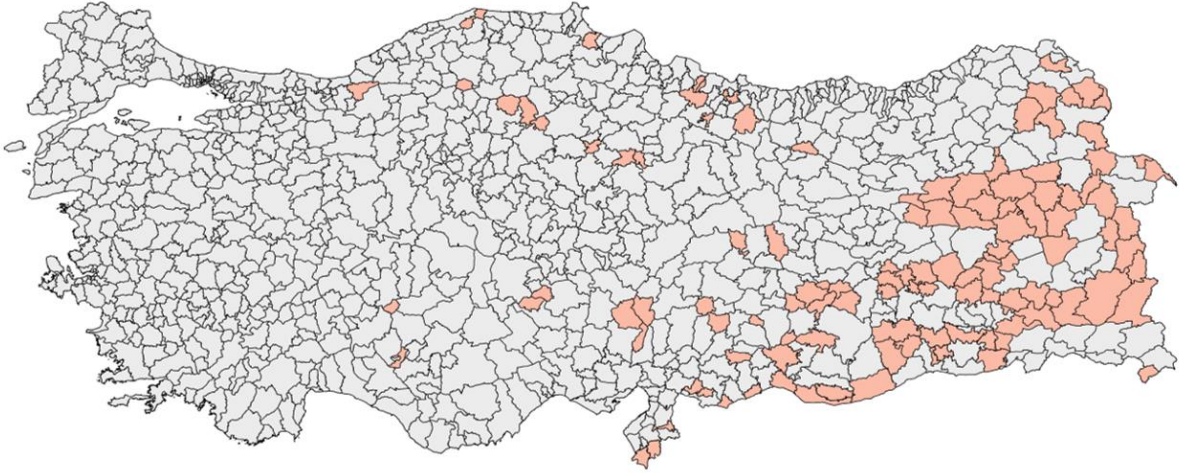
GAP illerinde kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve illerin gelişmişlik kademesi Tablo.12 de verilmiştir. Bu veriler incelendiğinde 2011 ve 2017 yılları arasında Adıyaman'ın SEGE Gelişmişlik indeksinde altıncı kademeye gerilediği görülmüştür. Bölge illerinden Kilis(beşinci kademe), Gaziantep (üçüncü kademe) ve tüm diğer iller ise altıncı kademedeki yerlerinde kalmıştır.

Yine Tablo 12'de, 2016 -2021 yılları arasında kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılının Gaziantep, Şırnak ve Mardin'de çok az arttığı bunun dışındaki illerde azaldığı görülmektedir. Bu azalma en fazla Şanlıurfa'da gerçekleşmiş ve bu değer kişi başına 4038 \$'dan 3012 \$'a gerilemiştir. Bu durumda 2017 yılından sonra da bölgedeki hiçbir ilin gelişmişlik kademesinde ilerleme konusunda istenilen düzeyi tutturamadığı ayrıca Şanlıurfa'da önemli bir gerileme yaşandığı görülmektedir.

Sonuç olarak GAP Bölgesinde sosyo-ekonomik yönden en gelişmiş il Gaziantep'tir. Bu il 2011 araştırmasında 17. Sıra ve 2017'de 15. sırada ve üçüncü kademedeki yer almaktadır(12). 2017 yılı illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik kademelendirmesinde Gaziantep(3.kademe) dışında sadece Kilis 5. Kademedeki, geri kalan 7 il 6. kademedeki yer almaktadır. Bu iller Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak ,Şanlıurfa illeridir(12). Bu illerden Adıyaman 2011 de beşinci kademe iken 2017'de 6. kademeye gerilemiştir. Bu göstergelerle GAP bölgesinde Gaziantep dışındaki illerin sosyo-ekonomik yönden planlanan gelişmeden yeterince faydalanamayan iller oldukları söylenebilir.

Harita 2: İlçe SEGE-2022 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Kademeleri Haritası (35)

Harita 3: SEGE Altıncı Kademe Gelişmiş İlçeler 2022 (35)

Bölgenin 2022 yılındaki Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Kademelerini ilçe ölçeğinde inceleyen çalışmanın (35) sonuçları Harita 2 ve Harita 3 d3 verilmiştir.

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen bu çalışmanın altıncı (en son)

kademesinde Türkiye genelinde endeks değerleri -0,831'in altında yer alan 121 ilçe mevcuttur. Marmara ve Ege Bölgelerinden hiçbir ilçenin bulunmadığı bu kademede çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçeler yer almaktadır. Altıncı kademede ilçelerin şehirleşme oranlarının düşük seyrettiği ve bu kademede yer alan 121 ilçenin 5'i hariç tamamının net göç hızının negatif olduğu görülmektedir. Primi devlet tarafından ödenen nüfusun ilçe nüfusuna oranının yaklaşık yüzde 40 olduğu bu kademede kişi başına sosyal yardım tutarları da ülke ortalamasının üzerindedir. Bu kademede yer alan ilçelerin dikkat çeken bir diğer özelliği de nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşamasıdır(35).Bu durum GAP'ın sosyo-ekonomik gelişmenin tabana yayılması konusundaki önemini ve Ekonomi Koordinasyon Kurulunca alınan "Bölgenin kalkınmasında tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmaların hızlanması yönündeki kararının" faydalarını açıkça ortaya koymaktadır.

İlçe ölçeğinde yapılan bu çalışma, GAP Bölgesinde ilçeler arasındaki Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Kademe farkı açısından daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Bu çalışma GAP illeri ölçeğinde gelişmişlik kademesinde daha küçük idari birim ölçeğindeki eşitsizliği de göstermesi açısından önemlidir. İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında belirli özellikle taşıyan Gaziantep ve Adıyaman illeri seçilmiştir. Gaziantep SEGE il sıralamasında bölgede üçüncü kademede yer alan tek ildir. Bu ilin sadece üç ilçesi: Şehitkamil, Şahinbey ve Nizip ilçeleri sırasıyla 1,2,ve3. kademelerde yer alırken, 6 ilçesi ise 4,5 ve 6. Sosyo-ekonomik gelişmişlik kademesinde bulunmaktadır. Tablo 13 de görülen bu durum Gaziantep ili 3. Kademede gelişmiş bir il olarak kabul edilse bile ilçeleri arasında büyük sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo13: Gaziantep'in İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması 2022 (35).

İlçe Adı	Genel Sıralama	İl İçindeki Sıralama	Skor	Kademe
Şehitkamil	31	1	2,375	1
Şahinbey	151	2	0,854	2
Nizip	403	3	-0,157	3
İsrahiye	532	4	-0,370	4
Oğuzeli	547	5	-0,389	4
Nurdağı	592	6	-0,450	4
Araban	805	7	-0,736	5
Karkamış	859	8	-0,837	6
Yavuzeli	922	9	-1,049	6

Kaynak: İLÇELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI ARAŞTIRMASI- SEGE-2022. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 35 Araştırma Raporu Sayı: 8 Şubat 2022

Tablo14: Adıyaman'ın İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması 2022 (35).

Adıyaman

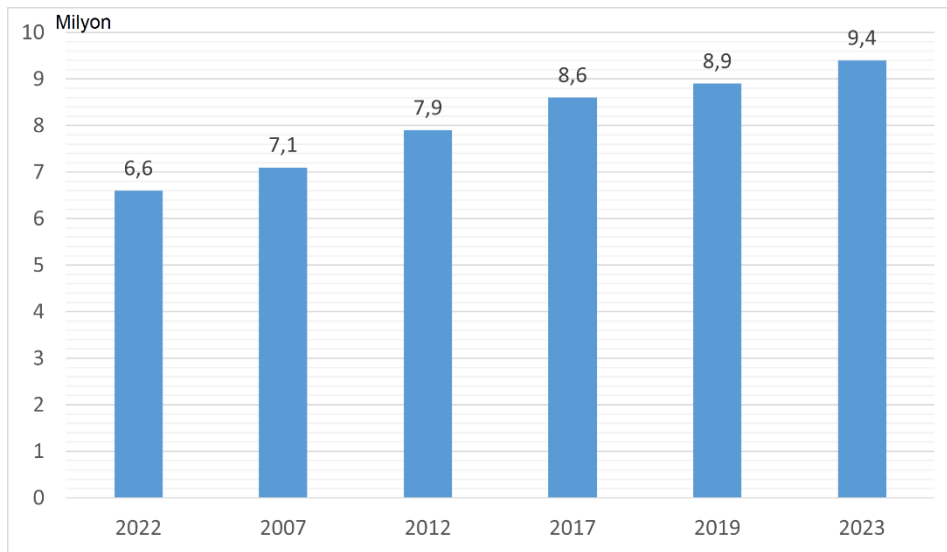
İlçe Adı	Genel Sıralama	İl İçindeki Sıralama	Skor	Kademe
Merkez	215	1	0,542	2
Gölbaşı	392	2	-0,133	3
Besni	586	3	-0,444	4
Kahta	642	4	-0,512	5
Çelikhan	744	5	-0,631	5
Samsat	861	6	-0,840	6
Tut	908	7	-0,979	6
Sincik	955	8	-1,202	6
Gerger	971	9	-1,289	6

Kaynak: İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-SEGE 2022.Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayın Sayı: 35 Araştırma Raporu Sayı: 8.Şubat 2022.

Benzer bir durum bölgenin 6. gelişmişlik kademesindeki Adıyaman'da da görülmektedir (Tablo 14). Adıyaman'ın Merkez ,Gölbaşı ve Besni ilçeleri sırasıyla 2,3 ve 4. kademelerde yer alırken diğer 6 ilçesi 5. ve 6. sosyo-ekonomik gelişmişlik kademesinde bulunmaktadır.

GAP kapsamındaki sosyal ve ekonomik projeler tamamlanırken zaman zaman ilçeler ölçeğinde benzer çalışmaların yapılarak projenin hedeflediği sosyo-ekonomik politikaların ne ölçüde başarılı olduğu incelenmelidir. Böylece projenin gerek hane halkı gerekse iller ve ilçeler arasındaki gelir dağılımında ve sosyo-ekonomik gelişmede yarattığı etki yeniden değerlendirilmelidir. Bölgenin kalkınması ve gelir dağılımında ilerleme olup olmadığı yapılacak bu çalışmalarla ortaya çıkacak ve bu çalışmalar projenin başarısına katkıda bulunacaktır.

9.3 GAP Bölgesinde İstihdam

Şekil 13. GAP Bölgesinde Nüfus Artışı (22)

GAP Bölgesinde 2002 yılında 6,6 milyon olan nüfus 2023 yılında 9,4 milyona çıkmıştır. Bu durumda GAP Bölgesinin nüfusu son 20 yılda 2002 yılına nazaran %42 oranında artış göstermiştir. GAP illerinde, özellikle 2010-2019 yılları arasında işsizlik oranının sürekli artışında (Şekil 14) birincil neden, nüfus artışından doğan işgücü arzı ile bölgede yaratılan iktisadi faaliyet hacminin ortaya çıkardığı işgücü talebi arasındaki dengesizliktir. Daha önce Şekil 4'te gösterildiği gibi bu dönem GAP yatırım tahsislerinin Türkiye içindeki payının hızla ve sürekli olarak düştüğü bir dönem olmuştur (Şekil 4).

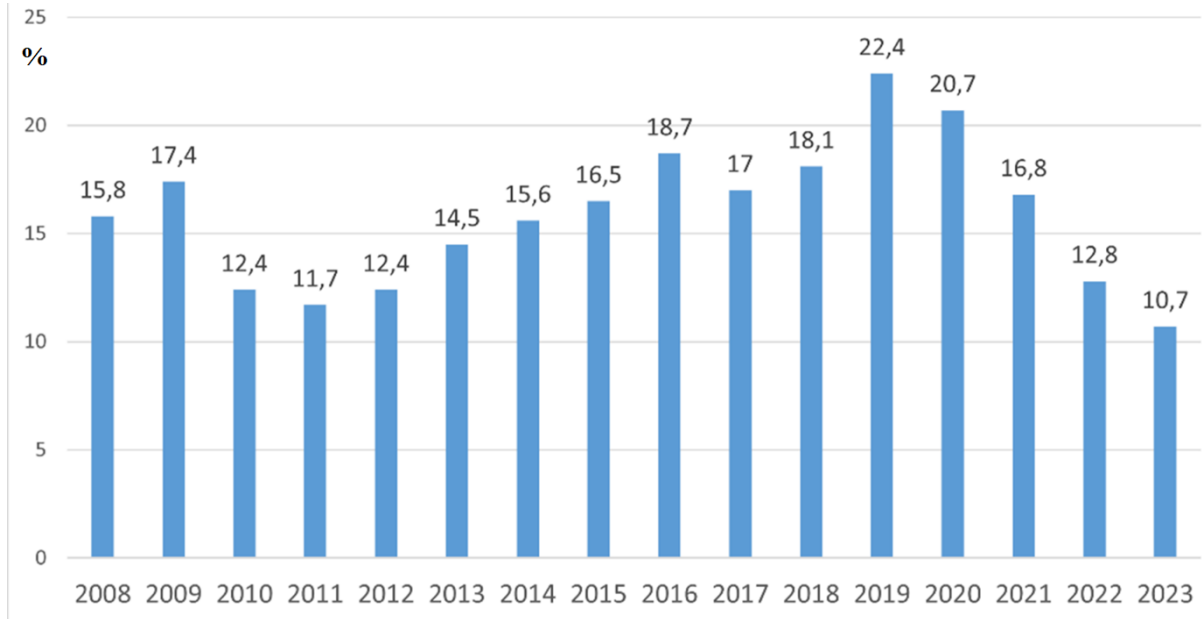
Hızlı nüfus artışı, genç nüfus (15-24). diliminde yer alanların, işgücüne katılım oranını arttırmaktadır. Örneğin, 2000 yılı Nüfus Sayımına göre, GAP Bölgesi'nde, 15-24 yaş arasındaki genç nüfus oranı % 23'dür. Bu oran, bölgenin oldukça genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Tarım sektöründe nispeten eritilen genç nüfusun, tarım dışı sektörde istihdamı zorlaşmaktadır (17).

Tablo 15. Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşgücü Durumu (15+Yaş)

Yıllar	15 ve Daha Yukarı Yaştaki Nüfus	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus (1000)	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
Güneydoğu Anadolu								
2008	4 182	1 493	1 258	236	2 690	35,7	15,8	30,1
2009	4 428	1 608	1 329	279	2 819	36,3	17,4	30
2010	4 656	1 765	1 547	219	2 890	37,9	12,4	33,2
2011	4 848	1 761	1 554	206	3 088	36,3	11,7	32,1
2012	4 949	1 757	1 539	218	3 239	35,2	12,4	30,8
2013	5 092	2 041	1 744	296	3 052	40,1	14,5	34,3
2014	5 104	2 107	1 779	328	2 997	41,3	15,6	34,8
2015	5 295	2 232	1 865	368	3 063	42,2	16,5	35,2
2016	5 450	2 381	1 937	444	3 069	43,7	18,7	35,5
2017	5 527	2 504	2 078	426	3 023	45,3	17	37,6
2018	5 613	2 563	2 100	464	3 049	45,7	18,1	37,4
2019	5 682	2 618	2 031	586	3 065	46,1	22,4	35,7
2020	5 791	2 413	1 914	499	3 377	41,7	20,7	33,1
2021	5 922	2 618	2 177	441	3 303	44,2	16,8	36,8
2022	6 031	2 692	2 347	345	3 339	44,6	12,8	38,9
2023	6 069	2 712	2 421	291	3 357	44,7	10,7	39,9

Kaynak: Hanehalkı İşgücü İstatistikleri ,Türkiye İstatistik Kurumu,2023,Ankara

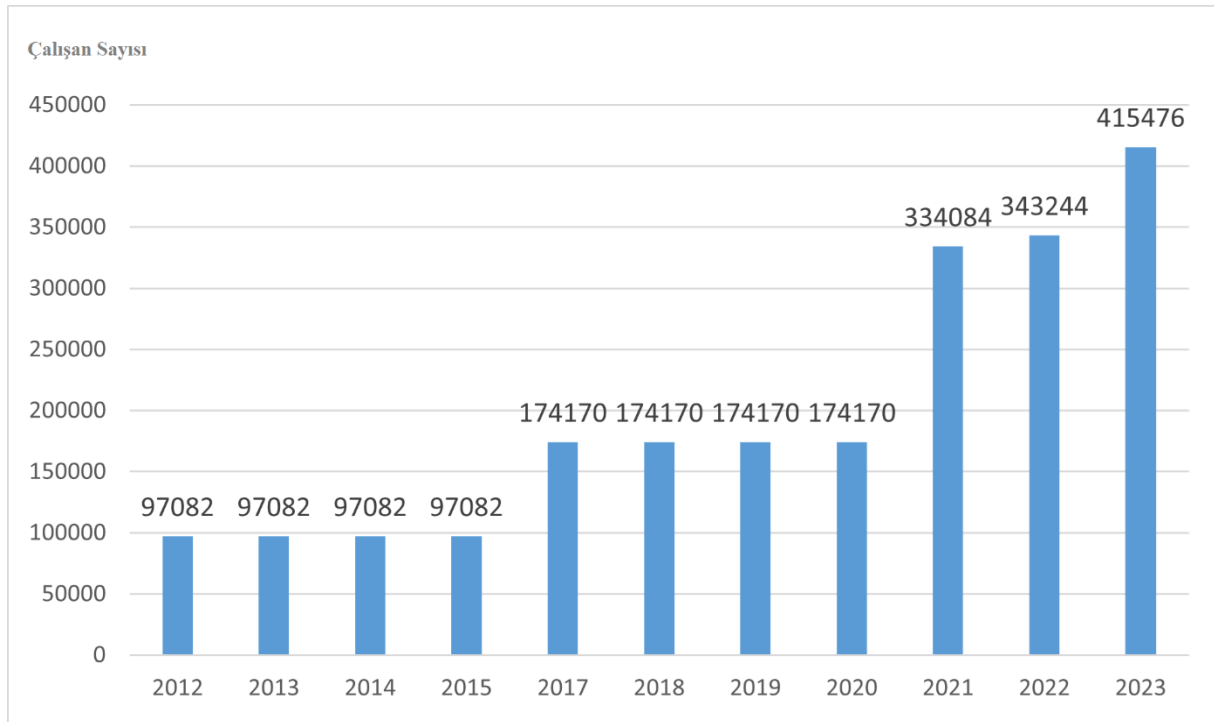
GAP Bölgesinde kurumsal olmayan sivil nüfusun yıllara göre işsizlik oranı (15+Yaş) Şekil 14'te verilmiştir. Bölge genelinde 2008 yılında %15,8 olan işsizlik oranı, 2011 yılında %11,7'ye gerilemiş, daha sonra 2019 yılına kadar artarak %22,4'e çıkmıştır.

Şekil 14. Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşsizlik Oranı (15+Yaş)

Kaynak: Hanehalkı İşgücü İstatistikleri ,Türkiye İstatistik Kurumu,2023

2023 GAP'ta son durum raporunda yer alan açıklamaya göre 2020 yılı sonunda ülke genelinde başlatılan istihdam seferberliğinin bölgeye olumlu etkisi olduğu ifade edilmektedir. İşsizlik oranı 2023 yılında bölgede %10,7 olarak gerçekleşirken işgücüne katılma oranı %44,7'ye yükselmiş ve istihdam oranı %39,9 olarak gerçekleşmiştir(1)

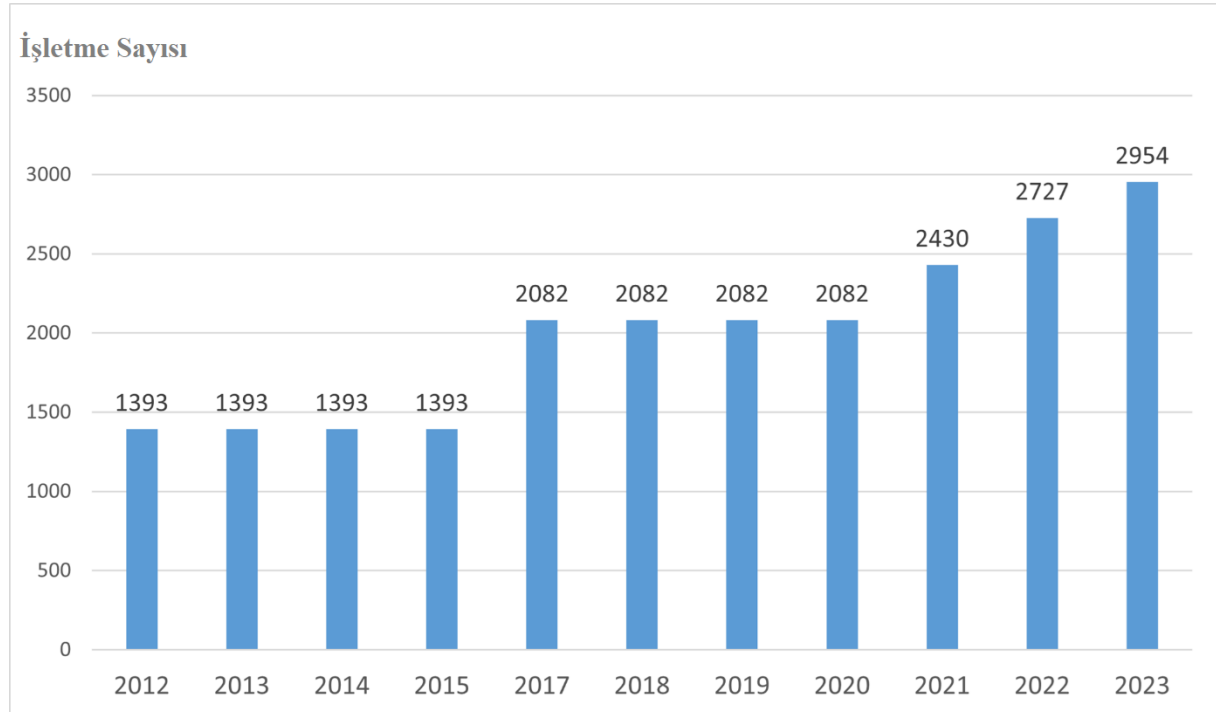

Şekil 15 GAP Bölgesinde OSB’lerde Çalışan Sayısının Yıllara Göre Değişimi (22)

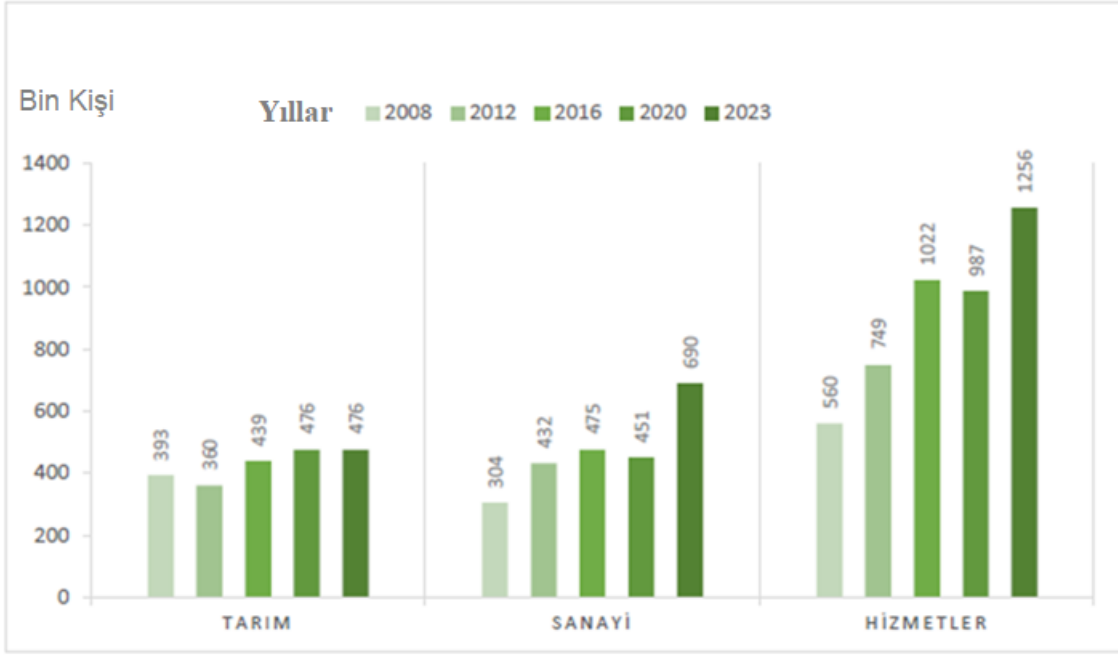
Şekil 14 de verilen Kurumsal Olmayan Sivil Nüfusun Yıllara Göre İşsizlik Oranı (15+Yaş) grafiğinde bu oranın 2019 yılında %22,4 ile en yüksek seviyeye çıktığı daha sonraki 4 yıl içinde hızla azalarak 2023 yılında %10,7 ye düştüğü görülmektedir.

GAP Bölgesinde işsizlik oranının azalmasında açılan Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi siteleri ve buralarda gerçekleşen istihdam önemli rol oynamaktadır. GAP Bölgesinde OSB’lerde çalışan sayısının verildiği şekil 15 de 2021 ve 2022 yıllarında OSB’lerde sadece yaklaşık 10 000 kişiye ilave istihdam yaratıldığı görülmektedir. Ayrıca şekil 17 ve şekil 18’de verilen bölgedeki istihdamın sektörel dağılımı grafiğinde tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin tümünde 2021-2022 yıllarında işsizlik oranını şekil 14 deki gibi hızla düşürecek bir istihdam artışının olmadığı görülmektedir.

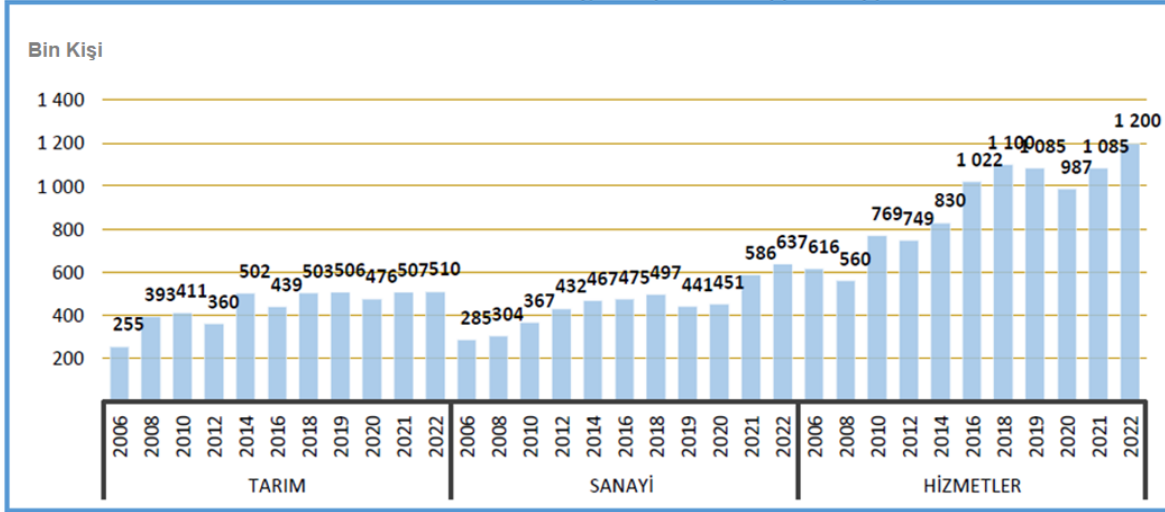
Bunun yanı sıra şekil 14’deki OSB’lerde çalışan sayısının 2020-2021 arasında 1 yılda 174 000 den 334 000’e çıktığı ve aynı şekilde 2022-2023 arasında 343 000 den 415 000’e çıktığı görülmektedir. Bu artış şekil’15 de verilen aynı yıllarda OSB’lerdeki işletme sayısındaki artışa rağmen çok yüksektir. Bu konuda detaylı veri elde edilemediğinden daha ileri bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak GAP Bölgesinde son 4 yılda işsizlik oranını %20-den %10 civarına düşürecek kadar büyük ekonomik aktivitenin hangi sektörlerde gerçekleştiğinin ayrıntılı bir şekilde araştırılması faydalı olacaktır. Bu ekonomik aktivitenin oluşmasını sağlayan dinamikler GAP’tan beklenen faydaların bundan sonraki dönemde daha hızlı gelişmesi için kullanılabilir.

Şekil 16. GAP’ta OSB’lerdeki İşletme Sayısının Yıllara Göre Değişimi (22).

Şekil 17. GAP Bölgesinde istihdam edilenlerin sektörel dağılımı (2008-2023)
İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına Göre Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus +15 Yaş
Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri,2023,Ankara

Şekil 18. GAP Bölgesinde istihdam edilenlerin sektörel dağılımı (23).
İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına Göre Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus +15 Yaş
Kaynak: TÜİK Hane Halkı İşgücü İstatistikleri,2023,Ankara

Şekil 17 ve Şekil. 18 GAP'taki istihdamın tarım ve sanayi sektörlerinden daha çok hizmetler sektöründe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 16: GAP Bölgesinde İmalat Sanayi İşletme ve İstihdamın İllere ve Yıllara Göre Dağılımı (31)

Gap Bölgesi İmalat Sanayi İşletme ve İstihdam Durumu İllere Göre Dağılımı

İl	2002			2003			2004			2005			2006			2007			
	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	
Adıyaman	93	8,4	3 616	9,2	99	7,9	4 005	9,4	141	8,2	5 737	7,8	156	8,5	6 626	8,2	185	9,4	7 233
Batman	42	3,8	3 862	9,8	49	3,9	4 182	9,8	56	3,5	3 997	5,7	41	2,4	3 600	4,9	77	3,9	3 865
Diyarbakır	128	11,5	4 301	10,9	173	13,8	6 606	15,5	220	13,8	6 512	9,3	202	11,7	7 724	9,6	230	11,7	12 610
Gaziantep	567	51	20 334	51,7	567	45,3	20 334	47,6	839	52,6	46 302	66,3	913	53,0	49 806	67,7	922	50,4	52 679
Kilis	10	0,8	251	0,6	22	1,8	586	1,4	42	1,4	586	0,8	34	2,0	650	0,8	39	2,0	682
Mardin	39	4,1	1 822	4,6	39	3,1	1 822	4,3	49	3,1	2 200	3,1	50	2,9	2 068	2,6	62	3,1	2 170
Siirt	11	0,9	323	0,8	11	0,9	253	0,6	12	0,8	464	0,7	19	1,1	1 204	1,5	27	1,5	1 312
Şanlıurfa	210	19	4 655	11,8	287	22,9	4 828	11,3	290	18,2	5 568	8,0	308	17,9	4 948	6,7	345	18,9	5 415
Şırnak	6	0,5	138	0,4	5	0,4	120	0,3	7	0,4	211	0,3	14	0,8	341	0,5	14	0,8	341
Toplam	1 106	100	39 302	100	1 252	100	42 736	100	1 594	100	69 845	100	1 722	100	80 744	100	1 969	100	87 566

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Gap Bölgesi İmalat Sanayi İşletme ve İstihdam Durumu İllere Göre Dağılımı

İl	2008			2009			2010			2011			2012			2013			
	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	
Adıyaman	204	10,1	8 250	9,1	216	10,4	9 176	10,6	224	10,1	10 176	8,0	228	9,5	10 301	7,8	234	9,1	10 411
Batman	73	3,6	3 994	4,4	79	3,8	4 034	4,7	80	3,6	4 511	3,5	87	3,6	4 645	3,5	108	4,2	4 965
Diyarbakır	237	11,7	12 380	13,6	227	10,9	12 024	13,9	247	11,1	14 133	11,1	254	10,6	14 243	10,7	276	10,8	14 588
Gaziantep	997	49,2	55 478	61,1	1 028	49,4	50 169	57,9	1 106	49,7	85 206	66,9	1 176	49,0	87 468	65,9	1 228	48,0	92 502
Kilis	45	2,2	765	0,8	47	2,3	721	0,8	49	2,2	1 221	1,0	51	2,1	1 291	1,0	55	2,2	980
Mardin	61	3,0	1 782	2,0	61	2,9	1 686	1,9	81	3,6	1 912	1,5	99	4,1	2 571	1,9	117	4,6	2 958
Siirt	42	2,1	1 716	1,9	41	2,0	1 703	2,0	39	1,8	1 642	1,3	48	2,0	1 919	1,4	52	2,0	1 975
Şanlıurfa	353	17,4	6 106	6,7	360	17,3	6 388	7,4	379	17,0	7 850	6,2	426	17,7	9 294	7,0	455	17,8	9 997
Şırnak	13	0,6	341	0,4	24	1,2	740	0,9	22	1,0	794	0,6	33	1,4	926	0,7	33	1,3	926
Toplam	2 025	100	90 812	100	2 083	100	86 641	100	2 227	100	127 445	100	2 402	100	132 658	100	2 558	100	139 302

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Gap Bölgesi İmalat Sanayi İşletme ve İstihdam Durumu İllere Göre Dağılımı

İl	2014			2015			2016			2017						
	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m	İşletme Sayısı	Oranı	İstihdam m				
Adıyaman	334	9,6	14 091	7,7	296	8,1	12 140	6,4	332	8,6	12 732	5,8	374	8,7	13 259	5,9
Batman	162	4,6	6 748	3,7	146	4,0	6 531	3,4	187	4,8	8 311	3,8	208	4,9	8 830	3,9
Diyarbakır	352	10,1	16 896	9,3	281	7,7	14 584	7,7	287	7,4	14 994	6,8	332	7,8	15 376	6,8
Gaziantep	1 595	43,9	114 329	62,8	1 713	47,0	138 557	72,8	1 726	44,8	157 387	71,8	1 913	44,7	157 887	69,8
Kilis	97	2,8	1 599	0,9	92	2,5	1 396	0,7	150	3,9	1 696	0,8	200	4,7	2 164	1,0
Mardin	157	4,5	8 042	4,4	190	5,2	4 763	2,5	194	5,0	5 312	2,4	229	5,3	7 925	3,5
Siirt	81	2,3	2 837	1,6	67	1,8	1 529	0,8	69	1,8	1 554	0,7	84	2,0	1 618	0,7
Şanlıurfa	743	21,3	16 533	9,1	829	22,7	9 928	5,2	877	22,7	16 341	7,5	909	21,2	18 152	8,0
Şırnak	34	1,0	854	0,5	34	0,9	854	0,4	34	0,9	854	0,4	34	0,8	854	0,4
Toplam	3 495	100	181 929	100	3 648	100	190 282	100	3 856	100	219 181	100	4 283	100	226 065	100

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

Tablo 17 GAP Bölgesinde İmalat Sanayinde İşletme Sayısı ve İstihdamın Yıllara Göre Dağılımı (31)

GAP Bölgesi İmalat Sanayi Sektörel Dağılımı

SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)	SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)	SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)
GIDA İMALATI	2002	294	26,7	5 447	12,9	GIDA İMALATI	2002	511	46,5	24 184	57,4	GIDA İMALATI	2002	97	8,8	6 029	14,3
	2003	332	26,5	4 804	11,2		2003	529	42,3	25 757	60,3		2003	150	12,0	6 251	14,6
	2004	368	23,1	7 648	10,9		2004	788	49,4	47 986	68,7		2004	159	10,0	6 589	9,4
	2005	410	23,8	9 244	12,6		2005	832	48,3	49 871	67,8		2005	177	10,3	7 092	9,6
	2006	432	23,6	10 897	13,5		2006	868	47,4	53 117	65,8		2006	185	10,1	7 421	9,2
	2007	456	23,2	11 012	12,6		2007	892	45,3	58 381	66,7		2007	242	12,3	7 781	8,9
	2008	476	23,5	10 799	11,9		2008	937	46,3	62 254	68,6		2008	217	10,7	6 772	7,5
	2009	521	25,0	12 215	14,1		2009	929	44,6	52 299	60,4		2009	231	11,1	10 759	12,4
	2010	550	24,7	12 347	16,7		2010	916	41,1	82 866	65,0		2010	267	12,0	8 345	6,5
	2011	605	25,2	22 366	16,9		2011	953	39,7	85 207	64,2		2011	301	12,5	8 782	6,6
2012	665	26,0	23 238	16,7	2012	1 001	39,1	90 194	64,2	2012	316	12,4	8 991	6,5			
2013	835	27,4	33 215	19,6	2013	1 088	35,7	93 990	55,5	2013	374	12,3	13 130	7,8			
2014	887	25,4	33 994	18,7	2014	1 243	35,6	96 991	53,3	2014	432	12,4	17 723	9,7			
2015	869	23,8	32 940	17,3	2015	1 120	30,7	103 605	54,4	2015	469	12,9	19 908	10,5			
2016	1 119	29,0	40 259	18,4	2016	1 156	30,0	114 820	52,4	2016	499	12,9	28 675	13,1			
2017	1 198	27,97	40 649	18,0	2017	1 227	28,65	117 416	51,89	2017	579	13,52	29 998	13,26			

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

GAP Bölgesi İmalat Sanayi Sektörel Dağılımı

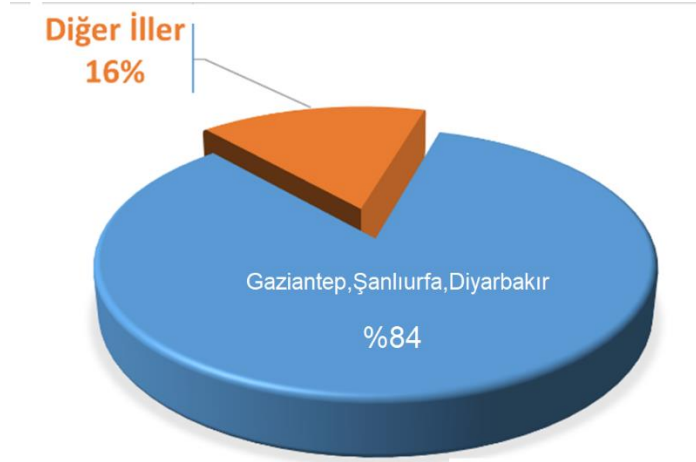
SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)	SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)	SEKTÖR ADI	YIL	İşletme Sayısı	Oranı (%)	İstihdam	Oranı (%)
TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI İMALAT	2002	84	7,6	4 110	9,8	TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI İMALAT	2002	88	8,0	1 764	4,2	TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI İMALAT	2002	17	1,5	197	0,5
	2003	96	7,7	3 627	8,5		2003	113	9,0	1 807	4,2		2003	22	1,8	151	0,4
	2004	122	7,7	4 534	6,5		2004	121	7,6	2 147	3,1		2004	19	1,2	358	0,5
	2005	145	8,4	4 785	6,5		2005	138	8,0	2 236	3,0		2005	20	1,2	373	0,5
	2006	148	8,1	5 098	6,3		2006	163	8,9	3 374	4,2		2006	18	1,0	264	0,3
	2007	159	8,1	5 706	6,5		2007	173	8,8	3 762	4,3		2007	47	2,4	924	1,1
	2008	165	8,1	5 693	6,3		2008	183	9,0	4 222	4,6		2008	47	2,3	1 072	1,2
	2009	171	8,2	5 799	6,7		2009	184	8,8	4 484	5,2		2009	47	2,3	1 085	1,3
	2010	207	9,3	8 473	6,6		2010	227	10,2	4 950	3,9		2010	60	2,7	1 464	1,1
	2011	227	9,4	9 287	7,0		2011	248	10,3	5 404	4,1		2011	69	2,9	1 612	1,2
2012	249	9,7	9 810	7,0	2012	254	9,9	5 386	3,9	2012	73	2,9	1 683	1,2			
2013	303	9,9	16 662	9,8	2013	323	10,6	8 906	5,3	2013	123	4,0	3 343	2,0			
2014	415	11,9	17 628	9,7	2014	374	10,7	11 365	6,2	2014	144	4,1	4 228	2,3			
2015	476	13,0	13 200	6,9	2015	473	13,0	15 696	8,2	2015	241	6,6	4 993	2,6			
2016	440	11,4	13 652	6,2	2016	470	12,2	16 496	7,5	2016	172	4,5	5 309	2,4			
2017	471	11,0	14 889	6,6	2017	560	13,1	17 056	7,5	2017	248	5,8	6 057	2,8			

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

GAP Bölgesinde imalat sanayi işletme ve istihdamın illere ve yıllara göre dağılımı Tablo 16'da verilmiştir. GAP Bölgesinde 2002-2017 yılları arasında imalat sanayindeki gelişmeler ;Tablonun incelenmesinden de görülebileceği gibi GAP Bölgesinde ,imalat sanayinde çok hızlı olmasa da bir gelişmenin olduğu söylenebilir.

Bu tablo incelendiğinde 2002-2017 arasındaki dönemde, işletme sayılarında ve istihdamda en büyük artışın tekstil sektöründe gerçekleştiği ve bunu gıda sektörünün izlediği görülmektedir. Bu eğilim bugüne kadar da aynı şekilde sürmüştür. Bu tabloda işletme sayısı ve istihdamda Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerinde daha çok artış olduğu görülmektedir. Bu üç ili Adıyaman izlemektedir. Sulamalar ile birlikte üretimin artması ile Adıyaman'da tekstil ve gıda sektörü aşama kaydederek hızla büyümüştür.

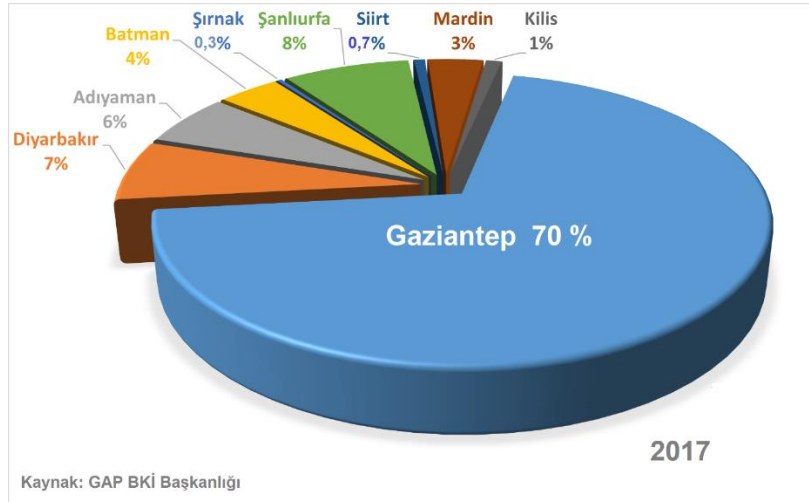
GAP Master Plan'da gelişmenin, "Kırık Gelişme Aksı" olarak tanımlanan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır merkezlerinde olacağı ve daha sonra ikinci ve üçüncü aşamalarda yayılacağı öngörülmüştür.Bugün kadar sanayinin bu kırık gelişme aksı üzerindeki üç ile yığıldığı diğer 6 ilin ise bundan yeterince yararlanamadığı ancak bu hareketliliğin yavaş yavaş başlamakta olduğu söylenebilir.

Şekil. 19.GAP Bölgesinde toplam istihdamın illere dağılımı (2017) (16).

GAP Bölgesinde imalat sanayi istihdamın yoğunlaştığı iller imalat sanayinin daha çok geliştiği Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeridir. 2017 yılında bölgede toplam istihdamın %84'ü bu illerde yoğunlaşmıştır. Şekil 19'da bu istihdam durumu açıkça görülmektedir. Diğer 6 il,toplam istihdamın ancak %16'sına sahiptir.Bu 6 ilde sanayi sektörünün daha az geliştiği söylenebilir.

2021 yılında Gaziantep ,Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinin toplam imalat sanayi istihdamı içindeki oranı %75,4 olmuştur. Bu durum diğer illerde istihdam konusunda gelişmeler olduğunu göstermektedir .Bu iller arasında Adıyaman Mardin ve Batman öne çıkmaktadır (31).

Şekil 20. GAP Bölgesinde İmalat Sanayi İstihdamının İllere Göre Dağılımı (2017)

2012 yılında yayınlanan GAP Sanayi Gelişim Raporu'nda(16) Bölge'de toplam istihdamın yaklaşık % 83,9'unun (107 bin kişi) ve işletme sayısının % 77,8'inin bu aks üzerindeki Gaziantep-Diyarbakır-Şanlıurfa illerinde bulunduğu belirtilmektedir (Şekil 19). 2017 yılında bu illerden sadece Gaziantep'in İstihdamdaki payı %70 olmuştur.

2010 yılında Bölgede bulunan toplam işletme sayısının yaklaşık yarısı (1106) imalat sanayindeki istihdamın ise %67'si (85 206) Gaziantep'te bulunmaktaydı(16). Gaziantep'in bu özelliği daha sonra da devam etmiş ve bu il bölge sanayinin itici gücü olmayı sürdürmüştür. 2015 yılında Gaziantep'teki imalat sanayi tesisi sayısı 1535 olmuş ve bu tesislerde 138 557 kişi istihdam edilmiştir..2017 yılında Gaziantep'in işletme sayısı 1913'e çıkmış (%44,7) ve bu tesislerde 157 887 kişi (%69,8) istihdam edilmiştir.

GAP Bölgesinde imalat sanayi istihdamının illere göre dağılımı Şekil 20'de verilmiştir .Bu şekil incelendiğinde GAP Bölgesinde imalat sanayindeki istihdamın %70'inin Gaziantep'te yoğunlaştığı ve 2017 yılında bölgenin sanayileşme yönünden en gelişmiş ilinin Gaziantep olduğu söylenebilir.

Tablo 18: GAP illerinde imalat sanayi işletme ve istihdam sayıları ve toplam istihdama oranları -2020

GAP İlleri	İmalat sanayi işletme sayısı	İmalat sanayinin toplam istihdamı (Kişi)	GAP Bölgesi içindeki oranı (%)	Gıda içecek tütün üretiminde istihdam	Tekstil, giyim eşyası imalatı, deri ve ilgili ürünlerdeki istihdam	Faaliyetteki OSB sayısı
2020						
Adıyaman	330	12512	6	968	9592	4
Batman	301	18643	8,6	936	14866	1
Diyarbakır	512	14706	7,2	2151	5246	2
Gaziantep	3389	130610	61	15087	79285	4
Kilis	226	2465	1,2	680	1107	2
Mardin	531	12106	5,8	2521	7536	3
Siirt	64	1159	0,5	217	370	1
Şanlıurfa	991	20616	9,5	3059	11701	3
Şırnak	74	1969	0,2	290	291	2
Toplam	6418	214786	100	25909	129994	22

Kaynak: GAP İllerinin 2020 Sanayi Durum Raporlarından derlenmiştir.

Tablo 19: GAP İllerindeki imalat sanayi işletme ve istihdamının bölgenin toplam istihdamına oranları -2021

GAP İlleri	İmalat sanayi İşletme sayısı	İmalat sanayinin toplam istihdamı (Kişi)	GAP Bölgesi içindeki oranı (%)	Gıda içecek bütün üretiminde istihdam	Tekstil, giyim eşyası imalatı, deri ve ilgili ürünlerdeki istihdam	Faaliyetteki OSB sayısı
2021						
Adıyaman	404	15126	6,3	966	11521	4
Batman	357	21216	9	1201	16696	1
Diyarbakır	613	19910	8	2969	8433	2
Gaziantep	3845	138007	58	15415	84843	4
Kilis	244	3092	1,3	772	1077	2
Mardin	627	14758	6	2576	10040	3
Siirt	87	1880	0,7	231	910	1
Şanlıurfa	1182	22592	9,4	2351	13298	3
Şırnak	121	3062	1,3	271	959	2
Toplam	7480	239643	100	26746	147777	22

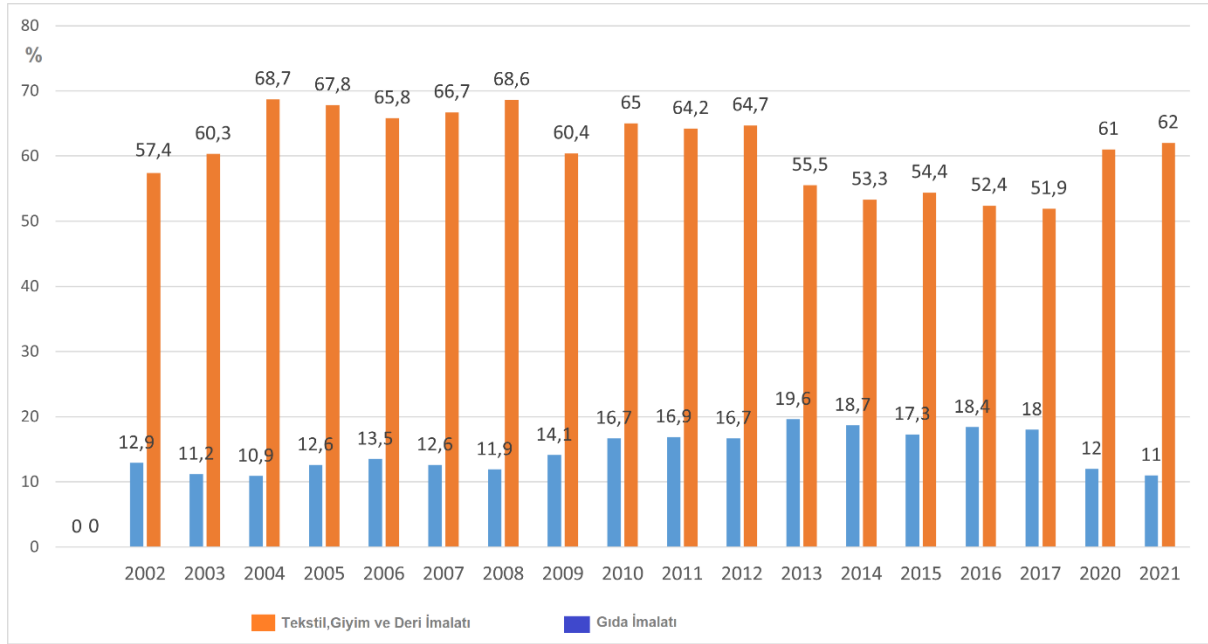
Kaynak: GAP İllerinin 2021 Sanayi Durum Raporlarından derlenmiştir.

Tablo. 20 :GAP illerinde imalat sanayi İstihdam oranlarının yıllara göre değişimi (31)

GAP'ta İmalat sanayi istihdamı	2005 %	2010 %	2015 %	2017 %	2020 %	2021 %
Adıyaman	7,8	8	6,4	5,9	6	6,3
Batman	4,9	3,5	3,4	3,9	8,6	9
Diyarbakır	7,9	11,1	7,7	6,8	7,2	8
Gaziantep	67,7	67	72,8	70	61	58
Kilis	0,9	1	0,7	1	1,2	1,3
Mardin	2,9	1,5	2,5	3,5	5,8	6
Siirt	0,8	1,3	0,8	0,7	0,5	0,7
Şanlıurfa	6,7	6,2	5,2	8	9,5	9,4
Şırnak	0,5	0,6	0,4	0,4	0,2	1,3
	100	100	100	100	100	100

Tablo18 ve 19’da 2020 ve 2021 yıllarında GAP İllerindeki imalat sanayi istihdamının bölgenin toplam istihdamına oranı verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde bölgenin tümünde istihdam artarken 2005 yılına göre Gaziantep ve Adıyaman’daki istihdamın toplam istihdamına oranları azalmakta, diğer illerde ise tedrici bir artış görülmektedir. Bu illerden imalat sanayi istihdamındaki en çok artış Batman , Mardin illerinde görülmektedir. .Daha önce belirtildiği gibi bu durum GAP Master Plan’da gelişmenin, “Kırık Gelişme Aksı” olarak tanımlanan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır merkezlerinde olacağı ve daha sonra ikinci ve üçüncü aşamalarda yayılacağı öngörüsünün uygulamaya geçişinin başlamakta olduğunu ortaya koymaktadır.

GAP bölgesinde işletme sayısı Gıda ve Tekstil sektöründe yoğunlaşmıştır. Bu durum Tablo 17 ve 18 de açıkça görülmektedir. Bu tablolarda görüldüğü gibi, bölgede gıda ve tekstil sektörü işletme ve istihdam sayıları yıllar içinde en çok artan sektörler olmuştur.

Şekil 21 : GAP Bölgesinde Tekstil ve Gıda Sektöründeki İstihdamın Yıllar İtibariyle Gelişimi (31,33,34)

GAP Bölgesinde 1980-1998 döneminde toplam istihdamın % 65'i tekstil, % 15'i gıda sektöründe gerçekleşirken, 2010 da yine % 65 tekstil ve % 16,7 gıda sektörü olarak gerçekleşmiştir (16).

Şekil 21 incelendiğinde 2002 yılından 2012 yılına kadar 2009 yılı dışında istihdamda sürekli bir artış görülmüş, 2013-2017 arasında bir azalma gerçekleşmiştir. 2020'den sonra bölgeye ayrılan bütçedeki artışın da etkisiyle istihdamda tekrar bir artış olduğu görülmektedir. Gıda sektöründe ise 2002-2017 yılları arasında hızlı bir artış gerçekleşmiş olmasına karşın, 2020 ve 2021 yıllarında düşüş eğilimi görülmektedir. Bunun karşın bölgedeki bazı illerde özellikle Gaziantep'te Kimya, Petrol, Kauçuk ve Plastik ürünleri işyerinde ve istihdamda hızlı bir artış görülmektedir.

2021 yılında GAP Bölgesinde toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisi Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri İmalatı sektörlerinde istihdam edilmektedir. Aynı yıl gıda sektöründeki istihdamın oranı %11 olarak son 20 yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir.

10. GAP BÖLGESİNDE TOPRAK DAĞILIMI ve İÇ GÖÇLER

GAP Bölgesinde toprak dağılımı eşitizdir. Türkiye'de ilk toprak reformunun başlatıldığı bölge de Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Ancak bu konu birçok hükümet tarafından ele alınmış olsa da bugüne kadar çözülememiştir. GAP Bölgesinde son yıllarda kırsaldan şehre doğru oluşan göçler artmış ve bu artış tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan nüfusta azalmalara yol açmıştır

10.1.GAP'ta Toprak Dağılımı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yılların getirdiği geleneksel üretim biçimi özelliğini korumuştur. Toprak mülkiyeti, tasarruf hakkı aşiret reislerinin elinde toplanmıştır. 1930'lardan itibaren devlet yaptırımlarının bölgeye girişi ile yarı-feodal ilişkilerin ağır, zorunlu az da olsa çözülmeye başladığı görülmektedir.

Başlangıçta çok yavaş olan bu sürecin 1960'lı ve 1970'li yıllarda hız kazandığı söylenebilir. 1924'ten başlayarak Ankara, Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Siirt, Bingöl, Muş'a demiryolunun ulaşması sonucu, bölgenin yatırım için uygun görülen illeri olarak, Malatya, Elazığ ve Diyarbakır seçilmiştir. Sanayi yatırımları için bu illerdeki doğal kaynakların girdi olarak kullanılması hedeflenmiştir. Bunun sonucunda Malatya'da bez, sigara; Elazığ'da bakır, kurşun, krom; Diyarbakır'da içki; Bitlis'te sigara fabrikaları kurulmuştur.

Devletin yatırımlarla ilgili bir başka girişimi de tarım ve hayvancılık alanlarına yöneliktir. Urfa'da kurulan Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği, çağdaş bir tarım işletmesidir. Malatya'da kurulan deneme istasyonu kayırsızlığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Erzurum ve Kars'ta da hayvancılığın geliştirilmesi için haralar kurulmuştur. Böylece 1950'li yıllara gelindiğinde Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da devletin doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle feodal üretim ilişkilerinden kapitalizme geçiş işaretleri görülmüştür (25).

Prof. Dr. Birsen Gökçe GAP ile ilgili yaptığı çalışmaların birinde (25) bu konuda aşağıdaki açıklamaları yapmıştır:

“Toprak dağılımında ciddi düzeyde eşitsizliğin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu'da birçok köyün aile, kişi ya da sülaleye ait olması büyük toprak sahibine bağlı olarak yaşamını sürdüren köylünün oyunu yönlendirme hakkını da ağaya, aşiret reisine veriyordu. Bu durumu kendi lehlerine değerlendiren siyasi kadrolar tarafından tarım alanları genişletilmiş, devlet arazileri köylülere dağıtılmıştı. Gelişmenin ağırlığı da tarıma kaydırılmıştı. Tarımın makineleşmesi, miras yoluyla küçülen toprakların ağalarca satın alınması topraksız köylü oranını arttırdı. Bir taraftan kırsal kesimden kent merkezlerine akın olurken, Doğu'da sermaye birikimini sağlayanlar da yatırım yeri olarak batıyı seçtiler. Devlet de doğuya batıda gelişen sanayi gereksinimlerine uygun yatırımlar yapmıştı. Enerji (Keban) ve madencilik (ham petrol, bakır, krom, demir, linyit üretimi) gibi. Öte yandan kamu yatırımlarının yoğunlaştığı bir diğer alan da tarımdı. Sulama konusuna 1950'den beri özel bir önem verilmekle beraber sulama başlı başına bir sorun olmaya devam ede gelmiştir. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da tarıma elverişli alanlar olmasına rağmen sulama yetersizliği verimin düşüklüğüne neden olmaktaydı. Bu doğrultuda GAP'ın entegre bir proje olarak hem enerji üretmesi hem de sulama sorununa cevap vermesi hedeflenmişti.

Ancak GAP'ın gündeme gelmesiyle beraber parçalanmış toprakları satın alma yoluyla kendilerinde toplayan toprak ağaları, küçük köylü ile kiracı ve ortakçı ilişkisini sürdürerek onun yeni teknolojiyi kullanmasına ve birikim sağlamasına engel olmuş, küçük köylüyü siyasi ve ekonomik denetim altına almıştır.

Öte yandan toprak ağaları, özellikler Urfa'dan başlayarak, toprak reformu çalışmalarını da her seferinde siyasi güç kullanarak engellemeyi başarmışlardır. Böylece 2000'li yıllara gelindiğinde GAP'ın bölgedeki farklılaşmayı hızlandırması beklenmekteydi. Ancak 2005 yılında kapitalistlerin sivrildiği ve yanında da tarım işçisinin çoğaldığı bir tablo ile karşılaşmıştır.”

Türkiye'de en son Genel Tarım Sayımı 2001 yılında yapılmıştır. Aşağıdaki veriler bu Genel Tarım Sayımı Sonuçlarından yararlanılarak hesaplanmıştır. 2001 yılı Genel Tarım Sayımı Sonucuna göre GAP Bölgesinde yaşayan hanehalklarından 15738'inin hiç toprağı yoktur. Sayım sonuçlarına göre ,GAP Bölgesinde 264357 hane toplam olarak 26 009766 dekar tarım alanını işlemektedir. Böylece GAP Bölgesinde hane başına işlenen tarım alanı ortalama olarak 98,4 dekadır. Hiç arazisi olmayan hane sayısının GAP Bölgesindeki toplam hane sayısından çıkartıldığında hane başına işlenen arazi (264357-15738=248619) 107,6 dekar

olmaktadır.

Beş ve daha az dekar toprak işleyen hane sayısı 13870 ,bunların işlediği tarım arazisi alanı 33313 dekadır. Toplam hanelerin yüzde 5,2'sini oluşturan 13 870 çiftçi hanesi ortalama beş dönümden daha az bir tarım toprağı işlemektedir. GAP Bölgesinde 118 917 çiftçi ailesi 50 dönümden daha az toprak işlemektedir. Bu haneler GAP Bölgesinde toprak işleyen hanelerin yaklaşık % 45'sini oluşturmaktadır. Ancak bu haneler bölgenin toplam tarım alanının (26 009 766 dekar) sadece %10'unu işleyebilmektedir.

50 dekar ve daha az toprağına sahip olan çiftçi aileleri ancak geçimlik denilecek düzeyde tarımla uğraşan hanelerdir. Bu durum GAP'ta işlenen tarım toprağıın yaklaşık yarısında ancak geçimlik üretim yapılabildiğini göstermektedir.

Tablo 22'de görüldüğü gibi GAP Bölgesinde ailelerin %17,5'uğu 50-100 dekar işletme büyüklündeki araziye sahiptir Bu çiftçi aileleri toplam arazinin %12,1'ini işlemektedir.

(3 099 288 dekar). GAP'taki tarım topraklarının %27,5'uğu (7 165 345 dekar) 200-500 dönüm arasında 25624 hane tarafından işletilmektedir. Bölgede 500 dönümden büyük toprakları işleyen ve toplam toprak işleyen hanelerin %1,8'ini oluşturan 4947 hanenin işlediği tarım alanı(3 199013 dekar) toplam işlenen alanın %12,3'üne karşılık gelmektedir. GAP Bölgesinde 2400 işletme sahibi toplam tarım alanın yüzde yirmisi yani beşte birini (5048884 dekar) işlemektedir. Bölgede 5000 dekar ve daha fazla araziye sahip 10 hane 1 691 250 dekar (%6,5) arazi işlemektedir. Bu durum bölgede toprak dağılımının dengesizliğini açıkça göstermektedir (Tablo 21 ,22)

Ayrıca bin dönümden fazla toprak işleyen 2400 büyük çiftçinin işlediği tarım topraklarının ortalama işletme büyüklüğü 1998 dekar olup, bunlar toplam işlenen tarım alanının %18,4'üne karşılık gelmektedir. Bölgede çiftçilerin %6'sı topraksız, hanehalkının %51'i ise 50 dekardan daha az toprağına sahip olup ancak geçimlik üretim yapabilmektedir. Bu bulgular GAP Bölgesinin tarımında küçük ve orta aile işletmeleri sayısının çok fazla olduğu ve bölgede işlenen tarım topraklarının çiftçi aileleri arasında eşitlikten çok uzak biçimde dağıldığını ortaya koymaktadır.

2001 yılı Genel Tarım Sayımı Sonucuna göre, GAP Bölgesinde, 264 357 hanehalkı bulunmaktadır. Bu hanehalkı sayısı Türkiye hane halkı sayısının (3 076 650) %8,6'sını oluşturmaktadır. Arazi bakımından da Türkiye'nin 2001 de belirlenen toplam tarım arazisinin (184 348 223 dekar) yaklaşık %14,1'ini (26 009 766 dekar) oluşturmaktadır. Bu çalışmada hanehalkı, aile ve işletme kavramları aynı anlamda kullanılmış ve temel bulgular hanehalkı olarak hesaplanmıştır.

Tablo 21:GAP Bölgesinde Toprak Büyüklüğü Hane Halkı Sayısı ve Arazi Dağılımı 2001

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Adıyaman		Batman		Diyarbakır		Gaziantep	
	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)
Toplam	41312	1864176	13072	1021856	50743	4201714	29326	2896874
Arazisi olmayan	2544	-	73	-	6894	-	353	-
-5	2001	5410	670	1663	1385	3576	802	2206
5-9	3765	24868	612	4297	2614	17599	3096	21409
10-19	7239	96121	1855	22448	10500	150444	2662	36411
20-49	15195	466539	3403	103338	14392	416656	5924	190139
50-59	6371	426880	2668	178069	6141	386279	6553	443464
100-199	2775	375008	2154	274626	3764	482571	6068	801105
200-499	1263	291482	1530	380090	3360	1013507	3194	875995
500-999	53	30987	107	57325	848	557431	456	294701
1000-2499	106	146881	-	-	786	896102	218	231444
2500-4999	-	-	-	-	56	189318	-	-
5000+	-	-	-	-	3	88230	-	-

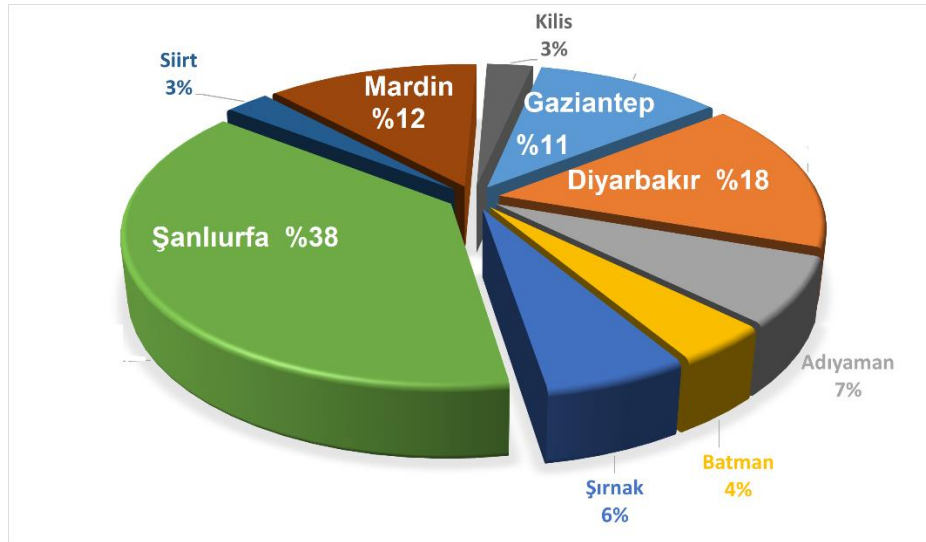
İşletme Büyüklüğü (Dekar)	Kilis		Mardin		Siirt		Şanlıurfa		Şırnak	
	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)	Hanehalkı Sayısı	Arazi (Dekar)
Toplam	7773	707363	38405	3269788	677747	51747	9821677	13594	1548571	
Arazisi olmayan	102	-	968	-	-	1341	-	2513	-	
-5	-	-	3601	9844	8111	295	867	707	1636	
5-9	283	1933	3865	26624	2601	16234	375	2565	437	
10-19	508	7126	6462	86967	3946	49230	2230	28738	647	
20-49	2668	91696	7431	225479	3663	115234	9700	325347	2844	
50-59	2070	147275	6795	472928	1091	67208	12660	852635	1836	
100-199	1477	193908	4758	657216	966	121009	12660	1665838	2114	
200-499	559	154155	3745	1141897	492	126867	9667	2679931	1814	
500-999	86	56771	606	366485	234	132542	2088	1442601	469	
1000-2499	14	22579	174	282348	32	37312	747	1103427	213	
2500-4999	-	-	-	-	1	4000	43	148628	-	
5000+	6	31920	-	-	-	1	1571100	-	-	

Kaynak: 2001 Yılı Genel Tarım Sayımı : Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) ve Arazi Dağılımı (Dekar) TÜİK (DİE), 2004 Ankara.

Tablo 22: GAP Bölgesinde Arazi Büyüklüklerine Göre Hane Halkı Sayısı ve Arazi Dağılımı

Arazi Büyüklüğü (Dekar)	Hane Halkı Sayısı	Toplam içindeki Oranı %	Arazi Büyüklüğü (Dekar)	Toplam arazi içindeki oranı %
Arazisi olmayan	15738	6	-	-
5 dekardan az	13870	5,2	33 313	0,01
5-20	53697	20,3	606 988	2,3
20-50	65220	24,6	2 020167	7,7
50-100	46185	17,5	3 099 285	12,1
100-200	36676	13,8	4 839 270	18,6
200-500	25624	9,6	7 165 345	27,5
500-1000	4947	1,9	3 199 013	12,3
1000-2500	2290	1	3 015 688	11,6
2500 -5000	100	0,004	341 946	1,3
5000+	10	0,00001	1 691 250	6,5
Toplam	264 357	100	26 009 766	100

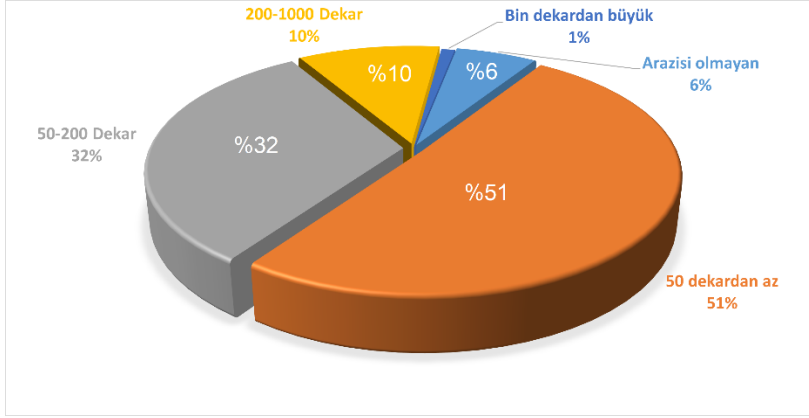
Kaynak: 2001 Genel Tarım Sayımı TÜİK sonuçlarından yararlanarak araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 22: GAP Bölgesinde İller itibariyle Tarım Arazisinin Dağılımı

Kaynak: 2001 TÜİK Genel Tarım Sayımı sonuçlarından yararlanılarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

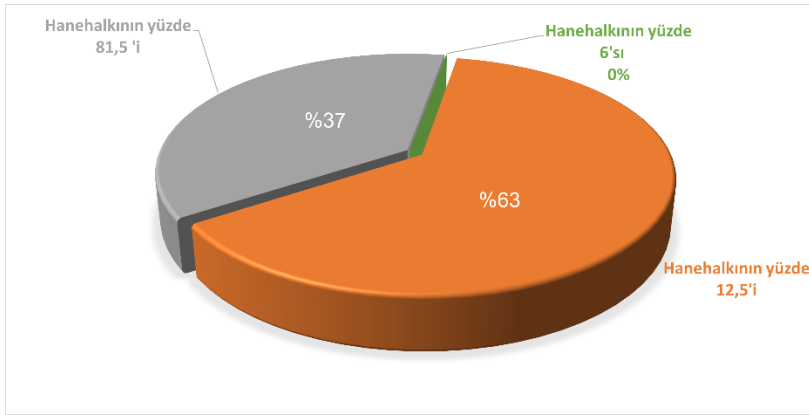
Şekil 22'nin incelenmesinden de görüleceği gibi en geniş tarım arazisine sahip iller Şanlıurfa Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep'tir. Bu dört il bölgedeki tarım topraklarının %79'una sahiptir.

Şekil 23. GAP Bölgesinde Arazi Büyüklüklerinin Hanehalkı Oranına Dağılımı

Kaynak: 2001 TÜİK Genel Tarım Sayımı sonuçlarından yararlanılarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

GAP'ta Toprak dağılımındaki adaletsizlik: TÜİK'in 2001 Genel Tarım sayımı istatistiksel verilerine göre, GAP Bölgesinde çiftçilerin %6'sı topraksızdır. Şekil 23 'te görüldüğü gibi hanehalkının %51'i 50 dekardan daha az toprağa sahip olup ancak geçimlik üretim yapabilmektedir.

Şekil 24. GAP Bölgesindeki Tarım Arazilerinin Hanehalkı na Göre Dağılımı

Kaynak: 2001 TÜİK Genel Tarım Sayımı sonuçlarından yararlanılarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir

Şekil 24 'te görüldüğü gibi bölge genelinde aşiret yapısının hakim olması nedeniyle toprakların %63'ü, ailelerin %12,5'i tarafından işletilmektedir. Toprakların %37'si ise bölgedeki çiftçilerin %81,5'i tarafından işletilmektedir. Belirli dönemlerde yapılan toprak reformu girişimlerinden istenilen sonuç alınamamıştır. Toprak dağılımındaki bu eşitsiz yapı sulamaya açılacak topraklar açısından da eşitsizlik yaratacaktır. Bilbay'a göre(15) Bölgede sulamaya açılacak olan tarım arazilerinin yarısını işletme sahiplerinin %6,2'si, %10'unu ise işletme sahiplerinin %61,4'ü işleyebilecektir. Bu gerçekler potansiyelden faydalanma oranını düşürdüğü gibi, gelir düşüklüğü nedeniyle modern tarım tekniklerine geçişleri engellemektedir. Toprakta alkalilik, tuzluluk, yüksek taban suyu problemleri, mücadelesi giderek pahalılaştıran yabancı ot ve zararlı salgınlarına neden olmaktadır. Harran'ın ürün deseni tarımsal mekanizasyon ağırlıklı olduğu için kısa zamanda yapılması gereken bakım işlerine daha güçlü, daha fazla miktarda traktör ve alet- ekipmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da atıl kapasiteye ve ölü sermaye yatırımına neden olmaktadır. Öte yandan kısa dönemlere dağılmış işgücü talepleri nedeniyle toprak sahiplerinde atıl işgücü olmakta ve az topraklı-topraksız aileler sürekli iş bulamadıklarından evlerinden-yurtlarından uzak diyarlara mevsimlik gezici

işçi olarak, bir yılda ortalama 2 ile 5 ayı yere gitmektedir (4).

GAP Bölgesinde toprak dağılımı iller ölçeğinde incelendiğinde Diyarbakır , Şanlıurfa ve Şırnak toprak eşitsizliğinin en yüksek olduğu iller olarak ortaya çıkmaktadır. Bu illerden Diyarbakır'da ailelerin % 13,5'i, Şırnak'ta %18,5'i, topraksızdır. TÜİK'in 2001 Genel Tarım sayımı istatistiksel verilerine göre, Diyarbakır'da topraksız ve az topraklı(20 dekar ve daha az) ailelerin oranı yüzde kırkiki'dir (22 bin aile) .Bu aileler, toprakların ancak yüzde dördüne sahiptir. Buna karşılık, Diyarbakır'da toprakların yüzde kırbirinden daha fazlası ailelerin yüzde üçünün denetimindedir .Şanlıurfa'da 10 milyon dekara yakın tarım toprağının yüzde otuza yakını ailelerin yüzde 1,5'ine aittir (30). Bu iki ilde gözlenen yüksek toprak birikmesi uzun yıllara dayanan feodal mülkiyet ilişkilerinin bir mirasıdır. Miras yoluyla ve büyük toprak sahiplerinin kent burjuvazisine dönüşmesi sürecinde belli toprak parçalanmaları olsa da, Güneydoğu Anadolu'da hala bir toprak reformu gerektirecek mülkiyet eşitsizliği vardır (30).

10.2. İç Göçler

Net göç; bir yerleşim yerinin aldığı göç ile verdiği göç arasındaki farktır. Yerleşim yerinin aldığı göç, verdiğiğinden fazla ise net göç pozitif, aldığı göç verdiğiğinden az ise net göç negatiftir. Net göç hızı; net göçün hesaplandığı nüfusta yaşayan bireyin yıla bölümü olarak da ifade edilebilir. Buna göre; Türkiye genelinde negatif net göç hızı sıralamasında, 2008 yılında 3 il (Mardin, Adıyaman, Diyarbakır) bulunurken 2023 yılında 4 il (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa) ilk 20'de bulunmaktadır.

2023 yılında Bölge'de pozitif net göç hızı en yüksek olan il binde 33,72 ile Kilis'tir. Bunu sırasıyla Kilis, Siirt, Mardin, Batman, Şırnak illeri takip etmektedir. Bölgede en fazla göç alan-veren illere bakıldığında; en fazla göç alan illerin sırasıyla Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır olduğu görülmektedir. Bu iller diğer illere göre daha fazla göç almasına rağmen aldıkları göçten fazlasını verdikleri için net göç hızları negatiftir. 2023 yılında GAP Bölgesi'ne 241.761 kişi göç ederken Bölgeden diğer bölgelere 272.241 kişi göç etmiştir. GAP Bölgesi'nin net göç hızı binde -3,23 olarak gerçekleşmiştir (Tablo15). Tablo 21 deki istatistiki veriler Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan iç göç olayını yansıtmaktadır.

büyük oranda hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir.

11.GAP'ta STRATEJİK HEDEFLER VE DÖRT YILLIK YENİ NESİL BÖLGE KALKINMA PROGRAMI

11.1.GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin Stratejik Planı Hedefleri

GAP yatırımları, yaklaşık 50 kamu kurum ve kuruluşunun ekonomik ve sosyal sektörlerdeki proje ve faaliyetlerinin toplamından oluşmaktadır. Farklı sektörlerde çeşitli kuruluşlar tarafından yürütülen bu yatırımlar için tahsis edilen ödenekler, projeleri uygulayan kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım bütçesinde yer almakta ve ilgili kurum tarafından kullanılmaktadır.

Bu nedenle bölgede yapılacak uygulamaların çok kapsamlı olması nedeniyle planlama, projelendirme, uygulama ve izleme-değerlendirme fonksiyonlarının bütünlük ve koordinasyon içinde gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Burada bu koordinasyonun GAP BKİ tarafından sağlanması amaçlanmıştır.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan 2024-2028 Stratejik Planında 2019, 2020, 2021, 2022 yılına ait İdare birimlerinin performans tabloları incelenmiştir(7).

Burada 157 performans göstergesinden yaklaşık dörtte birinde hedeflere ait gerçekleştirmelerin beklenen düzeyde olmadığı, hedeflere ulaşamadığı görülmüştür. Göstergelerin genel olarak sapma nedenleri olarak da:

- Başkanlığımızca teklif edilen projelerin yatırım programına alınmaması,
- Hedef göstergelerin yeterince sahiplenilmemesi,
- Göstergeleri hedefleyen birimlerde meydana gelen değişimler olarak

verilmiştir.

11.2.GAP'ta Dört Yıllık 'Yeni Nesil Bölge Kalkınma Programı :2024-2028

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı Dr. Hasan Maral GAP'ta son olarak 3 yıllık bir süreyi kapsayan 2021-2023 dönemi GAP Bölge Kalkınma Programı'nın başarı ile tamamlandığını vurgulayarak "Bu program; 3 amaç, 9 hedef ve 15 sektörel operasyonel programdan (SOP) oluşmuş, belirlenen amaç, hedef ve SOP'lar vasıtasıyla, GAP Bölgesi'nin diğer bölgeler ile gelişmişlik farklarının azaltılması için çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda "Tarımda Rekabet Gücünün Artırılması ve Sürdürülebilir Çevre", "[Turizm](#) ve Sanayide Ekonomik Büyüme" ve "Beşeri ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi" amaçları GAP Bölge Kalkınma Programı'nın ana omurgasını oluşturmuştur. Söz konusu programın tamamlanmasını müteakip 12. Kalkınma Planı ile eş zamanlı olarak uygulanacak ve 2024-2028 yıllarını kapsayacak Yeni Nesil Bölge Kalkınma Programı tamamlanmış olup önümüzdeki günlerde kamuoyu ile paylaşılacaktır." açıklamasını yapmıştır⁵.

Önümüzdeki 4 yıllık programlarında kırsal kalkınma, tarımsal altyapının geliştirilmesi, hayvancılık altyapısının geliştirilmesi, tarım ve tarıma dayalı sanayide bütünlük kaynak verimliliği, organik ve iyi tarım uygulamaları, hassas tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, tarımsal eğitim yayım, çevre- altyapı vb. birçok ana başlık altında model

⁵ GAP Bölgesi'ndeki sulama yatırımlarında yüzde 72'ye ulaşılacak <https://www.ekonomim.com/sehirler/gap-bolgesindeki-sulama-yatirimlarinda-yuzde-72ye-ulasilacak-haberi-723280> 4 Ocak 2024

projeler yürütüleceği bilgisini paylaşan GAP BKİ Başkanı Dr. Hasan Maral, 'afetlere dirençlilik' alanın yeni kalkınma programlarında tüm çalışmaları kesen bir tema olacağını belirtmiştir. Bu açıklamalar önümüzdeki yıllarda GAP'ta yeni nesil bir bölgesel kalkınma programı uygulanmasının planlandığını ortaya koymaktadır.

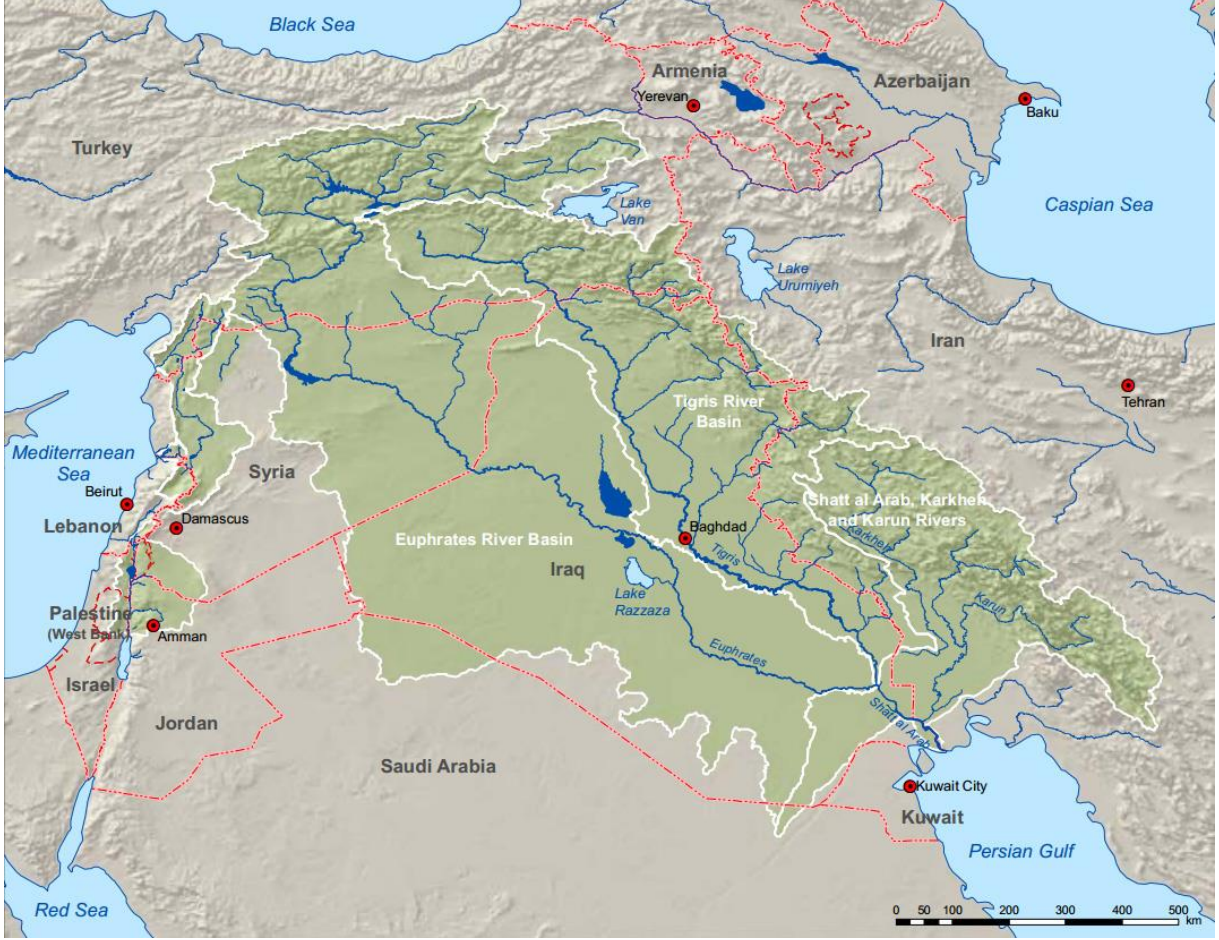
12.GAP'IN ULUSLARARASI BOYUTU

GAP, sınıraşan sularımızın (Fırat ve Dicle nehirleri) geliştirilmesine dayalı bir entegre bölge kalkınma projesi olması nedeniyle uluslararası ilişkileri de etkilemiştir. Bu kapsamda Suriye, Irak ve Türkiye arasında sınır aşan suların paylaşımı konusunda özellikle GAP sonrası ülkelerin iç işlerini, ikili ve üçlü ilişkilerini geren uluslararası boyutlu sorunlar ortaya çıkmıştır.

GAP'taki projelerin geliştirilmesi döneminde Türkiye'nin su politikası, kıyıdaş ülkeleri mağdur etmeme üzerinde şekillenmiş ve uygulanmıştır. Türkiye suyu bölgede barış ve işbirliği aracı olarak gördüğünü resmî ve gayri resmî yollardan birçok kez vurgulamıştır. Ancak Dicle ve Fırat'a kıyıdaş olan ülkelerin itirazlarının GAP şekillendikçe arttığı ve uluslararasılaştığı görülmüştür.

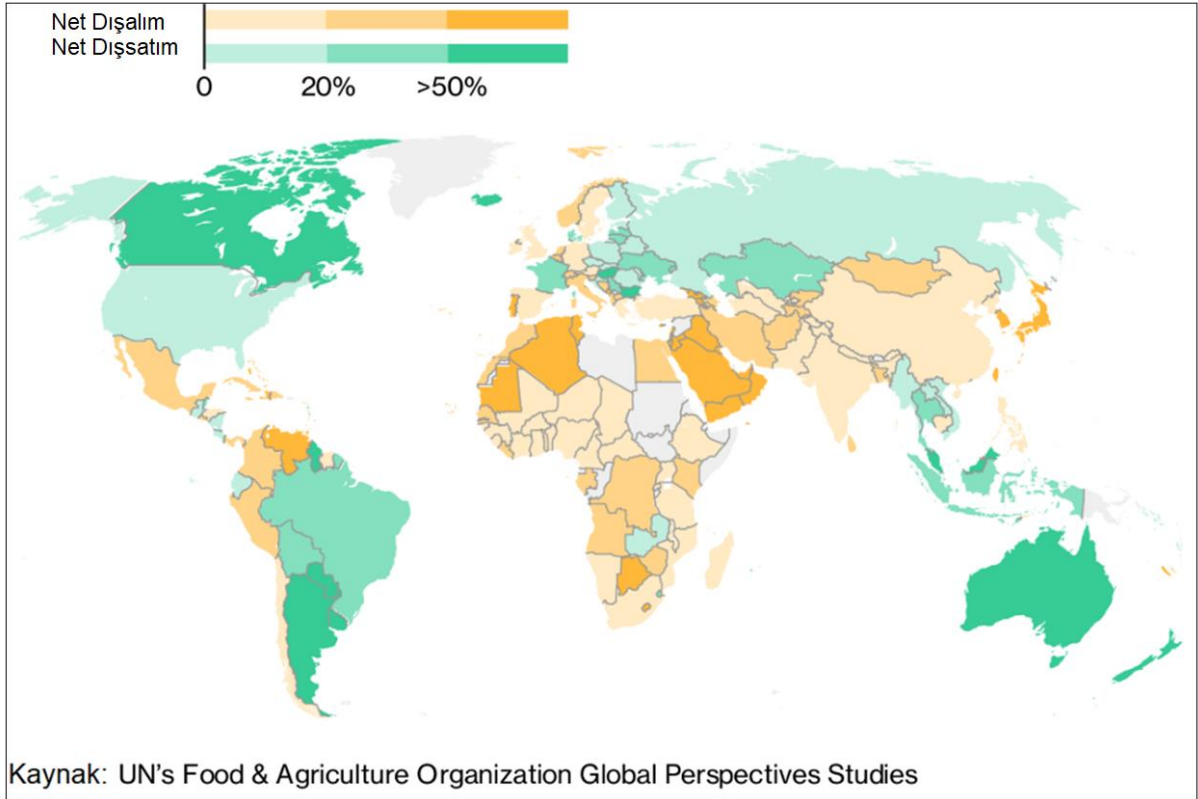
Özellikle 2000'lerin başından itibaren Irak ve Suriye'de çok büyük iç çatışmalar yaşanmış ancak bu dönemde GAP'taki gelişme yavaş da olsa sürmüştür. Bu gelişme ve bölgede bugün ortaya çıkan durum GAP'ın sınıraşan sularının kıyıdaş ülkeler tarafından geçmişten daha farklı bir paradigma ile değerlendirilmesinin daha uygun olacağına işaret etmektedir. Bir diğer deyişle yeni paradigma, suyun bölüşümü yerine bölgesel gelişme ve gıda güvencesi için su'dan sağlanacak olan faydaların paylaşımına doğru evrilmelidir.

Bu yeni bölgesel işbirliği ve gelişme anlayışının temelinde bölge ülkelerinin sahip oldukları potansiyellerden karşılıklı fayda anlayışı ile en üst seviyede faydalanabilmek olmalıdır. Bunun için bölgesel kalkınmaya yönelik ortak projeler üzerinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu bölgesel projelerin bir ortak merkezi birimin koordinasyonunda oluşturulması mümkündür. Bu kurumsal yapı ülkelerin yerel potansiyellerinin harekete geçirilmesi amacıyla proje geliştirme ve uygulamada etkin bir rol üstlenebilir. Bu kapsamda suyun hakça, akılcı ve etkin kullanımı esas alınarak su ve gıda güvenliğini sağlama konusunda uygulanabilir ortak hedefler konulabilir. Bu çalışmada GAP bölge ülkelerinin ortak fayda üretebileceği bir entegre altyapı olarak değerlendirilebilir. Kısaca GAP, bölgenin orta vadede istikrarına yönelik ortak yatırımlar üzerinden karşılıklı işbirliğinin gerçekleşebileceği somut bir projedir. Özetle GAP, su'dan oluşturulacak olan faydaların tüm bölgenin istikrarı için kullanılabilmesine yönelik çok farklı imkanlar sunabilecek bir altyapı olarak ortaya çıkmıştır.

Harita 3. GAP Bölgesi, Dicle ve Fırat Nehir Havzaları ve kıyıdaş ülkeler

Soğuk Savaş döneminin küresel ekonomik ve uluslararası ilişkiler döneminde planlanan bir entegre kalkınma projesi olan GAP, bugün siyasi olarak yeniden şekillendirilmeye çalışılan bir bölgeye sınırdaş bir proje olmuştur. İklimde ve bölgede yaşanan siyasi gelişmeler GAP'ın bölgesel fayda sınırlarını genişletmiştir.

Harita 4. Dünya gıda ticaretinde ülkelerin net dışalım ve net dışsatımı ⁶

Arap Yarımadasının Gıda Güvencesi : Ortadoğu ve Arap Yarımadasında hızlı nüfus artışıyla birlikte gıda talebi de artıp çeşitlenmektedir. BM 'nin Şekil 5 'de verilen haritasında Arap yarımadası net gıda ithalatçısı olarak görülmektedir. Bu bölgede yıllık 30 milyar dolarlık bir gıda pazarı bulunmaktadır. Bu gıda pazarında Avrupa Birliği, ABD, Avustralya, Yeni Zelanda, Brezilya, Kanada gibi uzak ülkeler öne çıkmaktadır⁷.

Prof. Dr. Ahmet Şahinöz bir söyleşisinde⁸ "Ortadoğu ülkelerinin coğrafi nedenlerden dolayı gıda taleplerini kendi üretimleri ile karşılamaları mümkün değildir. Dolayısıyla bu ülkelerin gıda ithalatları uzun yıllar boyunca artarak devam edecektir. Türkiye'nin GAP bölgesinde bir üretim planlamasına gitmesi ve üretim planlamasını da Ortadoğu ülkelerinin gıda pazarlarının yapısına uygun olarak yapması gerekmektedir" demektedir.

GAP'ın tamamlanması ile bu pazardaki talebinin önemli bir bölümü çok daha uygun şartlarla GAP Bölgesindeki üretimden karşılanabilir. Bölgedeki ilişkiler sıfır toplam yerine kazan kazan anlayışıyla ele alındığında, coğrafi yakınlık, tüketim kalıpları ve tüketim alışkanlıklarındaki benzerlik bu alandaki işbirliğini kolaylaştıracaktır. Ancak bölgedeki siyasi gelişmelerin iklim değişikliği ile birlikte suyun güvenleştirilmesine neden olması ve istikrarsızlığı beslemesi ihtimali de düşük bir ihtimal değildir. GAP, bugünden planlanması durumunda Arap Yarımadasında istikrar ve işbirliği için birçok imkan sunacak bir altyapı olma özelliği taşımaktadır.

⁶Countries Are Starting to Hoard Food, Threatening Global Trade (March 30 2020)

<https://www.supplychainbrain.com/articles/31071-countries-are-starting-to-hoard-food-threatening-global-trade> erişim: 17 07 2020.

⁷ Prof. Dr. Ahmet Şahinöz: "GAP Ortadoğu'yu Doyurur" Söyleşi (2011). ORSAM

<https://www.orsam.org.tr/tr/prof-dr-ahmet-sahinoz-gap-ortadogu-yu-doyurur-2/> erişim: 15 07 2020.

⁸ Prof. Dr. Ahmet Şahinöz: "GAP Ortadoğu'yu Doyurur" Söyleşi (2011). ORSAM

<https://www.orsam.org.tr/tr/prof-dr-ahmet-sahinoz-gap-ortadogu-yu-doyurur-2/> erişim: 15 07 2020.

13. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

GAP, kuşkusuz bölgenin ve ülkemizin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle küresel iklim değişikliklerinin ve kuraklığın her geçen gün kendini daha yoğun bir biçimde hissettirdiği günümüzde, GAP'ın özellikle tarım ve enerji sektöründe bölge ve ülke ekonomisine sağladığı ekonomik katkı yadsınmaz bir gerçektir. GAP sulama projelerinin tamamlanmasıyla yaklaşık 1.7 milyon hektar alanın sulamaya açılması hedeflenmektedir ki bu yörenin tarım ağırlıklı yapısı göz önüne alındığında hayati bir önem taşımaktadır. Tarım yörenin lokomotif sektörüdür. Bölge sanayinin gelişimi, girişimci sınıfın desteklenmesi, ulaşım ve alt yapının geliştirilmesi yönünde yürütülen projelerin de önemi büyüktür. 2024 yılı itibariyle GAP'taki enerji yatırımlarında %91,2 oranında fiziki gerçekleşme sağlanmış ve ilk etapta sulanacak 1 milyon 60 bin hektarlık alanın yaklaşık üçte ikisi sulamaya açılmıştır. GAP kapsamında 2024 yılı itibariyle 14 hidroelektrik santrali tamamlanmıştır. GAP Bölgesindeki hidroelektrik enerjinin büyük bölümü Fırat Nehri üzerindeki barajlardan elde edilmektedir. Bu barajlardan başlangıçta yıllık 20 milyar kWh olan enerji üretimi son 30 yılda tedrici olarak azalmış ve 15 milyar kWh'a düşmüştür. Bu düşüşte iklim değişikliğinin rol oynadığı değerlendirilmektedir.

Ayrıca GAP Bölgesindeki sulamaların yaklaşık üçte biri pompaj sulamaları olup bu sulamaların elektrik enerjisi ihtiyacının yenilenebilir kaynaklardan ucuz ve güvenilir bir şekilde sağlanması için teşviklerin artırılması önem taşımaktadır

Bölgede kuru tarım yapılan araziler son dönemde daha sık ve şiddetli olarak bölgesel kuraklıklar yaşamaktadır. Bu nedenle iklim değişikliğinin bölgede su kaynaklarına ve tarıma olan etkisi çok detaylı bir şekilde araştırılmalı ve bölge birçok açıdan iklim değişikliğine dirençli duruma getirilmelidir.

Her ne kadar GAP bünyesinde yürütülmekte olan çalışmalar, bölgenin topyekün kalkınmasına katkıda bulunuyorsa da, mevcut göstergeler bölge illerinin bazılarının hala ciddi ekonomik ve sosyal sorunlara sahip olduğunu göstermektedir. İşsizlik, yoksulluk, eğitim, sağlık gelir ve mülkiyet dağılımı açısından bölge içinde iller arasında ve illerin ilçeleri arasında eşitsizliklerin devam ettiği görülmektedir

Sınır ülkelerinden gelen geçici koruma statüsündeki sığınmacıların önemli bir bölümünün GAP illerinde yaşadığı ve GAP'ın yarattığı olanakların bu sığınmacıların sosyo-ekonomik yüklerinin taşınmasında önemli bir işlev gördüğü söylenebilir. Ayrıca bölge bir başka doğal felaketin acısı ve yükü ile karşılaşmıştır. 6 Şubat 2023 depremi, içinde GAP Bölgesi illeri olan Kahramanmaraş, Kilis, Gaziantep, Diyarbakır, Adıyaman, Şanlıurfa, Batman, Mardin in de yer aldığı toplam 11 ilimizi çok etkilemiştir. GAP bugüne kadar yarattığı olanaklarla Bölgede yaşanan bu büyük felaketin yaralarının sarılmasında da etkili bir rol oynamaktadır.

29 Aralık 2024 tarihinde Cumhurbaşkanı Yardımcısı Sn. Cevdet Yılmaz başkanlığında Şanlıurfa'da gerçekleştirilen Ekonomi Koordinasyon Kurulu toplantısı sonrasında yapılan açıklamada GAP'ın bölge kalkınmasına olan etkisinin artırılması gerektiği ve **bu süreçte tarımın itici güç olmasına yönelik çalışmaların hızlanacağı vurgusu yer almıştır. Bu açıklama GAP'ın bölge kalkınmasına olan etkisinin ve bu süreçte tarımın itici güç olmasının önemini de ortaya koymuştur.**

GAP, 1980 yılında başlayan ve neredeyse yarım asırdır devam eden suya dayalı entegre bölgesel kalkınma projesidir. Enerji projelerinde fiziki tamamlanma oranı yaklaşık %92 olmuş, ve planlanan alanın yaklaşık üçte ikisi sulamaya açılmıştır.

GAP'ın genel kalkınma hedefleri arasında bölgesel kalkınmayı sağlamak, bölgelerarası farklılıkları gidermek, bölgede ekonomik ve sosyal koşulları iyileştirmek yöre halkının refah düzeyini ve yaşam standartlarını yükseltmek vardır. Her ne kadar GAP, bölgenin ekonomik, sosyal, toplumsal yönden kalkınmasını amaçlamakta ve dolaylı olarak Türkiye'nin ulusal kalkınmasına da hizmet etmektedir.

GAP'ta sulamaya açılan alanın artışı ile bölge ölçeğinde ve bölge içindeki eşitsizliğin azalacağı ve sosyo-ekonomik gelişmenin hızlanacağı düşünülmüştür. GAP'ta sulama projelerinin kademeli olarak hizmete girmesi ile gelişme katedilmiş ancak istenilen sonuçlar tam olarak elde edilememiştir. Sulamaya açılan alan 680 000 hektara ulaşmış olmasına rağmen ürün çeşitliliği ve buna paralel tarıma dayalı sanayi ve katma değerli üretim gelişmesi yeterince gerçekleşmemiştir. Tarım-sanayi-ticaret bütünleşmesi tam olarak sağlanamamıştır. Bu da GAP'ta sulama ve nema ilişkisinin araştırılmasını gerekli kılmıştır.

Bölge içindeki gelişme eşitsiz: Bölgedeki sanayi ve istihdam edilen kişi sayısı dikkate alındığında üç ilin (Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa) dışında geri kalan 6 ilde sanayinin yeterince gelişmediği görülmektedir.

Bölgedeki imalat sanayi ve istihdamdaki gelişmeler daha çok Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde gerçekleşmiş, bu gelişmenin diğer 6 ile yayılması gecikmiştir. Proje'nin bölge içindeki gelir dağılımına olumlu etkisi yeterince gerçekleşmemiştir.

Bölgede tarım, sanayi, ticaret bütünleşmesi ile; geniş bir pazar oluşturulması, ticaretin artırılması, imalat sanayi üretiminin daha verimli hale getirilmesi, marka oluşturulması ve dış piyasada rekabet edebilirliğinin artırılması, sermayenin çekilerek büyük yeni iş alanlarının oluşturulması konularında yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralamasına göre GAP Bölgesi illerinde sosyo-ekonomik gelişmişlik derecelerinde Gaziantep dışında bir ilerleme gerçekleşmemiştir. 2016 -2021 yılları arasında kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın Gaziantep, Şırnak ve Mardin'de çok az arttığı bunun dışındaki illerde azaldığı görülmektedir. Bu azalma en fazla Şanlıurfa'da gerçekleşmiş ve bu değer kişi başına 4038 \$'dan 3012 \$'a gerilemiştir.

Bu göstergelerle Gaziantep dışındaki illerin sosyo-ekonomik yönden planlanan gelişmeden yeterince faydalanmadığı ve illerin gelişmişlik kademesinde ilerleme konusunda istenilen düzeyi tutturamadığı ayrıca Şanlıurfa'da önemli bir gerileme yaşandığı söylenebilir.

Bir başka deyişle sosyo-ekonomik gelişme yönünden GAP Bölgesi illeri karşılaştırıldığında her alanda eşitsizlik sürmektedir. Bu eşitsizlik birkaç il dışında GAP'ın bölge olarak gelişme ve kalkınma hedef ve amaçlarının diğer illerdeki etkisinin çok sınırlı kaldığı görülmektedir.

GAP bölgesindeki kişi başına düşen gelirin dağılımında sadece son yüzde yirmilik dilimde önemli bir artış olduğu diğer dilimlerde ise azalma gerçekleştiği görülmektedir. İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralamasına göre GAP Bölgesi illerinde sosyo-ekonomik gelişmişlik derecelerinde Gaziantep dışında bir ilerleme gerçekleşmemiştir

Gelir artışı ve İstihdam :2016 -2021 yılları arasında kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın Gaziantep, Şırnak ve Mardin'de çok az arttığı bunun dışındaki illerde azaldığı görülmektedir. GAP Bölgesindeki işsizlik oranında yıllar içinde iki katına varan artış ve azalmalar yaşanmıştır Bu durum GAP'taki ilerlemenin işsizliği sürekli bir şekilde azaltacak

yönde istikrarlı bir şekilde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra bölgede istihdamda artış yaşanmış ancak Master planındaki istihdam hedefinin gerisinde kalınmış ve tarımsal istihdamda hedeflenen seviyeye ulaşılamamıştır.

GAP Bölgesinde kişi başına düşen yıllık gelirin dağılımı incelendiğinde 2023 yılında 2007 yılına kıyasla birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü yüzde yirmilik dilimlerde yer alan kişilerin bölge gelirinden aldıkları payın düştüğü görülmektedir. Buna karşın son yüzde yirmilik dilimde yer alan kişilerin gelir düzeyi önemli ölçüde artmıştır. Bu durum GAP bölgesindeki kişi başına düşen gelirin dağılımında sadece son yüzde yirmilik dilimde önemli bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da bölgenin gelir dağılımındaki bozukluğu açıkça göstermektedir. GAP, gerek bölgenin gelirini bütün olarak arttırmayı, gerekse bölge içindeki gelir dağılımını olumlu bir biçimde etkilemeyi hedeflemiş olmasına rağmen özellikle bölge içindeki gelir dağılımına olumlu etkisi yeterince gerçekleşmemiştir. GAP Bölgesel eşitsizliği azaltma amacına yönelik bir kalkınma projesi iken bölge içindeki eşitsizliğin azaltılması konusunda yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

GAP Master Plan çalışmasına göre; sulama projeleri tamamlandığında yaratılacak toplam ilave katma değer % 31.8 'i tarım, % 17 .1 'i sanayi ve %51. 1 'i hizmetler sektöründen elde edilecektir. Toplam tahmini istihdam 3 305 bin kişi olacak, bunun 1 929 bini tarım kesiminde, 309 bini sanayi kesiminde ve 1 067 bini hizmetler kesiminde çalışacaktır. GAP'ta sulama projelerinin yaklaşık üçte ikisi tamamlanmıştır. Ancak Master Planda belirtilen hedeflere ulaşıp ulaşılamayacağı mevcut eğilim ve veriler analiz edilerek incelenebilir. Bugünkü verilerle bu analiz yapıldığında tarımdaki istihdamın artmadığı ve istihdamın daha çok hizmetler sektöründe toplanmakta olduğu görülmektedir.

İmalat sanayindeki istihdam: GAP Bölgesinde imalat sanayi istihdamın yoğunlaştığı iller imalat sanayinin daha çok geliştiği Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeridir. Bölgede toplam istihdamın %84'ü bu illerde yoğunlaşmıştır. Bunda Şanlıurfa Diyarbakır, Mardin ve Gaziantep illerinin bölgedeki tarım topraklarının %79'una sahip olması ve bu illerin geçmişte tarım ve sanayi üretim altyapısı olarak daha gelişmiş olması da etkili olmuştur. GAP bölgesinde işletme sayısı ve istihdam uzun yıllar boyunca Gıda ve Tekstil sektöründe yoğunlaşarak artmıştır. Bu işletme sayısı ve istihdam daha çok Gaziantep Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde yer almaktadır. 2017 yılında bölgede toplam istihdamın %84'ü bu illerde yoğunlaşmıştır. Son yıllarda bölgenin tümünde imalat sanayinde istihdam artarken 2005 yılına göre Gaziantep ve Adıyaman'daki istihdamın toplam istihdam içindeki oranları azalmakta, diğer illerde ise tedrici bir artış görülmektedir. Bu illerden imalat sanayi istihdamındaki en çok artış Batman , Mardin de görülmektedir. Bu durum GAP Master Plan'da gelişmenin, "Kırık Gelişme Aksı" olarak tanımlanan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır merkezlerinde olacağı ve daha sonra ikinci ve üçüncü aşamalarda yayılacağı öngörüsünün uygulamaya geçişinin başlamakta olduğunu ortaya koymaktadır.

2021 yılında GAP Bölgesinde toplam istihdamın yaklaşık üçte ikisi tekstil, giyim eşyası ve deri imalatı sektörlerinde istihdam edilmektedir .Aynı yıl gıda sektöründeki istihdamın oranı %11 olarak son 20 yılın en düşük seviyesinde gerçekleşmiştir. Bölgede artan sulamanın da etkisi ile tekstil, giyim eşyası ve deri sektöründe gelişme görülürken gıda sektöründeki yavaşlama dikkat çekmektedir.

GAP Bölgesindeki işsizlik oranında yıllar içinde iki katına varan artış ve azalmalar yaşanmıştır Bu durum GAP'taki ilerlemenin işsizliği sürekli bir şekilde azaltacak yönde istikrarlı bir şekilde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Master planında hedeflenen istihdamın çok gerisinde kaldığı ve yıllar içinde tarımsal istihdamda hedeflenen

artışın olmadığı görülmektedir.

Hedeflendiği gibi bölgede tarımsal hasılanın yükseltilmesi ve gerçek potansiyeline ulaşması için katma değerli ürünlerin ve teknolojik uygulamalarının artırılması büyük önem taşımaktadır.

GAP Bölgesinde son yıllarda kırsaldan şehre doğru oluşan göçler artmıştır. Bu artış tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan nüfusta azalmalara yol açmıştır. Tarımdan kopan işgücünün büyük oranda hizmetler sektörüne kaydığı görülmektedir.

Toprak mülkiyeti dağılımı eşitsiz: Bölgede toprak mülkiyeti dağılımında büyük bir eşitsizlik vardır. TÜİK'in 2001 Genel Tarım sayımı istatistiksel verilerine göre, GAP Bölgesinde çiftçilerin %6'sı topraksızdır. Hanehalkının %51'i 50 dekardan daha az toprağa sahip olup ancak geçimlik üretim yapabilmektedir. Bu durum potansiyelden faydalanma oranını düşürdüğü gibi, gelir düşüklüğü nedeniyle modern tarım ve sulama tekniklerine geçişleri de engellemektedir. Bölge genelinde aşiret yapısının hakim olması nedeniyle toprakların yaklaşık üçte ikisi ailelerin %12,5'i tarafından işletilmektedir. Toprakların yaklaşık üçte biri ise bölgedeki çiftçilerin %81,5'i tarafından işletilmektedir.

Bölge genelinde aşiret yapısının hakim olması nedeniyle toprakların %63'ü, ailelerin %12,5'i tarafından işletilmektedir. Toprakların %37'si ise bölgedeki çiftçilerin %81,5'i tarafından işletilmektedir. Şanlıurfa'da 10 milyon dekara yakın tarım toprağının yüzde otuza yakını ailelerin yüzde 1,5'ine aittir . Bu iki ilde gözlenen yüksek toprak birikmesi uzun yıllara dayanan feodal mülkiyet ilişkilerinin bir mirasıdır. Miras yoluyla ve büyük toprak sahiplerinin kent burjuvazisine dönüşmesi sürecinde belli toprak parçalanmaları olsa da, Güneydoğu Anadolu'da hala bir toprak reformu gerektirecek mülkiyet eşitsizliği vardır .

Kamu tahsisleri düşük ve düzensiz :GAP'a yapılan kamu yatırım tahsis miktarlarının düşüklüğü ve düzensizliği GAP'ın ilerleme hızını etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Bu tahsisler uzun bir dönem çok düşük kalmış ve daha sonra düzensiz bir şekilde artıp azalmalar göstermiştir. Çok uzun bir dönem GAP Bölgesi'ndeki yatırımlara kamu kaynaklarından yılda ortalama %7 düzeyinde pay ayrılmış 2008- 2013 yılları arasında bu değer yaklaşık iki katına çıkmıştır. Ancak daha sonra tekrar sürekli olarak azalmaya başlamış ve 2021 2022, 2023 yıllarında yeniden hızlı bir artış eğilimine girmiştir. Bu da bu 3 yılda GAP'a yönelik siyasi ilginin arttığı anlamına gelmektedir.

GAP'ta tarım-sanayi ve ticaret bütünleşmeli :GAP'ta iklim durumu ve toprak yapısı dikkate alındığında yılda iki hatta üç ürün alınabileceği görülmektedir. Bu durumu GAP Master ve Eylem Planları da dikkate almış ve tarımsal üretimin sağlayacağı faydalara yönelik çok önemli hedefler koymuştur.2024 yılı itibariyle GAP bölgesinde ilk etapta sulanacak 1 milyon 60 bin hektarlık alanın yaklaşık üçte ikisi sulamaya açılmasına rağmen ürün çeşitliliği istenen düzeyde olmamış, tarıma dayalı sanayi ve katma değerli üretim gerektiği gibi gelişmemiştir.

GAP'tan beklenen hedeflere ulaşılabilmesi, tarımın sanayi sektörü ile bütünleşmesine bağlıdır. Tarım sanayi bütünleşmesi ile; geniş bir pazar oluşturulması, ticaretin artırılması, sınıai üretimin daha verimli hale getirilmesi, marka oluşturulması ve dış piyasada rekabet edebilirliğinin artırılması, büyük sermayenin bölgeye çekilmesi ve yatırımlara yönlendirilmesi ve yeni iş alanlarının oluşturulması gibi bir çok avantajlar sağlanabilmektedir. Tarım-sanayi-ticaret bütünleşmesi, diğer bir ifade ile bu kesimin birbiriyle bütünleşik olmasının teknik, ekonomik ve sosyal yönden önemli yararları vardır. Ekonomik yapılarında tarım sektörünün hakim olduğu gelişmekte olan ülkelerde tarıma dayalı ve tarıma girdi sağlayan sanayilerin

kurulması kapasitelerinin artırılması ve üretim kollarının genişletilmesi çok önemlidir. Bu şekilde yeni istihdam alanları yaratılmakta ,yeni pazarlar oluşturulmaktadır. Üreticilerin yaşam düzeyi yükselmekte ve kırsal toplumun kalkınması sağlanmaktadır Tarım ve tarıma dayalı sanayi ile tarım sektörüne girdi sağlayan sanayiler birbirini etkileyen ve bir etkileşim içinde olan sektörler olduğundan, GAP 'ta tarım, sanayi ve ticaret sektörünün bütünleşmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmakta ve nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşmaktadır.

GAP'ın ihracata etkisi: Bölgede GAP'ın ihracata etkisi olmuş ve yıllar boyunca sürekli ve tedrici olarak ihracat artmıştır. Ancak GAP mevcut durumuyla planlanan ihracat üssü olma hedefine ulaşamamıştır. Bu nedenle GAP Bölgesinin Türkiye ihracatındaki payı da düşük kalmıştır. Bundan dolayı GAP'tan ihracatın artırılması Urfa'da yapılan Ekonomik Koordinasyon Kurulu'nun gündemi içinde yer almıştır. Bölge'den 2023 yılında yapılan 14,4 milyar dolar ihracatın 12,1 milyar doları imalat sanayinden,1,3 milyar doları tarım, ormancılık ve balıkçılıktan,118 milyon doları ise madencilik ve taş ocakçılığında gelmiştir Ancak Bölgede ihracatın yanı sıra ithalatın da arttığı görülmektedir. Bölge'den 2023 yılında yapılan 9,3 milyar dolarlık ithalatın 7,5 milyar doları imalat sanayinde, 1,6 milyar doları ise tarım ve ormancılık sektöründe gerçekleşmiştir.. Bu durumda tarım sektöründe 2023 yılında bölgeden yapılan ihracatın ithalatı karşılamadığı görülmektedir.

GAP'a olan bakış yenilenmeli :GAP'ın sadece bir enerji ve sulama projesi olmayıp, bölgenin sosyal ve kültürel dönüşümünü gerçekleştirecek yapısal ve entegre bir topyekün kalkınma projesidir. GAP'ta sulamaya açılan alanlar artarken sulama nema ilişkisi de gözlemlenmelidir. Bu kapsamda istihdam alanı yaratan, gelir dağılımındaki dengesizliği azaltan küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, piyasalara ulaşımın artırılması, teknoloji, bilgilendirme gibi çalışmalar da birlikte yürütülmelidir.

Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun açıklamasındaki, projenin bölgenin kalkınmasına olan etkisinin artırılması ve bunda da tarımsal üretimin itici güç olması hedeflerinin gerçekleşmesi bölge ve ülkemiz için çok önemlidir. Bu kapsamda GAP'a olan bakış yenilenmeli ve tarıma dayalı sanayiye devlet desteği artırılmalıdır. Bunun yanısıra yeni teknoloji ile organik tarım, tarımsal sulamada yenilenebilir enerji projeleri, etkin kooperatifçilik, çiftçi eğitimi gibi çeşitli alanlara yönelik uygulamalar hızlanarak sürdürülmelidir. Ürün planlaması, pazarlama ve ihracat ilişkilerine yönelik çalışmaların etkinliği artırılmalıdır.

.İklim değişikliği ve bölgedeki yeni jeopolitik durum GAP'ın stratejik ve ekonomik önemini çok arttırmıştır. Planlarda yer aldığı gibi bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayiler yönünden bir ihracat üssü olması mümkündür. Bunun için de bölgede tarım sektörünün kalkınmanın itici gücü olmasının önündeki sorunların çözülmesi gerekmektedir.

Soğuk Savaş döneminin küresel ekonomik ve uluslararası ilişkiler döneminde planlanan bir entegre kalkınma projesi olan GAP, bugün siyasi olarak yeniden şekillendirilmeye çalışılan bir bölgeye sınırdaş bir proje olmuştur. İklimdeki değişiklikler ve bölgede yaşanan siyasi gelişmeler GAP'ın bölgesel fayda sınırlarını genişletmiştir Suriye'de yaşanan son gelişmeler GAP'ın ekonomik ve stratejik açılarından önemini arttırmıştır. GAP, su'dan oluşturulacak olan faydaların tüm bölgenin istikrarı için kullanılabilmesine yönelik çok farklı imkanlar sunabilecek bir proje olarak önümüzdedir. Stratejik önemi artan bu projemizi bölgedeki yeni jeopolitik durumu dikkate alıp hem korumalı hem de geliştirmeliyiz.

14.KAYNAKLAR

- [1] 2023 Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum .GAP BKİ Başkanlığı.2024
- [2] TAGEM 2021 Tarımsal Sulama Sektör Politika Belgesi 2021 - 2025
T.C. TARIM VE ORMAN BAKANLIĞI Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü
Ankara 2021
- [3] ÇULLU, M.A., Açıkgöz, M., (2010). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin Tarımsal Kalkınmaya Etkileri. Türkiye Ziraat Mühendisleri VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-2 s.1245-1250. Ankara.
- [4] YILDIRIM E.A. (2023) "GAP'ta hedefler neydi sonuç ne oldu?" Tarım Dünyası.
<https://www.tarimdunyasi.net/2023/01/18/gapta-hedefler-neydi-sonuc-ne-oldu/>
- [5] TOY İ. (2015) "Güneydoğu Anadolu Projesi GAP'ın Türkiye ve Ortadoğu Ekonomi Politikasına Etkileri" Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2015. T.C. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Ana Bilim Dalı
- [6] KARADAVUT U. Erdoğan C. Can E., (2001) "GAP Bölgesinde Tarıma Dayalı Sanayilerin Geliştirilmesinde Tarımsal Üretimin Yeri ve Önemi " II. GAP VE SANAYİ KONGRESİ TMMOB Makina Mühendisleri Odası II. GAP ve Sanayi Kongresi 29-30 Eylül 2001 Diyarbakır.
- [7] GAP BKİ Stratejik Plan 2024-2028 .T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Şanlıurfa
- [8] KARLI, B., (1998). GAP Alanındaki İllerde Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişme Stratejisi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, s. 354-363, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayını No: 35, Ankara.
- [9] KARLI, B. (2002) "GAP Alanındaki Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları "T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, TEAE Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Ankara
- [10] GAP'ta sanayi tarıma dayalı <https://gaziantepsabah.com/20-yil-once/gapta-sanayi-tarima-dayali/131845>. 11 Mart 2022
- [11] KARLI B., Bilgiç A.,Eren G. (2008) "Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiler GAP Örneği" May 2008 Conference: GAP Ekseninde Gelişen Değişen Hilvan Sempozyumu Şanlıurfa.
- [12] DOĞAN H.H, Yıldız D.(2024) "Türkiye'de Bölge Planlaması ve Nehir Havzası Yönetimi" PALME Yayınevi -Ankara
- [13] YILDIZ D. Özel İ.,Doğan H.,Özdemir H. (2023) " Dicle- Fırat Havzasında İklim Değişikliğinin Etkisi Artıyor .Keban, Karakaya ve Atatürk Barajlarının Elektrik Üretimi 30 Yılda Ortalama %25 Azaldı " Su Politikaları Derneği. Rapor No: 52. Ankara.17 Kasım 2023
- [14] Yildiz, D., Yildiz, D. & Gunes, M.S. (2019). Analysis of long-term natural streamflow trends in Upper Euphrates River Basin. European Journal of Science and Technology, (15), 118-131
- [15] BİLBAY F. Ö. (2022) Türkiye'de Su Yönetimi Güneydoğu Anadolu Projesi Özelinde Bir Araştırma Aralık 2022 Paradigma Akademi.

- [16] GAP SANAYİ GELİŞİM RAPORU 2012-GAP BKİ Başkanlığı ISBN 978-605-4667-10-9
- [17] YILDIZ Ö. (2008) GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 8 (1) 2008: 287- 300
- [18] YILDIZ D.(2009) GAP Bölgede Ekonomik Stratejik ve Siyasal Gelişmeler .Truva Yayınları. Şubat 2009.İstanbul
- [19] YILDIZ D. (2021) GAP'ta Nerede Kalmıştık? Tarım Gündem Dergisi
- [20] ÜZEN N.,Çetin Ö.,Tarı F.A.(2013) “GAP Bölgesinde Sulamanın Etkisi, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri “Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi.2013, 17(2): 37-42 J. Agric. Fac. Harran Univ., 17(2): 37-42
- [21] TÜZÜN A. M., M. Açıkgoz, R. Yenigün, F. Başata, T. Söylemez, İ. Avşar, H. Demir, N. Mutlu, S. Almasulu, G. Er, N. Baysan, G. Karaca Bilen, H. Özaslan. (2005). Dünyada, Türkiye’de ve GAP’ta Tarım. T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- [22] 2013-2023 Güneydoğu Anadolu Proje Son Durum Raporları. GAP BKİ. www.gap.gov.tr
- [23] 2022 Güneydoğu Anadolu Proje Son Durum Raporu GAP BKİ. www.gap.gov.tr
- [24] KIVILCIM Metin Özcan M.K,Özlale Ü. (2012) GAP Bölgesi Gelir Dağılımı "GAP BÖLGESİNDE DIŞ TİCARET ve TARIM Kitabı" TEK Yayını 2004
- [25] GÖKÇE B.(2010) “Bir Bölgesel Dönüşüm Projesi Olarak GAP’ın Dünü ve Bugünü” Bölgesel Kalkınma’nın Can Suyu GAP Kitabı GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve Sosyoloji Derneği 2010-Ankara
- [26] GAP Raporu -GAP’ta Ne Oldu? (2008) Ed:Dursun Yıldız USİAD Yayını Mart 2008
- [27] GÖKÇE, Birsen vd. (2010) ; Bölgesel Kalkınmanın Cansuyu, Karşılaştırmalı Sosyal ve Ekonomik Yapı Araştırması, Ankara: GAPBKİ ve Sosyoloji Derneği Yayını
- [28] V. GAP SANAYİ KONGRESİ 2007 Bildiriler Kitabı 26-28 Ekim 2007 -Diyarbakır.
- [29] ERİNÇ S.,Sami Öngör (1976) Türkiye Coğrafyası .İstanbul .Milli Eğitim Basımevi
- [30] SÖNMEZ M.(2012) Kürt Sorunu ve Demografik Özerklik, Ankara NotaBene Yayınları
- [31] GAP'ta Sanayi Envanteri GAP BKİ Başkanlığı . http://www.gap.gov.tr/upload/dosyalar/pdfiler/icerik/istatiski_veriler/Sanayi_Envanteri.pdf
- [32] KADAKOĞLU B , Bahri Karlı (2022) “Türkiye Ekonomisinde Tarıma Dayalı Sanayinin Önemi ve Gelişim Süreci” Türk Bilim ve Mühendislik Dergisi, 4(1): 50-59, 2022 Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü www.dergipark.org.tr/tjse
- [33] GAP İlleri 2020 Sanayi Durum Raporları . T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl

Müdürlükleri

[34] GAP İlleri 2021 Sanayi Durum Raporları . T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl Müdürlükleri

[35] İLÇELERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI ARAŞTIRMASI- SEGE-2022. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 35 Araştırma Raporu Sayı: 8 Şubat 2022, Ankara

[36] BİLGEN A.(2018) 1977'den 2017'ye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP): GAP'ın 40 Yılı Üzerine Nitel ve Çok Boyutlu Bir Değerlendirme

[37] BAĞIŞ, Ali İhsan (1989), GAP: Southeastern Anatolia Project: The Cradle of Civilization Regenerated (İstanbul: Interbank).

[38] ÜNVER, İ. H. Olcay (1997), "South-eastern Anatolia Integrated Development Project (GAP), Turkey: An Overview of Issues of Sustainability", International Journal of Water Resources Development, 13 (2): 187-208.

[39] EĞİLMEZ.M.,(2021),Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Remzi Kitabevi.

[40] KEPENEK Y.,(2005), Türkiye Ekonomisi, İstanbul, Remzi Kitabevi.

